91 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 91

СЛИКЕ ИЗ ЖИВОТА

НАПИСАО

СВЕТОЛИК П. РАНКОВИЋ

PRINTED IN YU[illegible]

91 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 91

Rankovič, Svetolik P.

СЛИКЕ ИЗ ЖИВОТА

НАПИСАО

СВЕТОЛИК П. РАНКОВИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“

1904.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА:

СВЕТОЛИК РАНКОВИЋ

Чак и за нашу земљу, где се иначе тако брзо живи, Светолик Ранковић је врло брзо живео: тридесет и пет година живота и осам година књижевног рада! Он је умро таман онда, кад се његов дар почео расцветавати и почео давати шира и снажнија дела. Али и за тако кратко време он је прокрчио себи пут. Његов књижевни таленат имао је, у свој својој једноставности, нечега непосреднога и искренога, нечега што се само по себи наметало и чинило симпатичним и писца и његово дело. Он је свој књижевни глас стицао поступно, лагано; пред њим нису ишли херолди, да му славу трубе; шта више, за његова живота није се јавила ни једна овећа и озбиљнија оцена његова рада. Приповеткама у *Делу* привукао је пажњу на себе, и кад се појавио *Горски цар* цео свет је видео да је српска књижевност добила једнога доброга писца. Када је умро, остало је опште уверење, да је српска приповетка изгубила једнога од својих бољих представника, а још нестворени српски роман можда онога који би га могао основати.

I

Живот Светолика Ранковића је прост, једнолик и невесео, као што су толики обични животи у наше доба. Рођен је у Моштаници, округа београдскога, 7. децембра 1863., од оца Павла Ранковића, меснога учитеља. Отац се доцније запопио и провео век као свештеник у селу Гарашима, у Јасеници крагујевачкој, као виђен човек и слаткоречив црквени беседник.

Као што то обично бива у нашим свештеничким породицама на селу: син је био одређен да замени оца. Свршив основну школу у Гарашима, Светолик Ранковић отиде у Београд, и тамо сврши четири разреда гимназије и Богословију.

Оженив се већ 1884., заједно са женом, јула исте године, отпутује у Кијево, у Русију, у духовну академију. Ту је остао четири године, положио испите, и 1888. кренуо се за Србију.

Од тада па до смрти живот је његов обична чиновничка одисеја: 1888. хонорарни предавач веронауке у Крагујевцу; 1890. одлично положен професорски испит из богословских предмета и рускога језика; 1892., из политичких разлога, премештај у нишку учитељску школу; 1893. постављен за професора у београдској богословији; после годину дана опет у Ниш, овога пута у гимназију, и 1897. враћен у Београд, у гимназију, као вероучитељ, и на томе месту остао до саме смрти.

Трошнога здравља од детињства, он је на неколико година пред смрт осетио грудну болест. За-

луд су била лечења по бањама, залуд и последњи покушај, одлазак на море у Херцег-Нови, у октобру 1898. Тамо је провео последњу зиму свога живота, и тешко болестан вратио се у Београд, у марту месецу. На недељу дана после повратка, страшна болест, која не прашта, убила га је: и он је умро 18. марта 1899. Тако се свршио овај кратак живот, сва ова трагедија болесна човека, књижевника и чиновника у једној малој земљи, трагедија која је често много страшнија но оне што се обично гледају на позоришним даскама.

Још као ђак, Светолик Ранковић је чинио књижевне покушаје: његова паланачка прича *Капетаница* писана је у децембру 1885. За време боравлења у Кијеву, од 1884. до 1886., он је писао стихове, лирске, патриотске, сатиричне песме, пригодне оде, мање преводе с рускога. Две од тих сатиричних песама штампане су 1888. у *Разбрибриги,* — шаљивом листу који је у то доба излазио у Београду. Остале песме су такве, да је боље о њима и не говорити; и сâм писац није имао никаквих илузија о своме песничком таленту, и одмах се окренуо на своје право поље: приповетку и роман.

Први његов овећи, озбиљнији и потписани рад, *Јесење слике,* којим је изишао пред ширу публику, штампан је у *Отаџбини* за 1892., коју је њен нови уредник у то време био интелигентно отворио младим талентима. *Јесење слике* су топла сећања на сеоски живот, знатно улепшан, с једном доста баналном љубавном историјом, у роду

оних „сеоских приповедака“ и „слика са села“, којима се преливала тадашња наша књижевност. Најживљи рад Ранковићев развио се у *Делу*, где су се били сабрали његови лични и политички пријатељи, и које је прикупљало око себе све млађе и напредније људе. Највећи број његових приповедака штампан је у томе часопису. За то време, до саме смрти, он је сарађивао на разним књижевним и политичким листовима, и његов рад је растурен у *Бранкову колу, Искри, Слави, Звезди, Хришћанском веснику, Стрељачком гласнику, Одјеку, Народу* и крагујевачкој *Потпори*.

Осетив страшну болест у грудима, он се грозничаво дао на рад, као да је отимао од живота који се показао такав тврдица према њему: за три последње године написао је три романа: *Горски цар* је написан 1897., *Сеоска учитељица* израђена је у пролеће 1898., у манастиру Букову, а последње дело, *Порушени идеали*, писао је готово на издисању, у зиму 1898.—1899., у Херцег-Новоме.

Што је био ближе гробу, успех је долазио, и млади наставник веронауке стицао је глас једнога од најбољих млађих писаца српских. Српска Књижевна Задруга издала је 1898. његов роман *Горски цар*, који се јако био допао, а *Сеоска учитељица* била је примљена за издање Коларчеве задужбине. Али све је било доцкан, дани су му били избројани. Треба прочитати ону туберкулозну причу његову *Живот и смрт* (у *Бранковом колу* за 1898.), и видети како се био грчевито ухватио за живот. Та су осећања испунила последње стране које је

писао, романе који местимично, по болној искрености, пре опомињу на јецања и моралну аутобиографију но на хладно стварање списатељско.

II

Он је почео писати онда када је сеоска приповетка у нас била на врхунцу, и када су сви млади који су почињали ишли утапканим — и сувише утапканим! — стазама Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића. И ништа није природније, да се и Ранковић, дете са села, син сеоскога свештеника, огледао на том пољу, на које су полетели и они који из Београда нису видели ни Миријево ни Мокри Луг.

Он је волео свој завичај, шумадијске косе и осоје под Букуљом и Венчацом, волео га по нагону којим птица воли своје гнездо, волео га као што је Гогољ волео своју Украјину, а Жорж Сандова свој Бери. Он је био дете са села, из сеоске поповске породице, где је живот нешто мало различан од живота обичних сељака. Као ђак, као студенат духовне академије, он је лето проводио код оца у Гарашима, и „син господина појке“ није се устезао да, са старим школским друговима, пласти сено, креше лиснике и иде у шуму по дрва. Он је тако обнављао осећање природе и љубав према завичају. „Моја Шумадија“, — писао је он доцније тоном којим дете каже: „моја мати“. Родни крај вршио је на њега силан, дубок, тајанствен утицај, и то није био онај површни школски

патриотизам, но нешто дубље, интимније, човечније, оно урођено осећање да је човек биљка која ниче из једнога тла, да се осећа потпун и расцветан само у ономе оквиру где је први пут небо сагледао и где су му се очи отвориле за живот и свет.

Ако је Шумадија једна од најлепших земаља српских, срце Србијино, крагујевачка Јасеница је со соли њезине, и у њој има некога чара, од којега се лако не отима и који се никада не заборавља. То су две њене поносите планине, обрасле бучјем, брезовином и јасикама, лисни шумарци с моћним растовима, остацима од старих шума које су земљи име дале, зелене оазе у мору жутих жита која се повијају под планинским ветром, и из којих се диже отегнута песма жетелачка. То су оне горе од кукуруза који шуми јутром и вечером, они грозни виногради, оне модре шуме од шљива које се савијају под теретом рода, она села с поетичним именима, она разборита, поносљива и подругљива раса сељачка. Јасеница има нешто питомије, мекше, човечније, финије црте но Рудник, с његовом Острвицом која пара облаке, с његовим суровим гудурама и старим манастирима, где су се некада збегови крили, а преци хајдуковали. Али Јасеница има нешто оштрије, снажније, мушкије, но оне расплинуте и једнолике равнице Посавља, оне обале савске које се виде, равне као длан, с рушевина двора Бакић̂а на врху старога Венчаца. А поврх тога, оно што даје нарочити нимб Јасеници, то су успомене на прошлост: и последњи

надничар сеоски зна да су пре сто година ту први пут букнули ханови турски, и да је душа народа васкрсла у тим зеленим пропланцима и шумовитим косама.

Светолик Ранковић је волео ту лепу земљу, и он је био њен песник. Први његов зрео рад, *Јесење слике,* где је историја једне сеоске отмице споредно, јесте излив те љубави према Шумадији, скуп утисака које је младост оставила, химна лепотама завичаја, топла песма богатој јесени у једном плодном крају. *Горски цар* дешава се на косама Венчаца и Букуље; роман *Сеоске учитељице* одиграва се под Космајем; све његове сеоске приповетке: *Потера, Ђавоља посла, Сеоски добротвор, Богомољац, Стари врускавац* збивају се у тим крајевима. Ни један наш писац није тако верно писао говором крагујевачке Јасенице. Ранковић је био њено дете, њен сликар и њен историк, а нарочито њен критичар.

Јер то чини његову оригиналност: он је волео свој завичај, али је још више волео истину. Он је видео, као и његови претходници, лепе и поетичне стране села: саборе, крстоноше, љубавна ашиковања под месечином, на комишањима, на маховини по забранима, чуо је и жетелачке песме и звецкање огрлица од дуката и сребрних талира. Али он је видео и истину, видео да на селу није све тако ружичасто, као што се то обично вели у званичним беседама и у „сеоским приповеткама“, да је прошло доба патриархалних врлина и старих задруга, — доба које, може бити,

зато изгледа лепо што се издалека види, — да сè живот народни поколебао и узмутио, и да наша Србија није кутак раја у земаљском паклу, и да наши сељаци нису еденски херувими, Вергилијеви пастири и Теокритови рибари.

Ваља видети у *Сеоском добротвору* ону црну неблагодарност сељака села Дрлупе, шта су учинили са старим, добрим Чича-Јованом, који је све што је им̓ао дао за сеоску школу, а кога су његови захвални суґрађани бацили у једну страћарицу, хранећи га као пса, очекујући да што пре скапље и ослободи их једнога кулука. У *Богомољцу* се црта она прекост и суровост сељака, готових да се за стопу земље врљиком потегну и за „банку“ човека убију. Оне сеоске жене у *Старом врускавцу* су далеко од пречистих Миља̂, Станојка̂, Анђа̂ наше раније сеоске приповетке, и оне у разлабављеном моралу нимало не заостају за женама у вароши, — а свака варош је, као што је познато, и као што тврде сеоски приповедачи, Содом и Гомора, које сваки час огањ небески може да прогута. Ранковић ви̓ди јасно и бистро рђаве стране нашега сељака, оне које морају имати људи који су стотинама година били у ропству: „у свакој је сељачкој души скривено по мало подлости; ако у чему зависи од тебе, он ће се са̂м унизити пред тобом на сто начина, да те умилостиви“ (*Порушени идеали,* стр. 24.)

У животу шумадијскога села њему је нарочито пала у очи једна опасна болест наше земље, једна рана на нашем друштвеном телу, то је хај-

дучија, хајдучија која је тако карактеристично развијена у неразвијеним земљама јужне Европе, у Италији, Грчкој, у балканским земљама, и која је била тако јако ухватила корена у Србији, у мутним и оскудним годинама после српско-бугарскога рата. Ранковић је хајдучију осетио много више но обичан и радознао посматрач: 23. јула 1886., када је са женом и дететом био о рапусту код оца у Гарашима, о заранцима, хајдуци су ударили му на кућу, убили му оца, мучили и секли матер и сестре, и једва је и сâм главу спасао. И та му успомена никада није из главе излазила: очеву смрт опевао је у једној жалопојци, у зиму 1886. у Кијеву, и ту сцену очева убиства унео је у роман *Горски цар*, тамо где се прича како су Ђурица и Пантовац ударили на кућу газда Ђорђа Перуничића.

Једна хајка на хајдуке предмет је приповетке *Потера*, која по основној замисли нешто подсећа на Лазаревићеву причу *У добри час хајдуци;* хајдучки живот оцртао је он у своме најбољем и највећем роману *Горски цар*, који је за сада најбоље дело о хајдучији у Србији.

Наслов дела могао му је доћи од познатог романа Едмона Абуа le Roi des montagnes, који је 1884. преведен на српски, под именом *Горски цар,* и где се описују гнусобе хајдучије у другој једној балканској земљи, Грчкој. И као што је духовити писац француски дао наличје класичне Јеладе, коју су фантасти и безазлени филохелени гледали насељену потомцима Омира, Есхила, Перикла, Фи-

дија и Демостена, тако је и наш Ранковић у своме *Горскоме цару,* на супрот идиличним пастирима и „рајским душама“, цртао сељаке јатаке, горе но сами хајдуци, и место Старине Новака и Дели-Радивоја наших народних песама изнео лупеже и просте разбојнике, који пресрећу бабе на друмовима и отимају им новац од продате пилежи, и, острвљени, ударају на муке слабе жене и ситну децу.

Ружне појаве те наше србијанске болести приказивао је Ранковић отворено и искрено, без илузија, без трунке улепшавања и прикривања, и оне нам најбоље показују како је данашње село далеко од пасторела, и како је из темеља зањуљан наш народни живот. Ту је Ђурица, лоповски син, који је одрастао једући месо од крадених јаловица, и којега су јатаци „измамили у гору“; ту хајдуци Црногорац Новица, Мита Сремац, звер Пантовац, свирепи или подмукли, који пресрећу по друмовима вересијаше, путнике и калаузе, ударају на муке жртве које одмах не дају новац; ту јатаци, који глобе саме хајдуке, живе од њих, гурају их из злочина у злочин и у згодно доба убијају их на спавању, дижу уцену и правдају се пред полицијом; ту сељаци, који осећају неку неодређену симпатију, помешану са страхом, према одметнику, што „не верма ни закон ни власт“ и у чијим је рукама и њихов живот и мâл; ту кметови, који јатакују, јављају хајдуцима кад се креће потера; „органи власти“, „срески“ сваке врсте, који каткад неће да буду сувише строги и са-

весни и добро живе са оним сумњивим варошанима који пробијају апсане и пуштају лопове, достављају хајдуцима када који сеоски газда наплати облигације или какав варошки трговац пође у село да лучи свиње. То су особите нарави, које подсећају на сицилијанску Мафију и наполитанску Камору. И каква гнусоба тај слободни живот хајдучки, то „горско царевање“ несрећника који спава са отвореним очима, стрепи од свакога шушња и који се сваки час нада или жандармском метку или јатачкој секири! Животињски проливати крв, упрети револвер на слепе очи, забадати усијане игле под нокте, бежати као дивља звер пред хајком, тражити заборав у пијанкама с ниским женскима, док се сви мртви пијани не поваљају по поду! Најзад, последњи час Ђуричин: леп јесењи дан на падини између Венчаца и Букуље, мајка, са црном убрадачом, кука под сенастим кленом, а он, „горски цар“, зелено-блед, пијан да се једва држи на ногама, с китом цвећа и воштаницом у руци, пет грлића жандармских магацинака уперени на њ. И као завршетак „горскога царевања“: пет куршума у грудима, уже на кôцу затегнуто, крвава кошуља и једно око страховито исколачено.

И сем тих реалистичких слика данашњега живота на селу, колико других потврда његове љубави према истини, ма каква она била! Ранковић је врло често причао догађаје који су се одиста збивали и људе које је познавао, као на пример у *Капетаници* и *Страшној ноћи*. *Званична исправка*

има толико локалне боје, тако има дах истине, да је једна од наших најбољих приповедака из паланачког живота. Ранковић је често сликао сама себе, као на пример у *Животу и смрти*, или личности с којима је долазио у додир, као што је, међу осталима, професор историје у *Пропасти*, директор — стари момак у *Страшној ноћи*, хајдук Пантовац у *Горском цару*, па чак у *Порушеним идеалима* и онај стари чика-Јоца, послужитељ гимназијски, чију белу браду и велику шубару јагњећу неће тако лако заборавити сви старији ђаци негдашње „прве београдске“.

У тој склоности да унесе што више истине у своје дело, Ранковић је ишао до краја. Пребацивало му се да је, нарочито у последњим, предсмртним, делима ишао и сувише далеко, говорило се да је слика *Сеоске учитељице* и сувише црна, са оним порођајем и двема истакнутим и очевидним прељубама, без ичега чистијег и светлијег. И одиста, Ранковић је у последње доба уносио много црне боје, искључиво видео триумф зла и моралне беде, као да је мислио, с француским романописцем, да: „сваки истински роман треба да отрује деликатна читаоца“.

III

У истини, код Светолика Ранковића се јавља једно врло занимљиво питање: да ли је његов реализам излазио из извесног песимистичког схватања света и човека, или је он био песимист што

је јасно видео истину у животу? Јер он није био весео писац. И кад је хтео да има хумора, као у политичким сатирама *У очи нове године* и *У XX веку,* то му није полазило за руком. Једино у пријатној причи *Ђавоља посла*, која подсећа на Милована Глишића, има ведрине и шале.

Још у првим његовим делима опажала се та песимистичка жица. И то још у првим младићским стиховима, пре но што је ушао у живот. Младићско неспокојство, рећи ће се, обично књижевно опште место. Али ко мисли да је несрећан, он је одиста несрећан, и та горка осећања из прве младости, задобивена при првим убојима од живота, остављају боре на челу које се не губе и тешке успомене које се не гладе. Живот и болест развијале су те клице, и што је више залазио у године, његови погледи су били све песимистичнији. Борбе за комад хлеба, у којима човек троши своју најбољу енергију и у којима се крњи понос; чергарска сељакања чиновничка с једнога краја Србије на други; боловање деце и честе смрти, а нарочито болест коју је носио у грудима, чинили су га све тужнијим и несрећнијим. У последњим годинама, које је проводио на одсуству, болест се била погоршала; он је био уверен да помоћи нема и да треба све остављати; осетљивост му се била развила преко сваке мере, и био је постао болесно раздражљив. И песимизам, који није теорија но лично осећање, болесно стање осетљивости, излио се у његово дело и дао му нарочиту боју.

Сеоска идила *Јесење слике* почиње једним меланхоличним уздахом из пуних груди. Једна од првих његових прича, *Људска несталност*, завршује се овом утехом датом малој девојчици чија се тетка удала: „Добро упамћена лекција из живота“. Живот се Ранковићу чинио као нека прљава бујица, која крха и носи са собом један по један од наших светлих идеала и свих светиња наших младих дана, свега онога што нас је издизало над прљавштинама свакодневице. И сама природа, у његову делу, осећа ту општу жалост над обореним идолима младости, и она, у суре јесење дане пуне магле, „плаче за изгубљеним добром у свету“.

У томе погледу ништа није карактеристичније но његов последњи роман *Порушени идеали*, где се заплакао над бруталношћу стварности и над гробљем промашених нада. Горко осећање идеалистичких природа које су се разочарале у својим верским идеалима била је његова омиљена тема. Ти црквени мотиви находе се још и у *Поп-Савином греху*, у *Животу и смрти*, у *Пријатељима*. Је ли то било зато што није више веровао? Он је био демократ по политичким убеђењима; и ако поповско дете, бивши ђак кијевске духовне академије, он је одлучно устао у своме роману противу установе калуђерства, ратовао је против самог аскетског идеала религије, и у једно време, кад је један министар тражио да професори богословије могу бити само свештена лица, он је био готов да иде из Србије, само да не понесе мантију. Али не може се рећи

да је он био рационалист, у њему се не може тражити неки борац за Слободну Мисао: ако је писао готово антиклерикалну причу *Пријашељи,* он је такођер писао и скроз клерикалну црту *Крст и молитва*, и оно што је замерао Цркви замерао је у опште и целоме животу: што стварност непрестано баца под ноге све више идеале.

Порушени идеали су роман идеалиста који с раздераним срцем види своје светиње у блату, а немоћ човекову да остане на ногама и влада стварима. *Порушени идеали* су донекле историја нашега мудрога и доброга Доситија, који је у младости имао ове снове: „Ја напунивши моју главу детињску с казањима и с пролози, а не будући ни мало кадар ма сврх чега како ваља мислити ни расуђивати, наумио сам био савршено да се посветим; размишљавајући, шта су страдали мученици, ја би тешко жалио, што и сад не муче хришћане, те би се ја на ма дао за закон испећи, а кад би ми пало на ум, шта су пустињици радили и пословали, крепко би мислио, да се намерим на ког пустињика, да с њим одем у египатске и арапске пустиње, гди нема стопе човека жива“. То што је загревало машту младог Димитрија Обрадовића из Чакова у Банату, није дало спавати ни маљенском сељачету Љубомиру Васићу.

И он тежи за оним „другојачим“, њега засењују запаљени полијелеји црквени, побожно и предано слуша дуге песме литургијске и читања шестопсалмија, гледа у мистичну полутаму јутрења, гута Житија Светих, и Спиридона Тримитинског,

и Антонија Великог, и Макарија Египатског, и Павла Тивејског, и Тимотија Пустиножитеља, аскета из анахорета из тебаидске пустиње и првих векова хришћанства.

Место свега великог, чистог што је Љубомир очекивао у манастиру, када је једном ушао у њега, нашао је најсуровију и најодвратнију стварност, сасвим црну, сасвим земаљску: игуман Сава, пијаница, прељубник, свиреп према братији и млађима, од којих тражи само „молчаније“ и „послушаније“, при том краде манастир; калуђери, лењи, сладострасни, краду Божје дане и манастирску имаовину, издржавају „своје“ по прњавору, и њихове пијанке, „весеље повезаних и одједном пуштених на слободу двоножаца“. И ма колико се Љубомир, у калуђерству Леонтије, отимао и бранио, идеали се круне један за другим, и пада и губи се, док није и са̂м постао што и они „други“, од којих се толико ужасавао. И код њега је дошла и ракија, и запуштеност, и нерад, и дугови, место „тетке“ Јованка, и он је пошао угаженим стазама којим су се котрљали и Сава, и Максим, и сви други „прњани“. И млади игуман, по сред корова и аптовине, „суморнији од влажне јесени, туробнији од кишних облака“, седи на усеченом буковом пању, ослонив се ногама о трулу кладу, тупо гледа преда се „порушене идеале“, промашен живот и празну, црну ноћ. „И види јасно да је тај живот празнији од прошлости, да је бесмислен, чемеран, ужасан као црна вечност“. А као симбол живота калуђерског он гледа глатке и тешке цо-

куле и грубу рогозину у коју се мртав калуђер увија. Не треба заборавити да је те редове потпуне душевне клонулости Ранковић писао на двадесет дана пред саму смрт!

Не, не треба мислити да су *Порушени идеали* један тенденциозан роман противу калуђерства, у коме су најбољи и најпаметнији они који се никако не калуђере. То је шира и општија трагедија свакога људскога бића које о животу има више схватање и чији виши идеали долазе у сукоб са студеном и немилостивом јавом: то је словенски мотив првога реда. Оно што је Љубомир из *Порушених идеала* нашао у манастиру, то је и Љубица у *Сеоској учитељици* нашла у сеоској школи. Ова српска Госпођа Бовари у осоју Космаја снevала је снове вишега живота и у љубавним радостима тражила срећу коју јој оскудни свакодневни живот није давао, а свршила у одвратним и ниским прељубама, и место сентименталних романаса дошао је куршум у чело. Из школе је отишла „у народ“, с пуно школских илузија и педагошких маштања, — „дижите школе, деца вас моле“, и „знање је светлост, знање је моћ“, — и наишла је на запуштено село, на дневне беде сиротнога живота, на борбе са школским одбором око станарине и додатака, на сељачко: „нити смо те тражили, нити нам требаш“, на прљаве „вамилијазе“, влажне учионице, на „власт“ која не пушта из руку младу и лепу девојку, и, најзад, измучена, напаћена, да јој мала сестра не би боса ишла по лапавици и брат изгубио здравље у по-

служивањима у Београду, подала се глупо, срамно, без страсти, без поезије, за накит и за уредно издавање плате, жењену човеку који има деце. Па учитељ, њен доцнији муж,

Бездомни, болни, беззаштитни друг,

како би рекао Некрасов, са изгледом „заплашене, дуго гоњене звери", и чији се живот своди у ово неколико простих речи: „Младост? Ја је нисам имао ни знао за њу. Судови, воде, ципеле, трчкарања до бакалнице, до касапнице, а ноћу крпи се, пери и учи... Све тако, без краја". То је историја учитеља Пере у *Учитељевој причи*, историја толиких и толиких измучених људи. Ах! они који праве јевтине и лаке досетке о учитељима и њиховим жалбама, нека прочитају повест овога јаднога пара! Морал целога дела, основни утисак његов, своди се у онај израз испијеног лица мртва учитеља: „О, ала ми је добро!... вели ово, смежурано и испијено тешком болешћу лице. Ни туге, ни жалости, ни жудње, ни патње и страдања, ни прекора, ни радости... ничега, ничега!... Само вечни, дубоки непроменљиви мир исписан је на њему, и само једна усна малко... врло малко повукла се у страну, те се све лелуја сенка осмеха и још јаче истиче онај јединствени израз на окамењеном, непокретном лицу: „О ала ми је добро"!...

„Хеј, станите ви вечни трудбеници, што не знате ни за један час одмора; и ви са намрштеним челима, са лицима, онакаженим страдањима и патњом; и ви, јадници, што изгубисте образ и

поштење, удварајући се силнима, и сви ви забринути и намучени, ходите и станите овде уз ову велику и непромењиву истину, прочитајте *вечну* реч на овом окамењеном лицу, и умирите срца своја... „О, ала ми је добро!... О, ала ми је добро“!...“

Не, ти редови, писани у последњим месецима живота једнога човека, који је знао да је осуђен на блиску смрт, нису реторика; то није више литература, то је самртнички ропац, то је последњи крик срца које зна да је свршено са свим, и да треба рећи збогом свему. Искренијег песимизма тешко је наћи у нашој књижевности, где је, нарочито, у последње време, песимизам постао једно обично опште место књижевно.

IV

Светолик Ранковић је био руски ђак. Четири године је провео у Русији, другога страног језика није знао до руског, са страшћу је читао руске писце, нарочито Толстоја и Достојевскога. Он је преводио Толстоја *Опсаду Севастопоља* у *Делу*, Короњенка и неке мање руске писце у *Одјеку*. Као ретко ко од наших писаца, он је имао развијене оне чисто словенске особине које чине особину руских писаца: готово женску осетљивост, склоност да проучава и црта људе слабе воље, без извесности, без моћи владе над собом, једном речју Словене, за које је Тургењев говорио да је од десет њих девет *започет* и *недовршен човек*. Као Руси, он је волео да црта те случаје агоније воље,

оне наизменичне личности, које се јављају у једној јединци, слабе људе којима се игра случај и средина.

Из Толстоја, који је био његов књижевни узор, остао му је онај основни тон нечега широког и спокојнога, нека мирна топлина. Руска особина му је била симпатија којом је писао о својим јунацима, симпатија која задахњује животом уметничка стварања и помаже писцу да разуме толике ствари. Он је имао неку нежност према немоћнима, према женама, деци, слабим људима које је живот прегазио. То је била она словенска мекост и нежност која толико одликује руске писце, а од страних и Џорџа Елиота. Он се није смејао својим побеђеним, није имао свирепе равнодушности која се налази код многих реалистичких писаца: он је своје сломљене и слабе јунаке ипак волео, зато што су имали у почетку један виши идеал живота, и пали у борби у којој је толико њих страдало, у којој смо и ми сви, више или мање, побеђени. Он подједнако жали за црном младошћу хајдука Ђурице, за „порушеним идеалима“ калуђера Леонтија, за трагичном судбином учитељице Љубице. Сваки час човек истрчава пред писца, и он пушта узвике који иду из самога срца: „О слатко ли је сетити се мајчиних груди, кад човек претури тешку борбу преко главе“, или: „Јадниче мало, ово су ти само први јади“, или: „Сироче, тако нејако, мучило се по цео дан“...

Ранковић је у духовној академији кијевској учио нешто философије и много читао Толстоја, и одатле му је остала слабост, да уноси у своје

дело много „психологије“, како би рекао игуман Сава. Њега су завеле оне богате душевне анализе Толстоја, које су махом неупоредиво лепе и од утиска, као оно када кнез Андрија Болконски лежи рањен на бојном пољу и гледа плаво небо разапето над собом, а каткад усиљене, готово и смешне, као у *Ани Карењини* причање шта мисли лисица коју ловачки пси гоне. Ранковић је ту „психологију“ изводио претенциозним језиком уџбеника: „Ваљда услед јаке *инервације* поче живље мислити“. За Робинсона вели: „за децу са јаком маштом ова је књига прави *хипнотиста* који их *сугестује*“. Учитељица Љубица баца: „*синтетичан* поглед на прошлост“. Он пушта да његови јунаци размишљају језиком литературе и професора. Хајдук Ђурица овако мисли: „Дакле баш да се хајдукује?... А младост? а будућност? Све се руши! Свега нестаде, кô прах и пепео, они лепи снови младости“. У *Горском цару*, Станка на пуне четири стране размишља пре но што ће да изда свога љубазника. Најзад, оно и сувише често потрзање: „То је *оно*“, без кога није ни један његов роман.

Облик Ранковићева дела далеко заостаје за садржином. Он је био слаб композитор и стилист, и у томе је ишао за једном нашом рђавом књижевном традицијом, према којој је „надахнуће“ све и сва, и „генијалност“ брине се за све. У борбама које сваки савестан писац води између мисли и израза, идеје и речи, он је подлегао; као у животу његових јунака, тако је и у његовој

прози, материја редовно побеђивала дух. Сва своја дела он је писао брзо, и сувише брзо, као једним потезом пера, без основнога плана, не поправљајући их, не преписујући их. Он није хтео да прегледа свој рад, реченицу по реченицу, реч по реч, да осмотри целину, да дâ добре размере, да појача, дотера, улепша, обуче у књижевну форму. Код њега има и сувише развучености, тапкања на месту, а за тим, као што то обично бива код расплинутих писаца, и што је једна врста развучености, задихана убрзаност, скакање с предмета на предмет, летење преко догађаја. Нарочито у последњим данима живота он је радио неком грозничавом брзином, као да је осећао смрт над главом. Његови велики романи писани су за три-четири месеца: *Порушени идеали,* на пример, почети су 10. децембра 1898., а довршени 19. фебруара 1899!

Он је био дете са села, и причао је чистим и течним српским језиком. Јасност је главна особина његова стила. „Језик наш, — писао је он у једноме чланку о црквеној проповеди,[1] јаснији је од велике већине европских књижевних језика, па и од самога француског језика, за који Французи веле: „што није јасно није француско““. Али, на велику штету, његов стил је пун стилистичких баналности, новинарске реторике која ништа не каже, поабаних клишета која су ван књижевнога језика. Није било достојно једног лепог талента, као што је био његов, расипати као плеву:

[1] *Весник Српске Цркве,* 1892., свеска VII, стр. 677. „Мисли о савременој српској црквеној проповеди“.

придеве као што су: заносан, чаробан, диван, величанствен; епитете као „неми сутон“, „бисер-роса“, „шумни вали“, „горко разочарање“, „сурова јава“; или овакве изразе чланкописаца по вечерњим листовима: „изјавити протест“, „руководити се начелом“, „стајати у супротној противности“, „предмет његових заносних мисли“, „не гледећи на такове резултате, до којих долази човек посматрањем појединаца“... и тако даље.

Они, који замерају нашем младом књижевном нараштају што много полаже на књижевну културу и њену форму, треба да читају прозу Ранковићеву, и да виде како је жалосна ствар лепа садржина у ружноме руву.

V

Велики део приповедака његових носи наслов *слике из живота*. У ствари, он је то и радио, он је сликао сеоски, паланачки, школски и манастирски живот, прилике, епизоде, личности, бележио своја посматрања и утиске. Његове приповетке изгледају као материјал за писање романа, као они нацрти које сликари бележе у своје блокове, да их после унесу у велике композиције. Од свију тих приповедака има их десетак које се дају одвојити и које нису недостојне његових познијих романа.

Јер, Светолик Ранковић остаће као романописац, као аутор једне потпуно србијанске трилогије романа, где је цртан морални живот Србије

у деведесетим годинама прошлога века. Та три романа, и поред застареле форме, модерна су по замисли и по развијању, модерна по оном широком и отвореном реализму, модерна по снажном осећању којим су прожета. Као што то обично бива, његово дело није ни потпуно реалистичко, ни потпуно идеалистичко, јер као и живот, тако и књижевност измиче класификацијама. Ранковић је приказивао живот као слику, и тада је био реалист; исказивао га је као утисак, и тада је био идеалист. Реалист је био по способности да види стваран живот у свима појавима, да каже све што види, да другима дâ тај основни утисак живота; идеалист је био по оном личном елементу који је уносио, по својој души коју је у своје дело задахнуо, што је причао сопствену душевну узнемиреност, горко и песимистичко осећање човека који осећа да је живот промашио, и из тога изводи филозофију опште обесхрабрености и моралне беде људске.

Но поред свих својих мана, Светолик Ранковић, који је умро онда када је сазрео за рад, остаје као добар писац, а његов *Горски цар* као један од најбољих романа наше новије књижевности.

Јован Скерлић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА
СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА[1]

I Богословски чланци:

Мисли о савременој српској црквеној проповеди, — *Весник Српске Цркве,* 1892.; *Слава, крст и молитва, Високопреосвећени Господин Дионисије,* — *Слава,* 1896.; *Побожност и милосрђе,* — *Хришћански Весник.*

II Преводи с руског:

В. Короленко: *Черкез,* — *Одјек,* 1893., бр. 166—172; В. Короленко: *Ат-Даван,* — *Одјек,* 1893., бр. 193—217; А. П-в: *Посетница,* — *Одјек,* 1893., бр. 175—177; А. П-в: *Душа,* — *Одјек,* 1893., бр. 179—181; Лав Толстој: *Опсада Севастопоља,* — *Дело,* 1894., књ. IV—V.

III Слике и приповетке:

Јесење слике, — *Отаџбина,* 1892., књ. XXXI—XXXII; *Страшна ноћ,* — *Дело,* 1894., књ. I; *Потера,* — *Дело,* 1895., књ. VI; *Пропаст,* — *Дело,* 1895., књ. VII; *Званична исправка,* — *Дело,* 1895., књ. VII; *Богомољац,* — *Дело,* 1896., књ. IX;

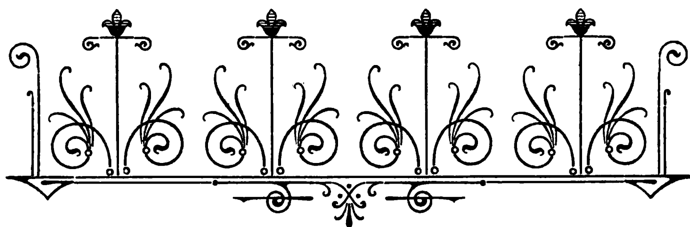
[1] Ова библиографија није дефинитивна, и лако је могућно да има још и других Ранковићевих ствари, растурених по политичким листовима.

Прва туга, — *Дело,* 1897., књ. XIII; *Звонар,* — *Дело,* 1898., књ. XX; *Људска несталност,* — *Дело,* 1899., књ. XXII; *Капетаница,* — *Дело,* 1899., књ. XXII: *Сеоски добротвор, Живот и смрт, Пријатељи,* — *Бранково коло,* 1898.; *Стари врускавац,* — *Бранково коло,* 1899.; *Капетан,* — *Одјек,* 1897., бр. 91; *Страх,* — *Одјек,* 1897., бр. 1; *У очи нове године,* — *Народ,* 1897., бр. 1; *Учитељева прича,* — *Народ,* 1897., бр. 81; *Поп-Савин грех,* — *Искра,* 1898.: *У XXI веку,* — *Потпора,* 1895., бр. 11—15: *Ловац,* — *Стрељачки гласник; Ђавоља посла,* — *Звезда,* 1900.

IV Романи:

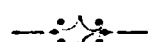
Горски цар. Српска Књижевна Задруга, књ. 38. Београд 1897.; *Сеоска учитељица.* Издање Задужбине Илије М. Коларца, 94. Наградила Матица Српска са 100 форината. Београд, 1899.; *Порушени идеали.* Српска Књижевна Задруга, књ. 62. Београд, 1900. [Наградила Српска Краљевска Академија, наградом из Задужбине Николе Мариновића.]

J. C.

ПОТЕРА

— СЛИКА —

„Одмах по пријему ове наредбе, кмет тога села скупиће до 80 поузданих људи са оружјем. Сазивање и скупљање мора се вршити у највећој тајности. Кмет с људима нека буде сутра, пре зоре, код великог раста у Грбићевој ливади“ — тако је гласила капетанова наредба. У њој беше и засебно парченце хартије, на коме је писало: „Павле, за ово игра глава“.

Да не би глава страдала, морале су Павлове ноге тако играти и трчати по селу, да се у вече, кукавац, није могао држати на њима. Кад доведе последњег човека с пушком судници, паде на ледину, нит' пусти од себе гласа, нит' мрдну руком ил' ногом, само се груди и трбух дизаху и спуштаху тако јако и брзо, те мишљасмо да ће крепати до зоре.

Пре свануһа бесмо под великим растом. Не беше месечине, а путовасмо кроз неки, готово непролазан, шумски густиш, те се грдно намучисмо. Једва се испровлачисмо кроз шибље, док уђосмо у ливаду и попадасмо под раст. Како ко стиже, тако леже на росну траву, не пуштајуһи гласа од себе. Бесмо изнемогли од умора и — страха...

И ако се крило, ипак је сваки знао куд и зашто идемо. Чувени Деспиһ беше починио толика чуда и задао такав страх целој нашој околини, да су му приписиване и такве особине, које надмашују границе човечје могуһности. Од њега је страховало шест великих округа. У једно исто време — сваког тренутка — на сваком месту њега су очекивали и бојали га се: и сељак за плугом чешһе се освртао и бојажљиво погледао на какав шумарак близу себе; и калауз трговачки с неколико дуката у џепу ратосиљао се живота, кад је полазио на пут; и свештеник, одлазеһи да однесе последњу утеху самртнику и хранитељу многе нејачи, мислио је на своју нејач и страховао да му куһа не опусти; и кочијаш, спремајуһи се на пут, бојажљиво се крстио и седао у кола; и сиромашна бака, носеһи у „чаршију“ пар пилиһа, бојаше се да је не пресретне зликовац и одузме јој њену замуку. — Пола Србије дрхһе од једног зликовца!...

С Деспиһем се у почетку удружи и неки Маџаревиһ, који се одмах прочу као велики

зликовац. Имађаху још два стална друга, те с њима и осталима, које за поједине случајеве скупљаху, иђаху на отмицу и разбојништва.

Ово беше пета потера, у којој су околна села дизана на одметнике. Искуство из досадањих потера научило је свет, да не полаже никаква уздања у ово несмишљено врљање, које капетани зову „енергичном потером“. Резултат свију ових покушаја било је страховање од самих зликоваца, које се, после неуспеха, још више ширило и увећавало у народу, а зликовцима прибављало већу енергију и дрскост у насртајима. Народ се све више плашио, а имена одметничка уплетана су све више у народно причање, које је од њихових испада стварало читаве бајке....

Али ова потера беше необична и по начину сазивања и по времену, у коме се предузима, те због тога даваше веће изгледе на успех.

Још путем, док се провлачисмо кроз гору и шибље, покушаваше по неки смелији младић да исказује гласно своја надања од ове потере, али га кмет, по дужности, и плашљивији суседи, од страха, ућуткиваху. Тек кад се одморисмо под растом, почеше да се прибирају гомилице, све раме уз раме, и да шапућу.

— Еј, кукавцу сињем, — вели Ђокић, — да хоће да ми наиђе на пушку. — Сто жутијех дуката, по Богу брате!...

— Ала би се окућио!

— Волове ка' дивове, па гвозден плуг, па окована кола, па....

— Море, промисли још сад, куд би стругнуо кад га загледаш, а волове — батали...

— Ко, зар ја? Ехеј, кићо! Кам' да хоће, па да му очас закука мајка...

— Шта велиш ти, Љубиша?

— Тсс... ништа вала... тек онако. Ко му зна!

И Ђокић и Љубиша су овог лета изашли из војске; обојица су танка стања. Ђокић је кицош, леп младић и велики хвалиша. Био је у војсци каплар, па сад цело село зна, како му је једном командир дао да врати чету с Врачара у град, па је „Теразијама“ прошао генерал, и Ђокић целу чету ставио у „вронт“ и „дао чест генералу“. На зло његово, у истој чети био је и Љубиша, те се сва слава свршила „вронтом“; а да није овога сведока, — оде ти наш Ђокић на ручак код генерала....

— Море, пазио ме командир, ка' рођено дијете, — хвали се он једном приликом пред сељанима.

— Је л' истина, Љубиша, славе ти? — питају они Љубишу.

— Тсс... тек онако... ка' и сваки каплар, — одговара Љубиша и зачкиљи својим малим, зеленим очима.

Љубиша је неразвијен и тром, некако се тешко креће, па му сваки посао што га ради изгледа као да га на силу врши. Кад је дошао из војске, није се могла опазити на њему никаква промена. Исти говор, исти покрети, све — као што је и пре било. Само сам ја запазио да је одлучнији и одважнији него што је пре био. Онако мали, везан у говору, лаке памети, још лакшег стања — није ни имао чиме да обрати на себе пажњу својих сељана. Сећали су га се — кад су га видели.

И он и Ђокић намерни су да се жене на јесен. Обојица су бацили око на девојку Мирчићеву, из имућне и задружне куће. Ђокић је, без сумње, своје намере оснивао на својој лепоти, окретности и свему оном, што се девојкама допада. Али Љубиша — не знам. Мањ ако није држао, да, као „исписник“ Ђокићев, има једнака права с њим. Па ипак је, и у том погледу, морао дати првенство — каплару. Али, он се надао... Говорило се да су обојица већ чинили покушаје код Мирчића и да су им проводаџије одбијене једним истим речима: „Не дам ја моје дете, да аргатује без нужде. Нек стекне, синак, па нек тражи онда...“ Чим се то рашчуло, исписници почеше да избегавају један другога.

Сад беху заједно и Ђокић и Љубиша. Ђокић беше узнемирен, као оно човек, који живи само једном мишљу, једном јединoм жељом, па осети да је дошао час, кад би му

се жеља могла остварити. Да убије одметника — добива одмах паре, и-то какве паре — читаво имање! Али он зна, да га не може убити. И да му дође на пушку, он зна да неће пуцати, јер неће смети. Знајући то, он се, за овај мах, задовољава самим плановима, које му ствара његова машта...

„Ала би то било жестоко, — мисли он: — идем ја 'вако у ланцу, па се тек одвојим у страну, а тамо — лежи *он*. Потегнем из пушке: дум! — он се закопрца. Аја, не ваља; не би ми дали паре, убио га на спавању... А може бити да би дали: кмет је прочит'о да је *његова* глава уцењена, па кад донесем главу, мора ми се платити, ја како!... Али би опет боље било, кад бих га угледао да трчи преда мном, па онако с леђа да опалим. Баш је то боље... Их, што неће... Па после одмах џемадан, јелек, дизлуке, све златом искићено... па: помоз' Бог, Стано!... а, шта велиш... који је бољи: ја или онај џгебави Љубиша?... Вала и овај Бог баш неће „луцки“ по неки пут: кад мора једном гинути, што га не дâ мени, да га упљескам, па да узмем паре...“

— Ако наиђе на Орашане, убиће га, — рече неко иза њега.

— Море, људи, знате ли ви да њега куршум не бије! — рече други.

— Нека стане пред мој гарабиљ, па алал му мајци ако мрдне, — одговори Ђокић.

— Ја каки си ти каплар, мој брајко, кад ни то не знаш, да куршум има опчине.

— Ама знам, брате... али знаш... није ваљад' он... — отеже Ђокић.

— Зар он? носи он таке траве и чи̑ни, да ти рука одмах усахне, чим дигнеш пушку на њега...

Људи се згледаше запрепашћено. Ђокић таман хтеде нешто да каже у потврду тога мишљења, али у том прiђе кмет, који је чуо последњу реч, па се обрте ономе што прича о чинима:

— Јес' чуо, ти, Живојине. Сад ће капетан доћи, па кад те он притегне, неће ти пасти на ум ни рођена мајка, а камо ли којекакве чини... Немој дер ти мени да буниш људе!...

— Није, Пајо, вере ми... тек онако, шале... знаш... поче он да муца, а видело се да му није најтоплије око срца, чим кмет помену капетана.

— Хм, шала ја̏, пресешће ти... рече кмет и оде.

— Е морам му дати једно прасенце, — поче Живојин, кад се одмаче кмет; — опрасила ми крмача само двоје, а он ми одавно тражи једно... Само да не каже ономе...

— Вала, брате, нек чини шта хоће, али мене је стра̓, — вели један.

— Море, кога није? Знаш ли да ми душа оде у пете, док смо пролазили оним ђаво̓љим закопаником.

— А ја све гледам кад ће да излети пред нас.

— Што се брукате, ојађеници; зар вас није срамота, да се у 'воликом народу бојите једног човека!

— Љубиша, је л' те стра'? — упита неко.

— Мене, вала, све'дно, — одговори он полако.

Сви ућуташе.

Звезде побледеле. По небу се осула нека неодређена белина, која му заклања чисто плаветнило и даје му неку суру нејасну боју. Зора се помаља. Предмети су све виднији и јаснији; још мало, па ће се појавити румен на истоку. Ваздух хладан и оштар. Људи се прибијају један уз другог и здрхтавају се. Многи су поспали, па се од хладноће згурили. Неки у сну пружа руку и пипа по трави, тражећи губер да навуче на себе: мисли да је код куће...

— Пст! — учини кмет, и сви се тргоше.

Оздо од потока прелажаше преко врзине човек у варошком оделу — с пушком о рамену. За њим пређе други, у коме одмах, по фишеклијама и ножевима, познаше среског пандура. Онај напред беше капетан. Људи поскакаше, али он махну руком, те одмах сви поседаше. Чим приђе расту, зовну кмета на страну. Проговорише неколико речи, па ето их после под раст. Капетан разгледа оружје и људе, па стаде.

— Е, браћо, — поче он да говори лагано, — сад треба осветлати образ. Досади нам крвник! Зар он један да гази толики народ по свом ћефу. Данас ћемо *сигурно* наићи на *њега.* Па пазите: за Деспића двеста, а за Маџара — сто!...

Сви се згледаше, јер нису знали да је уцена повишена. Капетан продужи:

— Има ли који из војске?

Показаше му Ђокића и Љубишу. Он их погледа пажљиво, па се окрете Ђокићу:

— Да ми је оваквих неколико, не бих ја кретао толика села. Пази, јуначе, покажи се!

— Вала, господин' капетане, само молим Бога да удари на ме, ја л' да га моје око згледа на домак пушци... поче Ђокић.

Капетану се допаде одговор, па весело засија очима.

— Видим да си јунак, — рече он по том, — него ти пушка није најсигурнија. Послаћу ти ја оздо магацинку. А ти, војниче! — обрте се он Љубиши; — каква је твоја пушка?

Љубиша обори очи, па промуца:

— Тсс... тек онако... моћи ће поднети...

Капетан, без сумње, закључи да се нема чему надати од њега, па ваљада мисли у себи: „какав си ти — таква ти и пушка!“ и обрте се кмету:

— Ви ћете, кад буде време, право на више, на ону суву крушку, па рудином до Преглавља. Држим да ћете их ту затећи. Само

пази да се свежеш десно с Даросавцима, а лево с Бањанцима. Без твоје наредбе нико да не пуца, а ти пази — к'о што сам ти казао.

Кмет се начини још важнији, као човек, коме је поверена нека „државна тајна“, па му и цело лице доби неки тајанствен израз.

Капетан оде, а кмет узе да раздаје људима барут и олово које му даде пандур.

Чим свану, људи постадоше слободнији и веселији, почеше неки да се шале, неки држе последњу „смотру“ над оружјем, а неки се замислили па ћуте.

На истоку све руменије. Мало још, па се просуше по небу први млазеви сунчаних зракова, од чега се обоји цела околина, и по небу засја чисто, нежно, бескрајно плаветнило. Помоли се сунце. Кмет се прену и диже људе.

— Стан'те сви у ред, један до другог.

Наместисмо се сви у један ред.

— Е, сад одбијајте ви у десно, а ви у лево. Између вас не сме бити веће растојање од двадесет корака. Кад их угледамо, ја ћу казати ко ће пуцати...

— Е, кмете, а шта ћемо, рецимо, кад нас двојица или тројица нагазимо на њих, а тебе нема.

— У месо, брате, ја шта ћеш друго! — одговори кмет, после краћег размишљања. — Само пазите да не прођете ни један жбун, ни једно дрво, а да не разгледате.

Размакосмо се и заузесмо доста дугу линију. Лево крило одвуче писар, да га веже с Бањанцима, а на десно оде кмет. После пет минута кмет се врати на средину и нареди нам да пођемо.

Кретосмо се. Свако срце јаче закуца, лица бледе, а доња усница, осећаш лепо, грчевито игра... Зађосмо у шуму. Требало је ићи још четврт часа, па да се почнемо надати, да ћемо нагазити на зверове, за којима смо пошли. Али сваки поче одмах да преза од жбуња, почесмо да се освртемо око себе и да очас управљамо пушчану цев онамо, од куд се чује какав сумњив звук, или се види гушћи заклон. Незгодно нам је што смо један од другог много удаљени, те се сваки осећа усамљен, услед чега се страх увећава. Ова неизвесност, ово непрестано очекивање да плане на тебе ватра иза сваког трна и врзине горе је, но да човек стане пред непријатеља и бори се на живот и на смрт. Сваки мисли у себи: „Лако је њима; седе и чекају те у заклону. Кад наиђеш, — оборе ватру, убију тројицу, те провале ланац и продру, па после, у оној забуни, трчи за њима ако смеш!..“

А они, на које се ми крећемо, сигурно седе сад на каквом пропланку, ређају се чутурицом и не надају се злу, које им се, све ближе и ближе, све тешње и сигурније, примиче. Синоћ им се похвалио јатак, како је „жестоко преварио капетана“, рекавши му, да

су они у ваљевском округу, па сад седе безбрижно, очекујући да им се донесе печено јагње, вино и остале потребе.

Испесмо се на један „ћувик“, с кога се видео велики део целог ланца од потере. Чудно осећање обузима човека, кад погледа овај жив обруч, који се све више стеже и сужава око непозната му непријатеља... Дигло се цело *друштво,* да *уништи* онога, који се одметнуо од њега и огласио себе непријатељем његовим... Одузимао је самовољно живот и имање појединцима, па сад цело друштво узима у заштиту своје чланове... Али зар овај мој сусед мисли тако? — Не. Он зна само то: ко год оде у гору и не врати се на позив власти, дићи ће се на њега потера, и он ће, кад-тад, бити убијен. А онај Ђокић до њега то зна боље. Зна он све дужности према земљи, па само да му је Бог дао јуначније срце — чуда би починио. Овако, и он иде без воље или, још боље, од невоље. Па ипак, не гледајући на такве резултате, до којих долази човек посматрањем појединаца, ова целина, ове стотине људи, које се отворено и поуздано крећу напред, чине јак утисак. Једни, готово војничким корацима, иду пољаном, други се пењу уза стење, трећи силазе у јаругу, они прескачу преко клада, ови се провлаче кроз трње, шибље и коров, и цела та маса, одлучно и брзо, с пуним и запетим пушкама, иде напред... Тешко ономе, на кога су се дигле ове

стотине гвозденйх цеви!.. Маса народна је као шумски пожар; куд се она крене на зло, ту остаје све уништено. Па ипак је многи њен појединац овако ништаван, као овај Ђокић...

А ланац се, без шу̂ма и говора, тихо и опрезно, стеже све више, и ми у њему веругамо се преко крша и гудура, преко рудине и трња, час на брдо, час у јаругу, и све више и више зебемо, очекујући тренутак да наиђемо на траг, или да нас изненади плотун из заседе. Дах се у грудима стеже, грло промукло и осушило се, из целог тела бије нека ватра, па ипак је тако хладно, да бих радо стао на овом сунчаном пригревку... Али ко сме заостати иза друштва!... Бар да срце не бије овако јако. И то смета ходу. Ноге се спотичу, али нико не осећа умор; сваки граби да је напоредо с друштвом, и има само једну жељу: да се што пре пројури овај простор, који је одређен да се прође.

Прејурисмо овако два брда у Букуљину венцу. Скоро ћемо већ да прегазимо и чувени Ваган, за који се зна, да је свакад најпоузданије склониште разбојничко, а још ни трага од њих. Сунце одскочило, па греје благо и топло и растапа оштру јутарњу свежину, а наш се ланац љуља и креће, пење и спушта и све граби у напред. Другови око мене прескачу, провлаче се; при каквом незгодном скоку опсују крупну псовку, намрште се, и онда видим, да код њих нема ни помена од страха.

Ако хоћеш да наведеш сељака на зло, само га наљути, па да видиш после шта се чини.

Људи почеше да се љуте. Досади им ово узалудно трагање и страховање; они се управо настраховаше, те и то осећање мораде уступити место другом — љутњи. Видиш како је сваки набрао обрве, сева очима и гази љутито, а по набреклим му жилама на руци видиш како је стегао пушку.

Већ смо се збили на два-три корака један од другог. До мене се нађе с леве стране Ђокић, а с десне три моје комшије, па Љубиша. Ђокић се често мршти и псује, али опазих да још чешће преза од сваког шушња и густиша. Очи му напрегнуто и пажљиво разгледају свако сумњиво место, и глава му се једнако окреће на све стране. Љубиша и сад иде тромо, али му је покрет смео и одлучан, а поглед, рекао бих, веома неодређен и непажљив. Он гледа стога што иде, иначе би, чини ми се, радије жмурио. Пушку је положио немарно у једној руци, те изгледа да му је она на сметњи.

Капетана нигде „ни од корова“. Ко зна где он сад очекује резултат потере. Кмет обилази често цео ланац, прелазећи у ходу од једног до другог. Кад се врати с левог крила, зауставих га да иде мало уза ме.

— Бога ти, докле ћемо ми ’вако? — упитах га.

— Вала сад ти ни ја не знам. Прођосмо капетаново урочиште...

— А где је оно?

— Остало нам је у лево! 'Нуде су прошли Блазнавци. — Нека рудина испод Недићева забрана... Преглавље...

— Знам, сећам се.

— Па ту ће, белћим, да доручкују, а ми да банемо изненада. Али то прођосмо; скоро ћемо на њиве, па после ето и села.

— Где ли је капетан?

— Не знам, али мислим да је с варошанима.

— Зар су и они у потери?

— Кажу, има их двaестак.

Почесмо да силазимо у једну дубоку јаругу, обраслу самом буковином. Поче да шушти сухо лишће под ногама, но ми удвостручисмо опрезност, те сиђосмо тихо и лагано. Али сад беше мука пењати се уза страну. Ноге се отискују, а глава мора једнако да буде подигнута, да би се што даље пред собом видело, те и не можеш да гледаш где стајеш ногом. Једва се успесмо на другу страну, те да'нусмо душом кад почесмо слободније да корачамо. Још неколико корака, па ћемо изаћи из шуме и наступити на чисту и глатку рудину...

Чим изађосмо на рудину, стадосмо сви као окамењени. На двеста корака пред нама,

на чисту пољу, стоји пуст, гранат грм и под њим четири оружана човека.

— Хајдуци! — викну неко, и свима се одсекоше ноге и застаде неки терет у грудима.

Бесмислено, плашљиво, без једне капи крви на лицу, погледасмо према себи, и свачије прво осећање беше жеља: да баци пушку и бега у шуму. Срце удара као бесно, и на теменуври читав пакао од убрзане радње мозга и живаца. Зенице се рашириле и приковале се у једном правцу; сваки гледа кад ће да се окрене пушчана цев на његове груди. Хиљадама мисли појури у главу, а у ушима звони и ври... Све то бӥ само за тренут ока.

Како поскакаше, зликовци разгледаше узверено на све стране. За тим дохватише пушке по средини, окретоше нам леђа и потрчаше напред.

Припуцаше пушке од некуд.

— Уааа!

— Не дааај!

— Предајте се!

— Пуцај!

Као илински вихор, заљуља се и завитла се цела ова леса од народа. Све као бесно, као острвљена звер, јурну за бегунцима... Само осећаш како фијуче ветар поред ушију и тутњи земља, а на очи све више наилази крв... Све се стопило у једну брзу и бесну масу...

Прејурисмо чистину, прескочисмо јалак, па врзину, сјурисмо се у једну јаругу, истр-

часмо из ње и нађосмо се пред неком густом пшеницом. Ту нас заустави кмет. Наредио, вели, капетан да не трчимо, него само да идемо мало брже и да збијамо ланац. Они су опкољени. Само би могли прелетети преко ове живе карике, која се све више стеже око њих. Па и да полете, дохватио би их куршум.

Једва дођосмо себи од трчања и узбуђења. Ко је избацио пушку, напуни је опет, па пођосмо даље. Неколико слободнијих људи пређе пшеницу, а остали обиђоше, да се не сатире њива. Опет зађосмо у шуму и сиђосмо у једну јаругу. Далеко пред нама зачу се пуцањ, па онда викање. Пуче још неколико пушака. Да ли од страха или радозналости, тек ми за час истрчасмо уза страну и нађосмо се у неком густом трњаку без горе. Почесмо да идемо пажљивије. Чује се викање од ланца, који је пред нама. Између нас је само овај трњак, једна чистина и њива ограђена високим чаталима. Таман да ступимо на чистину, а Ђокић викну:

— Ене држ... — па баци пушку и седе.

На тридесет корака од нас, за једним трном, црни се нешто, и ми сви знамо *шта је* то, али су очи свију нас управљене у онај мали, округао отвор, који је окренут к нама (а свакоме се чини да је окренут баш право на њега), из кога ће сваког тренутка да плане ватра и да покоси једнога од нас. Нико се и

не сећа Ђокића, већ сваки вели у себи: „Сад ће... Сад ће!“

Наједаред учини ми се да загрме крај мене гром. Изненади ме снажан, јасан и одсечан узвик Љубишин:

— Предај се!

— Натраг, коме је мио живот! викну онај из трња јасним но узбуђеним гласом.

Дахнусмо душом, кад чусмо човечји глас. Као да нам је само то требало да проговори, те да нас увери да је он човек, па да одмах ублажимо своју раздраженост. Али нам, ипак, прође леденица кроз груди, кад чусмо онако суров и страшан одговор.

Истог тренутка он шмугну за други трн, па се отуд завуче у неки купињак.

Љубиша пође одлучно напред, а за њим, у гомили, сви остали. И не паде нам на ум, да нас, можда, иза другог трња циља друго око: сву пажњу обратили смо на судбоносни купињак, где ће се, уверени смо, решити нечија судбина. Таман се приближисмо купињаку, а неко викну:

— Ено га!

Висок, стасит човек, у црним сукненим чакширама, џемадану и фермену, трчи преко чисте пољане... За тренут ока дотрча до ограде, па, видећи да је опасно прескакати, леже за један чатал и пружи пушку...

Сагосмо се сви и заклонисмо за трње, а Љубиша јурну на више, десно од нас. Кад

се одмаче далеко, изађе из трња и пође чистином врљикама. Онај иза чатала узе га на око... Сви претрнусмо... Плану пушка, куршум фијукну, а Љубиша још брже потрча, те стиже до ограде. За тим поче, заклањајући се за врљике, да му се привлачи.

— Деде сад да пуцамо одовуд, док му се Љубиша приближи, — рече неко.

Онај за чаталом беше удаљен од нас преко сто корака и тако заклоњен врљикама, да му се одовуд није могло ништа учинити. То је, без сумње, Љубиша и опазио, па је стога предузео онај опасан корак: да му се приближи поред врљике. Ко зна шта је он у том тренутку осећао, кад се кренуо у такву опасност! По набрану му челу и бесну севању ситних очију опазио сам, да је био љући од тигра, кад је полазио од нас. Можда га је одвела и она фатална мисао, која, у оваким тренуцима, обично долази човеку на ум: „један пут се мре“, па је јурнуо напред, не видећи ништа пред собом.

— Ко има сеченице у пушци? — викну један.

— Ја, — одговори Радоња, добар ловац и нишанџија, па пружи запету пушку. Врдну пушком и десно и лево, па се у пола диже.

— Не види се ништа, пос му његов! — рече и узе да циља.

— Удри, 'нако од прилике.

Сви се издигосмо и заустависмо дах. Онде, где се два чатала везују, вире крајеви од врљика и пружају подесан заклон. Ту је зликовац завукао главу и кроз врљике пружио пушку на Љубишу, који се привлачи од чатала до чатала. Видећи да онај мотри само на Љубишу, Радоња се исправи, положи око по пушци и окиде. Груну пушка, а онај се трже и окрете своју пушку на нас. Ми се посагињасмо, али се истога тренутка разлеже пуцањ од врљика, и преко самих глава наших просвира куршум. Љубиша уграби ту прилику, те му се примаче за пет-шест корака, па се опет заклони у прелом чатала, а ми одовуд продужисмо исти маневар. Остаде још само десетак чатала између њега и Љубише. Ближе се није смело.

И зликовац виде да се мора гинути, па, да би сагледао Љубишу, поче да одмиче из заклона, држећи око на пушци. И Љубиша тако исто, само очекиваше згодан тренутак да опали. Пружише се пушке и — тренуци се претворише у векове... Наједаред Љубиша одскочи од врљика, испали пушку и стаде. Глава зликовчева клону...

За тренутак претрчасмо сви до врљика. Љубиша, блед као платно, стоји и гледа у ову црну масу, која је до овог часа била тако страшна, а сад, његовом руком, уништена.

Зликовац, како је лежао на трбуху, тако је и остао обрнут земљи лицем. Левом руком

ухватио се грчевито за крај од врљике, а на десну му пала глава. Подигоше га двојица, изнеше на траву, огрејану сунцем, и изврнуше га на леђа. Беше то чисто, младолико, обријано лице, црних, отворених очију, из чијег се погледа више не види ни једно осећање, ни један знак. „Свршено је, сад ми је добро“, — могло се прочитати на том лицу и, као за потврду тога, његове усне беху развучене тако, као да ће сад да се насмеје. Нестало је зликовца, а остала једна маса, која те, сваким знаком, сваком особином, опомиње, да пред тобом лежи обичан мртав човек.

— Е брате, ка' и сваки мртвац! рече један из гомиле.

— Ја нô, болан, човек ка' и ми, одговори други.

Трепери му џемадан, извезен срмом и обасјан сунцем, али се не крећу груди под њим. На једном месту с леве му стране више појаса пробушена чоха, и на то́м месту види се крв. Фишеклије, патрони, нож, револвер, — све оно што је задавало страх на живу човеку, сад стоји без значаја, без циља, као да је обешено о какав обичан предмет.

Од некуд искрсну капетан, а за њим стотине људи. Све се то гомила и успиње, да види уништено страшило. И ко га види, не може да одвоји очију од њега. Сваки хоће добро да разгледа, па да има после о чему причати. Нарочито му пажљиво разгледају

одело и оружје. Оно им се чини необично, и ако ничег необичног у њему нема. Најзад се нађоше који га познаше.

— Маџаревић! — узвикну један.

— Јес', он је, — потврдише други.

— Ко га уби, камо га? — Запита капетан.

Изведоше пред њега Љубишу. Капетан се веома изненади.

— А камо онај... како'но... што му дадох магацинку?

Људи ћуте, а Ђокић сагиње главу и ћушка се међу свет, само да га не опазе.

— Како га уби, море? — пита капетан Љубишу.

— Тсе... тек онако... муца овај и сагиње главу, али по севању очију му види се да је веома узбуђен. Радоња и кмет испричаше капетану цео ток борбе, за које време људи не дисаху, само да не пропусте коју реч.

— А онај нам побеже... Деспић, — рече капетан и прекорно погледа оне, који су га, без сумње, пропустили. За тим се окрете Љубиши:

— Сутра дођи с кметом, да примиш сто дуката.

Некакво зелено, необично бледило прели се преко Љубишина лица, заигра му усна, па онда га обли руменило, и он тупо, несвесно климну главом. Људи га опколише, стадоше да га тапкају по рамену; неки му пружају руку да се рукују, а једни му пиље у очи и

смеју се. За час му се нађоше многобројни пријатељи и рођаци, а он се само смеши и по кад-кад дигне руку, те брише зној с чела који му непрестано избија.

— Ама ђе је наш каплар, наша јуначина? — викну Радоња, подмигујући на ону страну, где се беше Ђокић завукао.

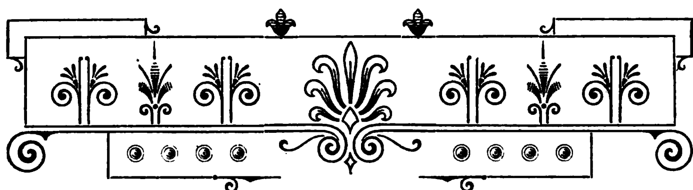
— Море, ћути; доста му је муке и 'нако, — рече кмет.

— Е, Љубиша, на јесен, ако Бог дâ, да ти кољем јуне, — поче Живојин, који се на свима свадбама налази уз лонце.

А Љубиша, занесен и блажен, упро поглед у даљину, на крај видокруга, тамо где сунчани зраци праве чаробну боју од небесна плаветнила, па, не верујући свему што се збива око њега, пита се: је ли ово сан или јава?...

Потера је свршена; људи се разилазе...

СЕОСКИ ДОБРОТВОР

— ДВЕ СЛИКЕ —

I

У Дрлупи, маленом селу, познатом са онога историјског хана, који се зваше и сибнички, сазват је општински збор.

Беше већи свечаник, кад нико не ради, те дођоше на збор све кућне старешине. У огради судничкој шарени се гомила белих кошуља и црних јелека.

У ваздуху се носи жагор од разговора многих гомилица, које су се издвојиле на неколико места, па се договарају о неком важном општинском питању.

Прêко од суднице блиста се према сунцу дивна, велика и за село необична зграда. То је дом чичâ-Јована Матића. Сељани код суднице, разговарајући се, почешће погледају на

ову кућу. Мало стаде, па се кућна врата отворише и на њима се појави висок сед човек. Лице му беше голо; нешто мало длака на горњој усни једва се опажаше, али цела појава овога чиче улеваше гледаоцу велико поштовање. Чича застаде на вратима, кад угледа онолики народ; окрете се и разгледа сву собу: застаде му око на прозорима, на поду, на глатким и правилно изведеним дуваровима, — све беше солидно темељно, ваљано... Као да се у оку његову виђаше нека двоумица, као да му се не излази из ове господствене куће, коју је с толико љубави и одушевљења подизао, намењујући је своме потомству, својим синовима... Али Бог одлучи друкчије: узе му и децу и жену, и чича-Јован остаде самохран, да проведе остатак живота у сећању на прошлу радост, одлетелу срећу...

„Бог не даде да овде живе моја деца, — мишљаше чича-Јован у себи, — па тешто. И оно су моја браћа, и оно ће бити моја деца! Ја ћу седети баш 'нако нóде; прозор ми мора гледати у ова врата, и сваки дан ћу се радовати, гледајући веселе ђачиће, како се јуре овуда по моме дворишту..."

И чича се обрте сав блажен, па весело и одлучно пође сакупљеноме народу.

Људи поустајаше, кмет и одборници изиђоше и стадоше на средину дворишта, неки поскидаше капе, а сви обрнули погледе на вратнице, кроз које пролази чича-Јован; за-

уставили дихање, а лица начинили најпонизнија. Дочекаше чичу као владику...

— Помози Бог, браћо! — проговори старац и приђе одборницима.

— Бог ти помог'о, — гракну збор као из једног грла, и за час се начини око чиче велики круг људи, који га с поштовањем гледају.

Старац се мало збуни; беше му необична ова појава, и ова љубав народна према њему и ово поштовање. Обрте се на кмета и једног одборника, погледа их бојажљиво, као да им хтеде рећи: „А шта ћемо сад?" Али га кмет, навикнут на овакве зборове, одмах изведе из неприлике.

— Браћо, — викну кмет гласно, — ето нашег Јове. Он хоће нешто да каже свима нама... Зато сам вас позвао. А сад чујте и њега.

Сељани не дишу... По њиховим лицима изгледа да нико и не сања шта ће им сад чича-Јован казати, и ако су до сад сви о томе зборили, размишљали и договарали се.

— Jâ, јест... — замуца чича-Јован, гледајући пред ноге. — Имао сам да кажем, оногај... да се овако више не може. Сва села око нас, и мања и сиромашнија, имају своју чколу и учитеља. Дечица се њихова уче, да не остану слепа код очију. И баш видимо сви лепо, да су и ти људи, што су учили чколу, некако измакли од нас у свему...

— Тако је, брате, — повикаше неки из гомиле, — само смо ми остали безјаци...

— Ја сам намислио, браћо, да ви дам ону моју кућу, нек ви буде чкола. Бог ми не даде да у њој женим синове...

Чича-Јовану задрхта глас и он принесе шаку очима. Из народа многи стадоше да бришу очи...

— Хвала нека је Господу! — настави старац. — Ја немам више никога свога, па вас молим да ми ви будете браћа и синови. Онде пред кућом да начинимо један кућерак, тек да имам очи где склопити. Ви ако хоћете да ме издржавате људски, па алал вам и моја кућа и моје имање. Ја сам стар, децо, мало ми још остаје дана. Па, ако хоћете, реците...

Одједном се начини вашар. Узвици, клетве, уверавања, похвале старцу, све то забруја одједаред око њега. Једни му притрчаше, стадоше да га љубе у руку, други му целиваху груди, трећи га грле.

— Бог ти дао, што погледа на нашу децу!

— Отац!.. То је наш отац!

— Чуваћемо те ка' очи у глави.

— Поштоваћемо те ка' оца рођена. И још боље.

— Нека стигне нашу децу, али ти од нас буде што криво.

Чича-Јован, сав блажен, занео се од радости. Не види ништа јасно пред собом, а око њега ври и бруји... Он се топи од милине, гледајући ову велику љубав браће своје према себи.

Начинише записник, потписаше и потврдише га како је у реду. Чича-Јован, малаксао од узбуђења, оде кући бришући сузе уз пут, праћен благословом и одушевљеним узвицима својих сељана, који се кретоше из дворишта у гомилицама.

— То је отац и брат! — узвикује један из гомиле. — Таког ми пријатеља дај.

— Благо нашој дечици! Ето, доживесмо да и наша деца запевају!.. А све у залуд, да не би чича-Јована.

— Треба да га гледамо, браћо, као Бога.

— И ’нако му мало још остаје да живи.

Сви се погледаше значајно. Види се да је то за њих један од важних разлога и да су о њему и раније говорили.

Ветрић пирка, те расхлађује загрејане груди веселих и срећних домаћина, који се враћају кућама с пријатним сазнањем, да су данас учинили нешто веома важно и добро за своју децу.

Збор се свршио.

II

Досадна јунска киша! Већ седам дана непрестано пада и сипи; земља натопљена, пресићена водом, па нове капље, што сад падају, слевају се по изривеним у блату јаружицама, натапајући ливаде, њиве, путеве, па и сама брда. Кроз густу измаглицу, што се спустила заједно с кишом, веје оштра хладноћа...

Из дрлупске школе истрча неколико сељака; школски служитељ отрча к вратницама и отвори их широм; изађе напред и учитељ, збуњен, отресајући густу riђу браду од дувана и закопчавајући кратак капутић пепељаве боје. Махну и рукама преко главе, као да би се тиме освежио и још боље довео у ред...

У двориште упаде коњаник. То беше ревизор. За њим, у трку, улете на коњима неколико учитеља и онако у ходу поскакаше с коња. Настаде добродошлица: угледнији се људи здраве с гостима, а други прихватају коње, обилазе око њих, дрмају седлима и воде их некуд. Поздравише се сви; учитељи приђоше другу, да га ослободе, а ревизор стаде разгледати школско двориште, учитељев врт и једно лепо парченце земље окићено густом шумом, за тим се окрете школи. Паде му одмах у очи једна необична страћарица, кућерак — не знаш ни како да га назовеш — подигнут пред самим школским вратима, пет-шест корака удаљен отуд. Беше то веома мала зградица, — ако се тако може назвати, — да се једва може човек пружити по њој. На зиду, окренутом школи, црни се један мали отвор, прозорче, и у њему нешто необично мрда. Ревизор погледа пажљивије, и спази у том отвору човечју главу необична облика; глава се једнако тресе и мрда десно и лево. Ревизор зовну учитеља.

— Је ли оно Јован Матић? — запита он тихо.

— Јесте, — одговори учитељ и мрдну главом, да погледа кмета.

Поче испит. Сељани, с кметом заједно, веома весели и задовољни што им деца тако лепо одговарају. Смеју се, неки пут се и нашале. Нарочито беше смеја, кад учитељ запита једног малишана:

— Ко је старешина у нашој општини?

— Петроније! — одговори ђачић и весело погледа кмета Петронија.

Настаде одмор.

Ревизор изађе пред школу, па, видевши онај отворени прозорчић, пође к њему. А отуд из оног мрачног оквира тресе се и посматра га гломазна необична глава: не беше на њој ни једне длаке; црно-жута кожа смежурала се, опустила се низ лице, нос поцрнео и помодрио од зиме, а доња усна опустила се далеко на ниже, скоро до краја широке браде. Плаве очи гледају тамно, тужно... у њима нема ни сјаја ни смисла.

— Како си, чича-Јово? — поздрави га чиновник.

— Ето, господине... Погледај ону кућу и то лепо имање, и још га има на другим местима, — све сам им то дао, а они ето... И старцу појурише праве детиње сузе низ образе.

— Рекли су да ме чувају и хране ка' оца, а ево да видиш како ме хране... — Ста-

рац се обрте и узе у руку парче тврде окореле проје и три стручка бела лука. — Ето, мој господине, то ми је оброк за данас, то су ми јутрос донели.

— Склони-де се, да видим како ти је унутра.

Старац се покрете, и оку гледаочеву показа се најодвратнији призор. Све што може човек да замисли најпрљавије, најнечистије, сваки гад и несрећа нађе се ту. Страшно је било гледати.

— Па ко ти доноси ту храну?

— Биров одређује седам кућа на недељу дана, па тако једнако... шест година је како живим на овим мукама, па Бог неће да ме прими.

— Па ти си болестан. Што не тражиш да те пошљу у болницу?

— Хе... шта нисам чинио, па не даду они. Боје се да им не начиним тамо велики трошак.

— Што не јавиш власти?

— Е, мој господине... Сваки кмет има свога капетана. Не помаже то. Него ја тебе молим, господине, поздрави ми господина министера и кажи му нека ме спасе ових мука. Најтеже ми је због деце: чују од својих родитеља како ме руже, па и она ме вређају. Учитељ, веселник, — нек му Бог дâ, — брани ме, али шта може он!..

Ревизор се одмаче од прозора. Пред школом га дочека кмет.

— А ви, господине, гледали оног нашег лудака? Ето тако мучи и нас и себе... неће Бог да га прими.

Кад се сврши испит, ревизор узјаха коња и полазећи погледа на прозор. А отуд се подједнако и беспрекидно тресе гломазна глава — сеоског добротвора...

СТАРИ ВРУСКАВАЦ

— ХРОНИКА ТРИЈУ ПОКОЛЕЊА —

I

Није то била обична трешња, каквих је пуно наше село; то беше воћка за чудо и за причу. Род јој изгледаше на грани црн, али кад се убере, није друкчије но зрела вишња. Узмеш га у руку, тврд је као камен; метнеш га у уста и притегнеш зубима, он пуца и пршти, а теби изгледа као да једеш тврду јабуку, пуну медовине... И други су врускавци лепи, али је овај одвојио од свију. Кад буде о Ивану дне, нигде у селу трешања, и врускавци сви прешли, а наш стари врускавац тек стиже. Кад буде свечаник, скупи се цео наш крај, скоро пола села; девојке, момци, млâде и жене, па беру слатке трешње, ломе гране душмански, а врускавац за то не мари — он је сваке године све шири и китњастији.

Он се поносно дизао и ширио на једном пропланку, баш према самим вратима наше куће. Одмах из дворишта дизаше се стари воћњак, са шљивама великим као грмовима, па иза њега почињаше високо брдо, и ту, на једној узвишици, стајаше он, зелен и моћан, са својим огромним црним деблом, према коме старе шљиве изгледаху као шибљике.

Први јутарњи зраци обасјавали су његово крупно зелено лишће по врховима, и он је тада, на своме узвишеном по̀сто̂љу, изгледао као стогодишњи старац, који се радује благом и чистом летњем јутру. Чим смо устајали изјутра, први нам се поглед заустављао на зеленим гранама старог врускавца, а у вече, затварајући врата, опет смо га морали нехотице погледати, као да нас је нека необична сила приморавала да му кажемо: „Лаку ноћ, стари врускавче!“ А кад нам је постепено, после неколиких причања и допричавања, постала позната историја његова, тада смо му увек прилазили с неким страхом и поштовањем. А кад се залепрша његово широко рецкасто лишће и zaњихају се његове дугачке штркљасте гране, тада се зачује суморно брујање и шу̑м, од кога нам се дизаху капе над перчином. Уплашених лица̑, узверених очију, пружасмо мале кудраве главе кроз врата, старајући се да разберемо то чудно шуштање врускавчева листа, у коме назирасмо неко тајанствено шапутање. Али је врускавац само

бру̂јао и шуштао, и лишће његово треперило је, обрћући нам чешће своје беличасто зелено наличје, а ми не дознасмо тајну његова чудна шапутања...

Посадио га је ђед. Од њега дознасмо необичну причу из два поколења, а у трећем се сами нађосмо.

— Путовао сам, — причаше ђед, — неким послом чак у јагодинску нахију. Беше у пролеће, па, враћајући се кроз Сабанту, паде ми на ум да је ово место чувено са својих крупних трешања. Ђернух оком у један воћњачић и опазих труо дебео пањ, а мало даље леп трешњев ра̂сад, прав као свећа. Ископам га ножем, донесем кући и посадим онде више воћњака.

— Хеј, децо, од тог се дана окрете све... Бејах нежењен и већ, богме, зашао у године. Памтим као да је било јуче... — И ђедове се очи одједном удубише у даљину и осташе као приковане на једном месту, а по њима се ухвати нека танка влажна магла. После кратког ћутања ђед махну руком по ваздуху, као да би хтео рећи: „Прошло је“!.. па истрља очи и настави:

— Посадио ја трешњу, па обилазим око ње и тапкам земљу ногама, да се пре̂сад боље утврди, кад иза мојих леђа стадоше пуцкати сухе гранчице. Осврнем се и — сигурно сам много поцрвенео... Кроз воћњак промиче ова моја баба; али да знате, децо... Их, била је

то девојка!.. Него шта ја!.. Мали сте ви сад, па то не разумете. Да вам кажем само ово: све до тог дана мислио сам да нема веће среће, него се оженити њоме, а држао сам да ме она неће ни погледати.

— Она застаде код пре́сада и рече ми да је пошла у брдо за овце. Ту почесмо разговор и, већ зна се... Није то за децу. Тога часа ја је заречим и договоримо се да одбегне за мене, пошто смо знали, да је отац не би дао на лепо у моју сиромашну кућу. То ми наредисмо код пре́сада, и мени се тога часа учини да оде пола крви из мене и састави се с тим дрветом; оно ми постаде тако мило, и некако... белај га знао, баш сам га од тог дана заволео ка̂ и моју бабу. Поливах му корен, неговах га као мало дете и не могох почети никаква посла, док не обиђем мој пре́сад. Кад би̑ о Цветима, имам ти шта видети: моја трешња цветала! Избила из једног оканца два беличаста цветића, па, брате, као да ти нешто предсказују. Чудо у свету!.. По Васкрсу ја и баба се венчасмо, па неки дан по свадби нађосмо се код пре́сада. Беше нам оно место згодно и заклонито, а ми се не смедосмо погледати у очи пред светом, него тако: криј се по воћњаку... Погледам дрво, а она два цветића већ свенула сасвим и заметнуо се плод само на једној петељчици, а друга стоји још зелена. Кажем вам: чудо!

— Друге године, баш у исто доба крстимо вашег оца, и ја одмах под врускавац. Као да му се похвалим... а баш да ви право кажем: хтедох се сит нарадовати, онако сâм, да ме нико не види. После већ дође и баба, носи дете. Сетила се где сам.

— Ех, децо, како су сад ове воћке остариле, грâне им се раштркљале и проредиле... а како је то било онда!... Бели се самоздана китина од цвета, па ти слатко самим очима, а кад дахнеш оно појури мирис, па не знаш је ли слађе гледати или дисати... Баба села уз мене и метнула ми малог у крило. Обоје ћутимо и гледамо његове мутне очице и, децо, преда мном се одједном отвори цео свет... Ја сам од тог часа знао све шта је у свету: и за Бога, и за анђеле, и за људе, све, све... Али сам тада нешто најбоље дознао, чему сам се досле много домишљао. Дознао сам зашто живим... Казаше ми то очи детиње... И од тог дана сам други човек: и у раду и у кући, свуд, свуд...

— Тако почеше расти заједно и мој синчић и врускавац. Ја и баба не можемо да се нарадујемо срећи нашој. А већ ја!... Треба да знате, децо, да је цело наше племе необично женољубиво. Меки смо вам пред женама кâ врапци...

— Друге године нађе нам се женско дете, али оно умре одмах, и више деце немадосмо. После се ја сетих она два цветка на мом

пре́саду, и од тога времена знам; да је овај врускавац необично дрво... У њему лежи нека сила, која има нешто с мојом кућом. Еј, што ми не даде Бог да то раније дознам!...

Ђед уздахну и загледа се некуд далеко, чак у последњи венац планински, што се кроз мутно-сиву маглу дизаше на крају видокруга. И ми заћутасмо... А над нашим главама зашушта зелено лишће и зањихаше се гране врускавчеве. То врускавац продужује ђедову причу, јер се видело да он неће више причати... Појурише нам уз леђа трнци, и ми сви, као преплашени пилићи, шћућурисмо се уз ђеда. Он се прену и подиже главу у вис.

— Хеј, старче, — проговори ђед злобно. — Што ми децу плашиш!... Прошло је наше... за друго и нисмо, нô да децу плашимо.

Врускавац се зањиха чак из корена, а преко њега зафијукаше оштра птичја крила и зачу се злослутно грактање...

— Иш, далеко су мрцине, — повика ђед; — чак у турском царству. Путуј, проклетињо!...

II

После много година сеђасмо под врускавцем са ђедом. Ја сам већ био напустио гимназију и постао општински ћата. Окуписмо се око ђеда, да нам прича о покојном оцу.

— Хоћете да вам причам о ба̏бу… Хмм… — замисли се он и као да се предомишља: ваља ли вам то причати. — Хеј, какав је то момак био! У целој нахији не беше му парњака. Стасит, гле́дан, смеран и стидан као девојка. Шта ћеш, такви смо сви… А то се веома свидело вашој клетој мајци.

— Је ли и она била гле́дна, ђе̑до?

— Хм… гле́дна! Ни са̑м не знам… Па, била је, ја богме! Кад погледаш у њу — као да си напунио уста врелом чорбом, па се осврћеш око себе, као да си нешто изгубио. Враг је знао. Била је некако чудновата.

Ми се сви згледасмо, не разумевајући ђедову фигуру. Ја сам баш упамтио мајку, и све ми се чини да је била веома лепа.

— И то је било некако ’нако… ван света. Милош јадни, ваш бабо, изиш’о нешто до воћњака, кад она стоји ту и држи се руком за врускавац. „Добро си, вели, наишао… баш тебе чекам“. „А што?“ упитаће он. „Ходи ближе да ти кажем“…

И кад је онај веселник пришао, био је ̓већ посечен као ко̀со̑м. Таке је очи имала!… „Велиш ли ми да идем одавде?“ каже она њему. „Па како ти хоћеш… Није ти рђаво ни ту.“ „Зар под овим дрветом?… Јок, ја хоћу да останем код тебе,“ вели му она и гледа га ђаволски, право у очи, па сече као љутим ножем. „Вала, можеш; мени је право, само ако та́јо рекне… Ено га пред кућом, да га зовемо.“

Отишао сам, кад зову... није вајде. Она се зацрвенела, као да ће сад крв канути из оних једрих образа. Приђе ми руци, а видим да сва дрхће. Гледам је ја 'нако обично, још се не надам белају, и чекам да проговори које од њих. А они обоје оборили главе па ћуте...

Вика ли ти мене, Милошу? кажем ја.

— Јес, тâјо... Ето дошла Ружица, па ја би' те молио нек остане... ако ти велиш. И он скиде капу и пође к мени. „Како да остане... где?“ чудим се ја. „Па... за мном. Ако велиш, да се оженим.“

Мене као да нешто удари по срцу. Истина, девојка је из поштене куће и отац јој је бољег стања од мене. Али џенабет девојка. И њени су укућани мучили муку с њом, а да је пустим у кући, унеће ми ватру и зло... Не знам ја још да је она сама дошла, но мислим да је Милош домамио. Како ћу да вратим девојку! Окрени обрни, па пружих руку... Уведосмо је у кућу и већ, као што је ред, огласисмо кубурлијом... Чуди се свет: у сред дана! А та се посла врше само ноћу. По ручку дође и Смиљка, њихова прва суседа. Од ње ти чујем: посвађала се, вели, са снахом, па, каже, за инат њојзи дотрчала Милошу...

То је већ зло... црње бити не може. Али шта знам, него хајде на мирење новом пријатељу, а после већ по реду, зна се... Че-

рупају те на сто страна, док се једном не заврши све весељем. Тако ти је то...

Кад проведосмо свадбу, дођем ја једног дана под овај пресад и легнем баш на ону рудину онде. Ту ми се присни необичан сан. Као довео ја у кућу велику зелену пругасту мачку. Иде она за мном лепо и умиљава се око мојих ногу, док је не уведох у кућу. Око прочевља седе сва чељад. Зеленка клисну, па стаде скакати с главе на главу свима редом и грепсти лица својим оштрим ноктима. За часак нас све обли крв. А Милош јадан оклембесио главу, Боже сачувај као мртав. Поискакасмо сви из куће и нико се не усуди да уђе унутра. Чим се које појави на врата, мачка се накостреши, подигне реп и шикне носом...

Знао сам већ шта је то, чим сам под врускавцем сањао. Само сам стег'о срце, па зебем и чекам кад ће да се завитла вијор над мојом кућом, а не смем ником ни речи да кажем. Прођоше, богме, три године; родисте се вас двоје, а у нашој кући све како ваља. Заборавио сам све слутње, па не бих се више сећао ни онога сна, да га нисам под трешњом уснио. Овако сам све по мало стрепио...

Одједном се завитла вијор пред овом нашом кућом, навукоше се црни облаци на небесима, грунуу гром и прште непогода... Ама из сред ведра неба!...

Врати се из војске неки Живан; — звали смо га, по мајци, Јованчин. Не знате га ви. Био је наочит момак, а носио се кицошки — војничка посла!... Девојке да се поломе за њим, а он неће ни једну. Неће, вели, да се жени, да се окива 'нако млад.

Прође пола године, а у кући ми нешто није све у реду. Милош оборио главу, па само гледа у земљу и иде за послом, а њој не можеш очију згледати; једнако звѐра̂, врти се, као 'натема... Што бй жени?! Дете се заплаче, она удри у клетву. Као да га није она родила.

— Снахо, — викнух једаред наљућен: — трпећу ти триста других чуда, ма децу ми не куни!

Она обори главу и више не чух клетве.

Једаред обилазим њиву иза качаре; била је засејана кукурузом; гледам је ли зрео пасуљ за брање. Што ближе качари, све боље чујем неки разговор. Познадох да су они: хтедох обићи, али ме нешто заголица да чујем шта говоре. Нисам их никад слушао кад су насамо, па дај, рекох, да чујем шта те вере чине.

— Ама си се много предругојачила, — вели јој Милош. — Истина, ниси ни досле била милостива срца, али тек... тек...

— Видиш, славе ти: хоће човек да се мази као дете!... Како би хтео, да те но̂сам у наручју?...

— Немој, болан, тако. Ја бих за тебе све дао...

— Иди, иди... бежи!... Остави ме! — узвикује она срдито, као да јој је ко сео за врат.

„Е мој веселниче, мислим ја у себи: нису такве жене за нас. Овако мекушни људи не излазе на крај са ђаволима."

— Еј, куку... докле ће се ово трпети! — узвикну она очајно, као да су је зликовци опколели.

— Ама реци шта хоћеш... реци само, па да погинем за тебе. Што год хоћеш... све!... Зар нисам увек пред тобом, као да сам ти слуга: само чекам твоје заповести?...

— То и јесте зло, — одговара она загушеним гласом и рек'о бих да јеца. — Што ми ниси господар... што си ме... Али ништа... бежи, иди, молим те.

Милош се окрете и пође кући. Стигох га у дворишту. Иђаше као блесав: очи му се сјаје и некуд блуде, а усне се мичу, као да се са собом разговара.

— Мој кукавче! — рекох му и хтедох се заплакати од жалости, гледајући га онако пометена и ожалошћена. — Видиш, она ти сама саветује како да поступаш с њом, па да те воли.

— Како, та̂јо? — погледа ме он изненађен и застиђен.

— Лесковак, синко, па по месу; то она хоће. Видиш да је побеснела међу нама, који нисмо научени ни ружне речи проговорити.

— Не могу, макар нам и кућу запалила. А ти, ако можеш, ето је, па удри!...

По ручку хтедох отићи на реку, да прегледам бранике поред лу́ке, али ме спопаде некакав дрêм, те ми се у ходу очи крпе. Наслоним се уз један пласт му'ари, таман према врускавцу, и почех куњати, кад кроз воћњак стаде нешто шушкати. Погледам — Ружица. Оборила главу, као да иде на губилиште, руке саставила напред и прсте грчевито сплела. Дође под врускавац и погледа уз гране му; обиђе око стабла, погле́дајући преко грана, па седе уз дрво. Боже сачувај, изгледала је као мртвац: ни капи крви... Седи тако под дрветом и гледа некуд далеко, преко магловитих и густих трудељских планина, и рек'о бих да ништа за себе не зна...

„Да ли су то каки незнани јади што јој душу муче, Господе благи? — мислим се зачуђен и пренеражен. — Шта јој је... чега јој нема у мојој кући?... Ово није бêс, видим... ово ће бити нека тешка болест, ја ли друго зло“... И таман да пођем к њој од пласта, а Мара, тек што беше проходала, избауља иза врљика, па кад је угледа викну је: „Нано!...“ Она се и не осврте. Дете опет зо̀вну, па пође к њој...

Знате ли шта је било?...

Кад јој дете паде на крило, она се трже; погледа га зачуђено, па одједном, као да се присети нечему, подиже дете у висину и... не знам... може бити да ми се учинило... или у страху, не знам... Тек изгледаше да ће га сад треснути о земљу, као дулек...

Ја дрекнух из гласа и не знам како сам прескочио чатал од осам врљика, али се за тренутак нађох уз њу. Она исто онако држаше подигнуто дете, гледајући ме уплашеним и зачуђеним погледом. Отех јој дете из руку и, савладан узбуђењем, седох уз њу.

— Шта учини, болан... Шта хтеде учинити од ове макање? Ово је твој пород.

Она не окрете главу к мени. Гледаше у шаре на кецељи, преносећи очи с пруге на пругу, као да чита књигу.

Дуго сам јој говорио, испитивао је, саветовао, али она ни речи; само јој се образи мењају и груди надимљу. Напослетку се и ја наљутих, па јој оштро напоменух, да у мојој кући нећу трпети такав јогунлук.

Она скочи и само проговори: „Добро, тâјо“, па оде кући.

Прође вече на миру, а у зору ме разбуди вика и кукање Милошево.

— Шта је наопако: је су ли деца жива?

— Жива, — одговара он, гледајући плашљиво и зачуђено, као човек кад га снађе нешто, о чему дотле није ни сањао. — Жива су... али ње... Ружице нема.

— Бог с тобом, — викнух му, — јеси ли при себи! Одранила жена на воду, или тако што... неким женским послом. Ја сам је синоћ карао, па да није отишла кући.

— Није, све сам обишао... После поноћи осетих да је нема. Почекам добар сât, па устанем да је потражим. Обиш'о сам цело село, па нигде ни трага...

По ручку нам донеше абер, да је нестало и Живана Јованчина. Неколико отреситијих људи дођоше, па ми отворено казаше, да су многима у селу биле познате везе ових бегунаца. Само из наше куће није нико ништа знао. Тако, обично, и бива!...

Шта смо сад могли чинити?... Јавили смо власти, распитивали преко људи, тражили на све стране, па кад ни откуд не добисмо гласа, ућутасмо и почесмо гледати имање и децу.

Тако прођоше пуне две године.

Трећег лета позове се први позив народне војске на кулук, да гради неке шанчеве чак иза Пирота. Оде и мој Милош. Баш сам у неку руку волео што га одазваше, јер ми беше тешко гледати га онако саломљена и вечито тужна. Други људи, брате, изгубе и дете, што је човеку најмилије на овом свету, па опет видиш: после неколико недеља, па богме и дана, смеју се и живе 'нако, као да је све како ваља... Е, а ми смо друкчији. Не може пусто срце заборавити друга, с ким се навикло и некако заволело га!...

Кажу ми после суседи да је Милош на кулуку радио кâ вô, да му се сваки живи чудио, како га снага сноси; али он је ћутећи разбијао камен тешким маљевима, терао колица, припаљивао мине, послушивао старешине...

После већ ово друго причао ми је Ђерић. Њему је Милош све казао.

Дође једног вечера међу раднике погранични жандарм, па пита има ли који Кленовичанин. Наши му приђу и одмах га познаду. Био је то неки Ђерић из Јеловика, па отишао у жандарме.

— Ене, баш тебе и тражим! — викне он, кад угледа Милоша, и одмах га одведе на страну.

— Знаш ли, болан, где ти је Ружица!

— Где је, ако Бога знаш? — привиче овај ојађеник запрепашћен.

— Ено је иза оне планине, у пограничном селу, са Живаном. Познао сам их обоје има два месеца, и често пролазим кроз то село, али им се нисам одао. Хтео сам прво тебе да известим како било, па кад чујем да наш срез кулучи, обрадовах се.

— Како ли живе, душе ти?

— Тхе, ђавоља посла, — одговори му Ђерић, па исприча како је дознао да онај кријумчари, претура стоку преко границе.

С места оду обојица граници; Милош се и не јави старешинама. Желели су да је затеку

саму, па се тако и догодило: онај отишао на свој ноћни посао. Кроз пукотине на вратима избија светлост; види се да гори ватра у кући. Милош привири, па кад је угледа уз ватру снуждену, како седи оборене главе и гледа сјајна повесма пламенова како се играју и трепере пред њеним очима, гурну врата и утрча у кућу. За њим Ђерић у жандарском оделу. Она само цикну и стаде преносити очи с једнога на другог.

— Ружице, зар нас не познајеш?... Ето ти Милоша, — каже јој Ђерић.

— Зар тако ти мене, болан?! — проговори и наш кукавац.

Чим чу његов глас, потрча и паде пред њега, па му обгрли ноге.

— Опрости, тако ти оне деце, али иди одмах... Иди одавде час пре... ја ти никад више не могу бити што сам ти била.

Ђерић био вешт човек, па се досети јаду. Ухвати је за рамена па привуче:

— Хеј, снашо, знаш ли ти да си венчана жена овоме човеку. Власт ми је наредила да те силом довучем у Кленовик... Има закона у овој земљи!... Ко ће да гледа ону пилеж?!... А онај ће твој омастити куршум... Знам ја ђе је он ноћас...

— Не, тако ти небеса! — повиче она и стане се освртати око себе.

...Тамо амо, пристане она да иде с њима, само да Живана не дирају. Оду сви

троје под логориште и ту ко̀наче. На црну нашу несрећу Ђерић се одвоји подаље од њих и заспи, а они све до зоре говори и претеруј се. Неће она ни да чује за Милоша.

— Ако ме, — вели, — и одвучеш силом, ја ћу трпети док Живан не дође, да ме опет води. А тебе, — каже, — ни очима не могу гледати.

Па још га стала ружити: какав је он човек, да враћа жену, која већ две године с другим живи! Шта ћу ти, вели, сад?...

Ђерић ми после причао, да је Милош био као мртвац у свануће, кад га је он видео. Оборио, вели главу, па само уздише... А 'нако, каже, не изгледа да што мисли: само ћути и као да ништа око себе не види...

Кад се расвануло, он замоли Ђерића да му причува жену, ту у заклону, до мрака, а после, вели, он ће знати куд ће је. Тако оде на рад... Јављао се, кажу, командиру и питао: би ли га пустио кући, а овај рекне да не би смео друкчије, већ ако му је умр̑о ко од најближе родбине... Онда он ћускију у руке, па тамо на неки црн стеновит брег, с кога одваљују камење. Дубао је камен до подне, па онда треба да се намести динамит и да се припали...

Око подне дође овима и ту се дуго с Ђерићем разговарао. Жалио му се како не мари за живот и све му онемилело... Али

никако, каже, не може да помисли: да се она опет врати ономе и да буде његова...

Ту се растану. Ђерић рекне да ће их бајаги чекати до мрака, па да их спроведе донекле, кад већ она пристаје да иде лепим. Милош му рекне да хоће још с њом да разговара... Тако је одведе право на ону стену, коју су јутрос на двадесет места издубли. Седну у шипражје што виси над самом стеном...

Ко ти зна како је то било!... Кад се проломио пу̂цањ и кад се растурише облаци дима, угледали су међу разбацаним стењем некакве крпе и — делове њихових телеса...

III

Многе су године протекле од ђедова причања. Ђед је, ваљада, одавно иструлио. Само се још за дуго, до последњег дана, познавало место на врускавцу, с кога се у сред мирна дана, баш кад понесмо ђеда на гробље, очену најдебљи стуб и паде са шу̂мом и тре̑ском... Порасли су и давно стигли за брање изданци старог врускавца; однеше и друге куће доста пресада, али сви у селу веле, да ни један пресад нема тако леп род као стари врускавац...

Кад стигох за женидбу, нарочито се опоменух врускавца. Та он ми је и ’нако вазда

пред очима, и никад га не погледам, а да ми душу не обузме некакав нејасан страх и слутња... Али тек кад настаде време, помислих да сад треба добро очи отворити... Толико се чуда почини око тога дрвета, и већ два поколења, која под њим одрастоше, давно сањају вечити санак, а оно се још поносније уздиже оном плавом светлом недогледу, шумећи и жуборећи широким листом...

Та он није свакад несрећу доносио!

Ето, ђед је лепо проживео све до смрти очеве. Рачунао сам да ће и ту бити каква реда; ђеду је био добар, оцу ми зао, и сад је ред да мени буде добар. Ма опет се опоменух оне ђедове: „Чувај се сâм, па ће те и Бог чувати“.

Стао сам смишљати *како* ћу „отворити очи“. Питаћу старије, најпоштеније људе, договараћу се са старом тетком ми Макреном, разгледаћу и ја сâм... „Нисам баш ни ја тако... хм...“ — помислим у себи, и сав ми тај посао изгледа као кад човек пазари волове, или тако што...

Заборавио сам био на две ствари: преумио сам ђедово причање о његовој и очевој женидби — како су они брзо „наредили ствар“, и нисам се сећао наше опште мекушности према женама. Ја сам, чини ми се, био још слабији од њих обојице: чим угледам девојку, одмах ми заигра нека магла пред очима и осетим таку врућину... ух!...

Једне године, баш о прегрту, одмарамо се после ужине под зеленим брестом. Дошли ми суседи позајмичари, да ми врате наднице, па нас има доста под брестом. Сви полегали, неки богме већ хрчу, па и ја се наслонио на ћебе од седла и предао се дрêму... Пред очима ми се већ мути, у глави се меша шуштање кукурузног перја и јутрошње викање општинског бирова, и у исто време гледам ону натегу, што је копачи јутрос расекоше мотиком...

Одједном, у сред тога полусна, осетих да ме неко гледа, управо учини ми се да се моје очи састадоше с нечијим ватреним очима, од чега ми дрхћу капци, па не могу ни да их отворим... Прође кроза ме некаква струја, малко се расвестих и отворих очи...

Буди Бог с нама!... Николина Живка, моја прва суседа, некако ђаволски зажмирила, па ме стреља оним љубопитним и чудним погледом... Нисам је до сад ни сматрао за девојку: виђамо се по десетину пута на дан, позаимамо се и тако... Али ја њу не гледам друкчије но што гледам њену мајку, или моју сестру, или тако неку жену... обичан Божји створ, па то му је...

А гле сад!... Чудим се и ја шта је то: одједном угледах у њој *девојку,* баш прâву девојку, као оне пред којима обарам очи. И сад сам одмах затворио очне капке, па после лагано — лагано отварао само једно око...

Она исто онако ђаволасто жмири, само јој се сад, рекô бих, и усне развукле у несташан подсмех... „Смеје ми се што сам зажмурио“, помислих, па отворих очи, али их морадох још брже затворити, јер отуд удари читава ватра на мене.

„О, 'натема је, и она девојка!...“ чудим се, и никако да дођем к себи од таквог изненађења, а осећам да се од овог часа мора друкчије мислити о овом ђаволу...

„Па добро напослетку“, мислим у себи; „девојка па шта?!..“ И чим погледам у онај зелени бурумак, на који се наслонила руком, одмах видим да очи не смем кренути на више...

Не знам колико је времена прошло, док смо се ми тако очима заигравали, тек одједном се чича-Никола трже и повика:

— Децо, доста је одмора. На рад!...

У вече, кад пођосмо кући с рада, пирну ветрић с планине, удари нас мека хладовина по знојавим леђима, па се осетих лак, полетео бих... И тада осетих неку самоћу, неку празнину на души, и ако идем с толиким светом... Још ми нечега нема, а не знам шта је... Рек'о бих да осећам само, да је то нешто необично светло, драгоцено... као оно што се прича у вилинским и другим причама... Да ми је тако нешто, а и сâм не знам шта је...

Ту ми падоше на памет данашњи погледи Живкини, и чисто се зачудих себи: шта ми

је било. Наљутих се на себе, јер ми то девојче дође обичније од сваке обичне женске. Баш ћу да пробам. Пријђем напред женскадији, јер она увек граби пут.

— Живка, метну ли ти оне кашике испод дéбла у торбу?

— Јà што сам?... Ваљад' ћу пола судова оставити, а пола понети...

— Знам, него...

— Хајд', хајд'... гледај своја посла, — одговори она оштро, као што већ обично женске одговарају.

Сад се чудим њој: ето, видиш, и она сад... 'нако обично... кâ увек!...

А оно данас мора бити да ми се приснило?!... Али како кад знам све... Знам и то, да нисам спавао!... Кад је викнуо Никола био сам будан, одмах сам устао.

„Најпосле, како било“, рекох у себи и предадох се оном лепом расположењу, које долази на овако тихој вечери.

Дође недеља. Ручао сам рано, па стојим пред кућом и мислим се шта ћу овако залудан. Погледах у страну, и пред очима ми затрепериште гране врускавчеве, окићене дивним плодом, обасјане топлим сунцем... Шта ћеш боље: одем те се попнем на трешњу и станем биркати и кидати најзрелија зрна. Тако се ја ућутао на једном густом стубу, једем трешње и нешто се замислио...

Одједном чујем разговор близу трешње. Погледам кроз лишће, — видим Живку. С њом снаха јој и Ката Игњатова. Кад дођоше под трешњу, стадоше. Мора да су одмах погледале уз дрво, ал' ме нису опазиле. Поседаше под дрво, нешто мало проћереташе, док ће Ката рећи:

— Море, чекај прво да једемо трешања. Хајде, млâда, на дрво.

— Не смем, славе ми. Ево деверке, она је слободнија, — одговори млада.

— Боји се и она Душана, младог газде, — смеје се Ката.

Ја се згрчио као миш, само да ме не виде и да чујем шта ће још рећи.

— Пи — ха... зар онога!... Њега се само жабе боје, — одговори она у смеху, али доста одлучним гласом. За тим устаде и стаде се уз врљику, која је наслоњена уз врускавац, пети на дрво.

„Гледај ти... сукњара једна!“... љутим се ја и све се више заклањам за стуб. „Чак и она тако о мени мисли... Ја шта ли оне друге веле?!.. Право каже ђед: је ли оно само у сукњи — од ђавола је... И како нас то брзо познаду! Знам да не би тако рекла о Војину, нашем првом суседу...“

— Еј, да хоће откуд наиђи Душан, — опет се смеје Ката. — Само да бâне под трешњу, па да погледа на више...

— Их, јадна! Побегô би он још од оног корова, чим би вас под трешњом угледао, — одговара ова и пење се право уз мој стуб, биркајући узгред зрела зрна.

Гране, на којима се држим, љуљушкају се лагано под теретом, а мене обузима све већи немир, све чуднија зебња. Баш ми је незгодно... Одиста бих радо побегао... много бих волео да она није дошла. Истина, ја је опет онако сматрам... обично, као и синоћ. Али тек, ђаво би га знао, некако ми сад необично на души... Најгоре је што ће сад да натрапа право на мене. Мора се ухватити за грану на којој су моје ноге. Ево је, сад ће!...

Она потеже руку на више, да се ухвати за грану, подиже главу и... остаде тако за часак. Мора да сам јој изгледао много смешан, кад се она поврати очас и развуче усне у смех... Већ отвори уста да нешто каже, али ја направих тако жив и речит израз на лицу, те се она заустави и погледа ме најпре љубопитно, па после с подсмехом.

Разумела ме да се бојим више од оних двеју, па ваљада решила се да се мало прошали на мој рачун. Испе се још на више, па стаде право према мени и погледа ме чудно оним својим сјајним очима. Шта ти се ту није видело, у том једном погледу!...

Ја само осетих како ми се усне коче, јер бих се хтео насмејати, али се уста смрзла...

Кад сам читао *Љубомира у Јелисиуму,* кога сам, заједно с другим књигама, узимао од апотекара у вароши, онда сам видео, да се тако нешто *може* осећати, што сам ја сад осетио.

Дође ми баш сасвим друга девојка, учини ми се тако светла и некако... не знам ни сâм како да кажем, некако узвишена и онако... осећам да ми је слатко уз њу. Обарам очи, а осећам њено дисање и заноси ме мирис босиљка и рутвице, чиме је искитила главу и груди. И још... још осетих онај нарочити општи мирис девојачке опреме. Јер оне, кад савијају празнично рухо, уметну смиљкиту и много друго миришљаво цвеће, па после још из далека осећаш мирис празничне одеће.

Занех се тако, па не знам кад бих прословио, да она не отвори уста. Учини ми се опет да ће нешто рећи, па ми се одреши језик. Брзо јој прошаптах:

— Не говори, славе ти. Немој ме одати.

— Што, бојиш се? — одговори она тихо, а у очима јој гори, гори...

— Твоја посла! — рекох јој и насмејах се усиљено. К'о бајаги ја разговарам с њом 'нако обично... А заборавио сам да је то Живка Николина.

— Па онда нека... нек нас чују, — вели она још ђаволастије, и као хоће да викне.

— Чекај... нешто да разговарамо, — шапћем ја збуњен, и истог тренутка чудим се

откуд ми то дође на памет. Шта ја имам да с њом разговарам?!... Зачудио сам се, па чекам само шта ће да буде.

Она се као уозбиљи, али јој на уснама једнако игра подсмех.

— Па, дела.. шта ћеш? — пита и нагиње се све ближе к мени.

Баш ми незгодно... Клецају ми колена!... „Ала ли је лепо сад лежати где у хладу... Који ме враг донесе на трешњу“, мислим се и гледам како бих се некако леђима наслонио на стуб. Али не може.

— Еј, море, камо трешње? — викну оздо Ката. — Где си то, не видимо те...

— Чекај, моја је гуша старија, — одговара она сасвим обично, као да је одиста на дрвету сама А мени шапће:

— Хоћу ли да им кажем за тебе?

— Не, молим те.

— Наломи грана брзо, па ми дај, да им бацим.

Ја сам ломио, не гледајући шта радим, а она је узимала из мојих руку окићене дивним црнкасто-црвеним родом гране, па их бацала пред своје другарице. Напослетку ми рече да је доста. Ја се обазрех, а она држи пуне руке грана, кида и једе трешње.

Опет се наместих уз њу, јер ми је одиста на том месту било најлакше стајати. Она ми принесе неколико трешања устима и насмеја се.

— Нека, једи ти, — прошаптах.

— А зар нећеш из моје руке!

Ја одједаред обавих руке око стуба и око ње, па јој се још више примакох. Она ме погледа малко онако... узвереним очима и као да очекиваше шта ће сад бити. Између наших глава штркљају само оне гране, које је држала у рукама. Ја се опет збунио, па се заклањам за то лишће, а не смем руком мрднути.

— Дела, шта имамо то да разговарамо, — прошапта она, сажижући ме очима.

— Ето, 'вако... — промуцах ја, а руке ми све јаче дрхћу.

— Како, зар тако само да стојимо на трешњи! — рече она и подиже једну обрву у вис, и та ме обрва баш много збуни. — Имаш ли што да ми кажеш?

— Имам... само знаш... како бих... — стадох муцати и у исто време домишљати се шта да јој кажем. О, да је проклет брз језик!... Али се мора нешто говорити, а кад је држим 'вако руком, не могу јој говорити о копању. Него ја то сад велим, а онда ми само пролећу кроз главу нека чуда, али 'нако — никакве мисли за одговор.

— Море, ти би се женио, а? — прошапта она, и баш видех лепо како се и њој скупише усне, па не може да се насмеје.

Ја не помислих ама баш ништа о тим речима, него једва дочеках да могу што одговорити.

— Jà, јест, јест...

— Па ето... хоћеш Кату? — запита она, а усне јој се повукоше у страну.

— Што... кад си ми ти ближа! — рекох и опет се зачудих откуд ми дођоше ове речи.

— А зар би ме узео?

— Хоћеш поћи? — промуцах, и она ми таман метну руку на раме, а испод саме трешње привика неко:

— Еве их, црњано... да видиш само! Куку јада!... То ли је она што се не боји.

— Црна деверка, силази да ко не дође, — привика јој снаха, па стаде брижно намештати врљику и освртати се...

За један тренут Живка се изви из мојих руку и слете низ дрво... Чујем само како се она стаде смејати, — зацenила се од смеха. Ја се нашао у чуду: куд ћу сад? Знам да се мора низ дрво, али како ћу им у очи погледати, како ћу стати пред оног ђавола — Кату...

Кад ја стадох на земљу, оне се све три смеју и гледају како изгледам.

— Је ли кажем ја! — виче Живка. — Зар не видиш да се смрзао, а оне причају о грљењу и љубљењу, ха — ха — ха!...

— Ха — ха — ха... — смеју се и оне а ја се досетих лукавству, па се узех кô бајаги снебивати и стидети.

Живка их је преварила. Лакну ми на души, и ја се одмах стадох освртати, како бих стругнуо...

Оне одоше брзо, а ја седох под трешњу, да се одморим, јер ме ноге већ једва држе.

Сетих се одмах свега, и одједаред ми све дође страшно, необично...

Шта сам ја то урадио?... Заречио девојку... Је ли могуће... ја, *ја* заречио Живку?!...

И све ми то ново и страшно, и кад се осетих овако усамљен, поче ми бивати све страшније. Бар да имам кога друга или рођака, или тако што... па да се посаветујем. Али сад је све доцкан... свршено је!...

Велим да је свршено и опет не верујем себи самом. Откуд је свршено, кад је сад све по старом... ја сам, ето, сâм... слободан, а и она тако... Може се, ако хоће, и удати за кога...

И тада, при тој мисли, осетих да је збиља све свршено, јер ме нешто необично заболе, кад помислих на њену удадбу... Нема ту друге: она је моја!...

*

Нећу причати цео наш живот, јер немам шта особито рећи. Ово сам испричао опширно, само да се види, како сам и ја пошао трагом својих родитеља, који су овакве „ствари“ брзо наређивали. Стане им пред очи девојка, и — готов посао!

Ја сам мислио да ће то са мном све друкчије бити; прво стога што сам имао пред

очима горко искуство; друго што сам био у неколико школован; и, треће, што се то тицало *мене,* а моја историја не може личити ни на чију. Ја сам очекивао за себе све нешто особито: и жена ми је требала однекуд из далека, из далеких, али чувених места... А оно све изађе обично: очекујем суђеницу преко далеких гора, а она ми ђаволасто жмирка под, тако рећи, самим носом...

После већ, као што рекох, све пође обичним редом, док ја не одох у војску. Рачунао сам да нећу служити више од месеца, — тако је и по закону. А оно испало друкчије. Уписали ме као двогоца.

Видело се да је то погрешка, ја сам знао чак и откуд је потекла, и знало се да ће се исправити. Али дотле је ваљало ићи и служити. Оставим код куће два момка, да гледају имање; Живку, да гледа кућу и чељад, а ја одем под барјак.

У војсци ме задржаше непуна четири месеца. Требало је непрестано да неко трчи из надлештва у надлештво, а ја нисам имао кога, него је све ишло својим редом, онако војнички... Из наше окружне пуковске команде отиснуо се један бео табак хартије, и док га нису свега исписале разне команде и власти и пришиле му накит још пет табака, који су проношени ваљада целом земљом, — дотле сам ја, као и сваки рекрут, поштено

„динарчио, пожарчио“, служио краља и мислио о својој кући.

Баш онога дана кад сам предавао одело и оружје у „цајкуз“, добијем писмо из мог села. Отворим, — нема потписа, само неколико речи. Јавља ми се да Живка много ашикује с Војином, нашим суседом: иду заједно по шибљу и свуд... Полетео сам кући као без душе, и све сам мислио да жив нећу стићи. А кад стигох, у кући све обично: и чељад, и момци, и Живка, — свако гледа свој посао. Мислио сам да ћу затећи лом и окршај, а оно ништа. „Дај да причекам“, помислим у себи; „дознаће се ако што има“.

Ништа Живки не говорим, него још гледам да јој будем што милији. По цео дан сам око ње, нађем се у послу, а она ми привикне:

— Шта си ми се прилепио уз сукњу као крља, па само пиљиш у очи. Што не идеш у општину, на посао, као сваки човек?

— Море... ићи ћу, док се мало одморим, а баш сам је хтео припитати, би ли волела да јој се ко други прилепи уз сукњу. Али пусто меко срце!...

— Уморан си!... Ej, хладовино! — одговара она и подсмехује се.

Прође месец дана, не опазих ништа. Само би ме на састанцима по неки пецнуо, али онако издалека, једва сам се досећао

речи, а нико неће да каже што јасније, да га могу питати.

Једаред се вратих с посла много раније но обично. Враћам се кући, а нешто ме обузело чудновато: као грозница, као нека дрхтавица, не знам ни сâм како... А опет сам томе ја крив: идем кући, а једнако мислим о ономе злу, које се све више отвараше пред очима. Све их гледам у памети како ашикују... и триста других чуда. А у глави се све више мути. Тако уђох у воћњак. На дрвљанику стоји сикира у једној клади; неко почео цепати дрва, па оставио. Уђем у кућу, све мирно. Деца брљају по пепелу око банка, а сестра ми Мара пере судове.

— Где је Живка? — запитам, а ноге ми клецају Бог ће знати од чега: или од страха или од умора. Како ћу се уморити, кад сам полако ишао!...

— Ту је... сад изиђе... — одговори сестра и обрте очи у страну, па се брже саже и хтеде продужити посао.

Ја јој приђох као у бунилу, повукох је на више и запитах, гледајући је право у очи:

— Говори, где је?... Знам ја све... Сад ћу све побити...

— Не, ако Бога знаш!... Није ништа сигурно, него се ваљада онако тек... Одиста сад изађе из куће. Да није горе у воћњаку...

Изиђох из куће полако. Дође ми на памет прича ђедова, како су моји родитељи од-

летели у ваздух... Пролазећи поред дрвљаника, узех сикиру и опет пођох лагано... Хиљадама разних чуда пролећу ми кроз главу: час их видим како се грле и љубе, час како бегају из села, као и моја мајка, час горе и црње... а ништа не мислим шта сам *ја* ту и шта мени остаје да чиним. Идем, а осећам да се сад свршава... Нешто ме вуче, и ја добро знам куда ћу: право под врускавац, јер тамо је почетак свему, па мора бити и крај... Тамо је све, и ја то тако знам, као да гледам...

Ено, беласа̂ се мушка кошуља кроз грање... До сад сам као помало и сумњао, али сад ме сасвим остави присебност. Само наиђе нека густина пред очи, нешто се тамо под врускавцем зашарени... види се двоје како седе једно уз друго...

Да ли прође много времена не знам, тек ја сам истога тренутка био под трешњом, са замахнутом сикиром, не знајући ни са̂м шта ће бити на крају... Само ми се чинило да већ осећам задах вреле крви и да је мени дошао последњи час... И у томе чуду угледах оне сјајне заповедничке очи, којих се никад нисам могао нагледати, како ме запрепашћено гледају, како су зачуђене, како се сија у њима неизмеран страх и молба...

Сикира остаде подигнута, кроз шљивак промиче све брже и брже бела кошуља, а оне сјајне очи подигоше се у вис и нестаде их...

Сикира паде нагло на де́бло врускавчево. Не знам зашто је баш тамо морала пасти. Дрво задрхта, стресе се, па опет остаде мирно. Мени се одједном прохте да ударам о то проклето дрво, да сечем, да ништим све око себе, док осећам и последњу кап снаге.

Ударац за ударцем одјекну кроз миран воћњак, час потмуо, нејасан, као да бијеш у труд, час јасан као звоно... Збацих са себе одећу, окупах се у свом зноју, а сикира само излеће у висину, севне према сунцу и пада на засек, одбијајући крупно иверје... Одједном задрхта врускавац, стресе се и опет стаде. Још један ударац, два, три... врускавац крцну, покрете се и одједном се сруши са свога постоља, трештећи и ломећи све око себе...

Ја стојим и гледам лудачким погледом ово велико дрво, како се прострло између шљивових редова. Неко ме дохвати руком.

— Бато, што си га посекô? — проговори сестра с неким сујеверним страхом. — Знаш какво је то дрво!...

Ја је гледам и чудим се откуд она овде и шта то говори.

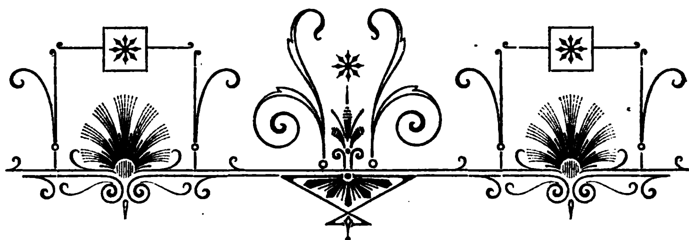
— Ти ћеш остати код куће, — рече она благо, а ја и Живка одосмо да оперемо вуну...

Тако се то свршило!..

Ја и моја Живка, сад већ баба, и дан дањи живимо лепо... Али сам ја од оног дана свакад био *човек*...

А млади врускавац зелени се по чаиру и међу шљивама, шумећи по кад што својим китњастим густим гранама. Њихов шу̂м меша се са смехом наше деце, и он нам је много милији и дражи од оног злослутног шу̂ма старог врускавца.

ЂАВОЉА ПОСЛА

ПРИЧА

КЕЗУНА ВОДЕНИЧАРА

Али што Андрија Ђерић има ћерку, то мислим нигђе у свету нема. Ако ћеш љепоту — кô молована; ако ћеш вредноћу — кô мрав; оћеш ли памет, надмудриће, вала, и учитеља и капетана, па не вер'ем те неће и самог господина попу устукнути; тражиш ли је за ашиковање, у томе ти је претекла све варошке, а оћеш ли ђаво'ства — није јој ни сâм репати, буди Бог с нама, раван... О томе баш 'оћу да вам причам, како је она и са самим ђаволом посла имала. Није, истина, ни она на лијо прошла, али тек, хеј брале, имати посла с нечистом силом... тхи ха, будите Бог с нама и анђели Божји!...

Али чујте само.

Окомио се нешто онај репати на једну кућу у нашем селу, па нема, брате, но не да̂ да'нути. Обрћи, окрећи од сваке руке — аја! Чује ти то Јелица Ђерића, па ти она једно вече спреми рогоњи таку попару, да је по целом селу читав са̂т дувао ветар од његова кијања. Кажу да се он после, пошто се искијао, сила церекао и бозна зорли припретио Јелици, да ће јој се кад тад наплатити, али она, кажу, баш ни абера!... Ми већ после ко̂ људи, распитуј, моли, само да дознамо чиме му до̂'ака — аја, ни опепелити!...

Ништа. Прође равна година. Уда се наша Јела у добар дом, али инокосан. Никог у кући до Мића и ње. Само што је Мићо био 'нако некако, не личи на друге. Оно истина радник друга му нема, бољи од свију нас, козбаша, па то ти је!... Па на доколици што ти је знао прича и 'нако шале, то нема. А што је пусник био јак, то ви се не може казати. Приђе церићу ко̂ детиња бутина, па викне:

— Дај паклић од гроша!

Ми већ знамо шта ће. Скупимо грош, па бацимо на траву. Док тренули, церић ко̂ да није ни био. Ако ћеш из корена, ако ћеш по среди, ђе волиш ту ће и пући... Али све то, како се ожени, би и прође. Пазио је ону Јелицу још девојком ко̂ две очи у глави: луд, па то ви је. А она баш 'наког и тражила. Кад се венчаше, она узе да командира и њим и кућом. Бојао се ње као живе ватре.

Она га туче, а он заурла, па се буса у прса, мислиш сикиром у бачву, па плаче кô киша. А мог'о је, слободно, вала, да је дигне на малом прсту. Таки ти је човек. Кажу, чим осети жену, он изгуби силу. Ја вала нисам прóб'о, ал' џаба му!... Елем, тако ти Јелица и Мићо све из дана у дан, час добро час зло, док се не замиловаше она и наш ћато, па после већ — не питај... А што нам је ћато био, у земљи га нема. Кад је министер у наше село долазио (био на Киселој Води, па вели: дај да пређем у Букуљу, да видим како је тамо), он све с нашим ћатом, а министерка већ не одваја очију од њега, па га све пипа по џемадану, па пита: пошто је и ко је шио? Рекла му, кажу, да је мог'о још три динара од терзије окрњити. А што је био џемадан у нашега ћата — ух, и сад ме мрави подилазе, кад се сетим. Кад га пусник прекрсти преко груди, па потпаше пасом, што је „у левле“ ткан, па везен, па одозго срмали јелек... А с груди, Боже 'прости, жешће сија, но петракиљ нашег појке, што му приложио Јово Катанић и платио 10 жутих минаца. Е од тог џемадана полудеше, вала, све наше цуре, па и младе. Кад је свечаник, поломише се ватајући се до ћата у коло. А он, белај, накриви онај томболос, па почне да увија леђима, да боље сија џемадан, и да потрупкује 'штивлетнама, е нема, све се поломи... — Зна већ цео наш срез за тај џемадан, јер су

га њих петорица облачили, кад су ишли пред владику, то на Киселу Воду, то даље, то у нашу окружну варош. Наредио, веле, чак господин начелник, да председник обуче ћатов џемадан, да покаже владици, како смо сигурни људи... Вала и јесмо. Имамо свега што гођ оћеш, само смо оскудни лебом и мрсом, а већ новац нам и не треба: наши слабо пуше... Елем, зна ти ћатов џемадан и са̂м начелник, а кад он зна, онда већ ту је и округ.

Да ли због џемадана, да ли због самог ћата — не знам, тек Јелица обавија за њим, ко̂ ћуре, кад се напасе „љутице“. А и ћато се, вала, жесно загледао у њу. Куд год иде, мора проћи покрај Мићове куће... Опчинила га, па да полуди за њом. А Мићо, јадан, и не сања. Ко би му каз'о — не би више знао за врућу проју... Па, свет ко̂ свет, пред њим бело, а за њим црње од угарка. Тако ти се то протезало читаву годину, док се оном репатом не досади гледати како Јела ужива, те ти он окрете други крај.

Баш беше окриље Велике Госпође. Доле на Киселој Води вашар три дана. Први дан, на Госпођу, већ се дигло све наше село... Ја нисам иш'о; никад још нисам био у вароши, а и што ћу? Кажу да је било џемадана жешћих но у нашег ћата, али ја не верујем... Јелица и ћато, кажу, све једно до другог играју, па ту ти се, ваљад', што и договарали. Тек сутра дан, на окриље, Јелица тера

Мића у шатру. Знаш, ми немамо каване, но тако два-три пута у години. Кузо Концул отвори шатру, те му Рудничани, што пролазе туде на вашар, оставе по неки марјаш, а и од наши' сврати по неко, само гледа да не наиђе појка. Елем тако, чим ручали, Јелица тера Мића, а њему се не иде. Нема, вели, пара. А она ти у сандук, па њему пљус двودинар. Јес' цркве ми!... Моја кућа за пô године не потроши 'нолико, а она њему тура за по дана. Мићо весео, па правце у шатру. Кад тамо, а неки Калањевчани и Шучани закартали се шлаге, па све у грошеве. Приседне ти Мићо уз њи', па дај вино. А већ кад се загрејао, удари и он у карте. Картало се тако, јело и пило до поноћи. Мићо — кô мајка, ни беле не види.

Кад било око поноћи, Кузо види нема више ћара: ни могу што да пију, ни да једу; само се криве и свађају. Он ти покупи заиру, утули свећу, па ајд!...

Мићо пође кући... Ја Боже самоздани, што беше ондај месечина!... Нема, море, јес' чуо, но сија кô у подне. Сећам се, кô да сад гледам. Давно није 'нако било. Па, брате, и оне пусте звезде није да сијају, но — јади су!... А оне ђавоље жабе из мочила надале дреку, па ти заглушише уши. Па се гора утајала, кô у гробу... Уживање, па то ти је!...

А Мићо се подупрo батином, па љуља ли, љуља!... Час окупи у лево, па држ', држ',

до низбрдице, па онда удри у десно накричке до под брдо, па ћерај напред десетак корака ђа тамо, ђа овамо, то напред, то натраг, тек не стоји, но иде... Па се рашћеифлио, па ударио у неке песме и бројенице — да цркнеш од џумбуса!... А све пева Јелици; мало, мало, па тек: „Јело, жено, дико, ,мораћеш ме пољубити“... Тако ти он иде и све једнако пева — нешто прича:

— Ко пијан... Зарр ја... Трриста му... хм... буоа... Стане па запева: Еј, Јело... Јело... ди... боаа... Стој мирррно!... Стооој... ух...

Па онда опет стане да прича:

— Ко, он мене... ја њега вакооо... рразбићу... пробуразићу... ја њега... бре, ђидо! их, Јело!...

Тако ти он све лијепо до Паун-стијене, а тамо већ знате шта ће да буде. Сви сте чули за то место, јер, веле, да се отален коти она утвар за цео свијет; тамо ти је, брате, и у подне страшно проћи, а у поноћи — и не питај... И с једне и с друге стране дигла се брда и гора чак до небеса, а између њих бруји наша брза Букуља, вијугајући се тамо и амо, а поред ње наш сеоски пут, једва да се размимоиђу двоја кола. Знам баш кад ’но капетан долазио с кочијама, па се под Паун-стијене сусрео с Миленком Рогоњом; ови ћерао пуна кола сена, па ни тамо ни амо. Виче, вели господин капетан, псује, а Рогоња

и 'нако луд, па се прави још луђи. Тамо, амо, па се капетан скине, а пандур испрегне коње, па и коње и кола пљус у Букуљу, те Рогоња проведе кола, па онда попну капетана... И, браћо, што се од то доба поаси Рогоња, не смеш му 'волико рећи; о'ма он: „Шта ти, оваки — онаки, кад и сâм капетан испред мене скаче у Букуљу". Ето, тако ви је то место, а више њега изникле три велике стијене: свака је вала десет пута већа од наше цркве. То ви је Паун-стијена. По њој расте слатка папрат, а у њој спавају слијепи мишеви из целог Качера и Јасенице... Нећете ми веровати: добио сам сто — јок, слагао сам — педесет... триес, вала, јесам пари чарапа, што сам вадио нашим ђевојкама и удовицама те слепаће из стијења... а јесам, вала, и по некој снаши, их, Јана Маричића! Кад би знао Јован, би јој пресело, ал' зна мене све наше женскиње: неће Кезун прословити, па да га пеку... Ко, ја зар, хм... Ене де, ја и заборавио да вам причам о Мићу...

Каз'о сам већ како се Мићо накитио, па дош'о до Паун-стијене. Иде ти он тако, мој брате, и све нешто прича; пред њим се пут чисто бијели, а месец озгор грије ка' и сунце. Тако ти он кривеља и броји, док не дође баш спрам стијења; кад тамо, има шта вићети: на сред пута онај нечастиви, буди Бог с нама, чучио кô куче, подвио реп, па мрда њим по прашини, а избекељио језичину кô рука —

да цркнеш од стра, па то ти је!... Ал' Мићо ни абера... Накитио се онп̂ ђидо, па правце на њега... Бекељи се она поган, о крп̂ви се, о поскакује — триста које каки, кô што већ он уме... А Мићо се заглед'о у њега, па иде и говори:

— 'Oћеш, бре, да се по'рвемо!... Оди ако смеш... да ти пребројим кошчице на ртењачи...

А онп̂ шебек то једва дочека, па труп пред Мића. Подави репину, па чучи. А Мићо ти напред, па му стаде на реп, а рукама у'вати за рогове... Ја куку ли си, мајко моја, да вас је само Бог нанео туде, па да чујете и видите, што нисте ни снили... Море ехеј, загрми сав наш потес од кривњаве оног пакосника... Заурлаше сви наши пси, а овце, причају многи људи, поискакаше из торова...

А Мићо пијан, кô и био; у'ватио анатему за реп и рогове, па га пресавио кô ловац лисца, па затурио на леђа; иде тако, па пјева ли пјева... а кад се приближио селу — заveза, па ни бекнути; да л' то навалице ил' 'нако — не знам, тек завезао, па само мери пут десно и лево, а онп̂ на леђима само се гицка, кô двиска кад је носе на клање...

А код Мићове куће шта је дотле било не смијем ви ни причати, а баш и кад би ћео, не би све знао... знаш, ја сам, од како сам у воденици, па и не знам за нека ђаволства... Но тек знам поздраво, да је ћато вечерао с Јелицом и да се код ње задржао

до поноћи, јер му Пајо биров каз'о што је с Мићом...

Кад прошла поноћ, ћато се дигне да иде кући, а Јелица га изведе до воћњачића, што је баш крај сеоског пута. Ту ти се они здравили, шта ли су радили, тек неће се ни једном ни другом да се растају. Седну у заладак и стану се опет бенавити, што ли... па ти се ту забандају и забораве, ваљад' на цео свијет око њи?

Наш Мићо врдао тако десно и лијево, а кад се приближио кући, онӣ шебек се ућутао, па ни мрднути. Стегне Мићо, пуцају рогови — аја!... Ништа... Иде ти тако Мићо, глава га заноси, а он само нешто у себи шапуће. Кад дош'о испод воћњачића, ђерне оком у страну, кад има шта виђети... крв му се следи и он — кô да није ни окусио вино!... Ама кô од мајке рођен, ето!... Чучио тако испод врљике, па вири и стење, а онӣ иза леђа ни да мрдне... Гледа Мићо, трља очи једном руком — аја! „Ко ће други?“ вели у себи, „ала, да 'оће из залатка!“ И, кô да урвача! Мало постоја, па ти се озгор из шљивића дигоше двоје, па право на ниже, на њега. Сад је баш лепо видео... стаде му нешто на груди тешко кô камен, а срце — не питај!... Баш уз врљике, отуд из воћњака, лево од Мића била оструга, па ти њи' двоје оп цуп, те за ону стругу. А Мићо прекорачи врљике, па

бауљ — бауљ, те 'вако уз њи?... Чује, море, како дишу...

— Баш, вала, 'вако се више не море, вели он; сад морам ићи, доћи ће ти Мићо, ал' после морамо гледати како ћемо. Ја без тебе не живим...

— Море седи још, неће онај лудак ноћас ни доћи... вели му она, па му се обвија око врата и вуче себи...

Мићу одједанпут заиграше светлаци пред очима... Је ли ко гођ од вас падао с кола?... Знате ли кад се заукћу волови низ брдо, па наведу на страну... ви не осећате у тај ма' ништа, нити видите, само тек канате се изврћу и ви — буп!... Око вас мрак, па се полако прибирате... Тако и Мићо... Свака му она реч срце пара, ал' он пусник не чује и не види, само му нешто сева пред очима... он види неку гомилу, неке људе, шта ли, а ни сâм не зна како; тек рикну жешће но Вулићев бик... за тренут скиде анатему, па с њим ђипи пред оно двоје... Наста гужва, па јаук и стењање, жешће но што прича наш појка да ће бити тамо у паклу... Мићо уз'о све троје пода се, па гњави кô мешаја погачу... Они оздо стењу, а ђаво скичи кô миш у гвожђицама, па од жесна зора шчепа зубма за ћатов џемадан... пуца џемадан, кида се и само месо ћатово, а ћато се потље поче кривњати жешће... Их, создатељу, жешћих мука, ваљад' и нема!... Ехеј,

брате, шта ћеш црње, но кад те са̂м сотона шчепа зубма за месо!... Па још уз то осећаш како ти пуца твој џемадан, што ти је љепши од сваког ђевојачког јелека и милији од царева града... Црн му џемадан и гори му живот!

А Мићо навалио, па само стеже и меси... пуцају кошчице ко̂ зрно међ' жрневљем, месо утања ко̂ памук, а они оздол стењу и јече, па се тако и утајаше...

Путује месец све ниже и ниже, нестаде оне звијезде, што ми зими изгријева свакад над Вулићевићима а љети над Ваганом, а то ти је цигуран са̂т: још шес' черека од са̂та, па ће и зора. Отуд, од Моравацa, указа се густ облачак; пење се све на више и бива све већи; док дође до нас, просу из себе лијепу кишицу, па га нестаде тамо иза Буковика... Ду'ну ладан ветрић, подиже мало прашине, па неста и њега. Оста са̂м месец са звездама, ко̂ певац с кокошкама, те грију још и гледају чудеса у Мићову воћњаку...

А они на гомили помрли сви, сем оног сотоњака, што га ни самрт неће. Утајао се он, па разгледа Мића са свију страна: очи отворене, ал' некако се цакле ко̂ стакло, а у њима ништа не мореш виђети; уста разјапљена, па се зуби искезили ко̂ у гладна курјака, а оним пустим менгелама стег'о, па ако мо'ш од камена сињег што одвалити то и од њега. Види репоња да је и Мићо свршио.

Врда сирома и окреће од сто руку̂ како само он зна, не би л' се искобељао — аја!... Реко' ви: кô од камена!... Мучио се тако дуго, док се тањир не окрете: види он с једне стране своју браћу — сви с реповима и роговима, а с друге неке светле прилике, од којих се сав следи... Ови с десне стране пружају руке на све три душе, а репоње не даду. Онај под Мићом намигује својима, да га како ослободе из мртвих руку, ал' га сад нико и не гледа. Настаде свађа жешћа но међу женама на гробљу. Ђаволи траже прво Мићову душу:

— Он је наш, вели највећи од њих? Зар није он убио ово двоје, а ви сами велите: ко убије — иде ђаволу.

— Муке су његове велике, одговара један с теразијама у руци: ет' кашʼте право зар је знао он шта је радио, и поче дуљити, Бого благи, мислиш: оде Мићо у свеце... Прича, брате, сâм му мед из уста тече... Ама зна, рођаче мој, кад је што Мићо помислио, ама све; ет'... Бог и душа, ми јесмо Мића 'нако, што но кажу, сматрали и бозна како... и све то... али, брате, нисмо знали да је 'нако жёсна добричина кô што га граде они анђели... Ал' 'оћеш!... Ја кад ти се онај рогати расторока, мајо моја, да зинеш од чуда: прича, море, што ни у сну снио ниси... ама сва ђаволства и 'нако... оногај... све што је кад ружно помислио, ама све!... Е није друге:

по његовим реч'ма требало би јаке муке измишљати, да се на њи' тури наш Мићо. Али му анђео одговори тако жестоко, да се и он већ узврда, па неће више о Мићу, но 'оће да види шта ће се с Јелицом. Отпоче ти, драгановићу мој, набрајати њена чуда и стра'оте: нема ту пе' девет, но ђаво над свима ђаволима... И сâм највећи анатемњак изгледа од ње бољи... А анђели почеше да врдају, па дед' на ћата... Оцрнише и ћата, већ црње бити не море, ал' га анђели обијелише кô снијег ливаду, па баш ни 'волико црне... Тамо амо, 'оће ћато у свијеце... Јес', камен да се посвијети, кад они црњани почеше да причају његову радњу по општини и по неким кућама, ђе има добра млада, ја л' удовица... Е, међер ти ми ни 'волико нисмо знали... болан брате... их!... Па он нас лијепо драо кô и сваку марву, а ми — баш ич!... Ет', што ти је злокомни гејак: гази га и ала и врана, деру га ђе гођ сретну и ко гођ 'оће, па — ништа!... Ајде већ ћато... 'нако... и човек је, и личи му, брате, с 'наким џемаданом, ал' кад ти се наврзе, море, нека ћевкалица оздо, што чешће обилази наше село, па видиш га... тхи — ха... Шта да ви причам, сви знате... Ал' што јес' — јес': и ћато је забраздио...

А месец већ сав поблиједио, звезде се утулише; тек по нека већа звјездица што сîне, кô жеравица, кад се по њој стане пуор

ватати, па опет побели... Отуд иза Буковика бијели се небо, а петлови огласише...

Они око гомиле никако да се погоде; док ће се тек онӣ испод Мића нечему досетити, па каза нешто својима. Једва се сетише њега, и на једвите јаде извукоше га полу-мртва. Он се отресе, па поче:

— Ама шта, вели, ви се још нисте погодили. Па немојте се ни погађати. Душе још нису узете од њи', па ајде да их оставимо 'вако, нек још живе, па послије или ће се сасвијем продобрити и доћи вама сви троје, ил' ће сви окренути на нашу страну...

Виде анђели што мисли ови сотоњаковић: јадно му поправљање послије ове бруке, ал' бадјава... жао им, болан, 'наке душе, па присташе. Кô веле: ко зна, могу и на добро окренути, а и овако нису наши...

Кад заурла Маретића Гигов, одлетеше и добри и зли... А они сотоњак да цркне од церекања...

Шкрипе понеђе врата, по неђе слијетају кокоши са седала, иза Букуље се појављује румȇн, а они се троје буде...

И што да ви дӯљим још, кад остало знате. Видели сте ћатову бруку и белај. Оплакасмо сви за 'наким красним џемаданом, а ћату већ жалије њега но меса, што му све искаишано и испарчано, па куне Мића: „Ајде, вели, што ме кла зубма, не жалим; али што му скриви мој џемадан!?...“ И после већ нико

се није ћата бојао: мекши, болан, од памука... А Јелица — не питај!... Трепти, море, пред оним Мићом, кô пред самим Богом, па он оком, а она скоком... нема, но везе!...

А онй сотоњак, кад гођ прелети преко нашег села, кйне... тресе се све село, чуде се сви људи, а ја јок... Зар ја воденичар, па да не знам та посла!...

ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА

— СЛИКА ИЗ ПАЛАНАЧКОГ ЖИВОТА —

Цела наша паланчица зину од чуда. Свет се узбрујао као пчеле у уљанику, па то све трчи Тапуровој механи, да се свако увери и да се наслуша чуда нечувена. Дућанџије износе мале зелене столице, оплетене рогозом и с проваљеним седиштем или одваљеним наслоном или окрњеном ножицом — већ каква је чија „нарав“ при седењу... испрêче столице у вратима, па забринуто и љубопитно журе низ чаршију, тетурајући кривим и несигурним ногама које су навикнуте да у скрштену положају почивају на ћепенку. Касапи забодоше ножеве у пањ, оставише читаве ројеве мува, да слободно и весело облећу око непроданог меса и кожа, — не бојећи се говеђег репа и осталог смртоносног оружја, ко-

јим их касапи на доколици плаше и тамане, — па се и они дадоше низ ћепенке, позивајући уз пут занатлије и остале слободне грађане, за које знају да су орни и неуздржљиви на новости и гласове... Жене се нарећале на прозорима и вратницама, па нервозно задржавају и запиткују пролазнике, љуте се на њихове кратке и неодређене одговоре и, не знајући узрок овој чудној журби, помажу се уображењем и језиком, те саме стварају стотине разних комбинација и сплетака. — Као што видите, — права узбуна!...

А пред Тапуровом механом слеже се народ све више и више, придолази као поводањ после плахе кише. Столови, доксат, степенице, — све је то начичкано народом, који се утајао, па, не дишући, слуша учитељево читање. Учитељ се наместио у зачеље, држи неке новинице у рукама и већ четврти пут чита гласно један допис из наше паланке. Како је страшно то што он чита најбоље вам сведоче лица свију слушалаца. Сваки је расколачио очи и отворио уста тако, да су она готова сваког тренутка дати звук: а—а—а!.. Доста је да вам кажем, да се у том допису најцрње напада наш господин капетан, а да бисте појмили сву тежину и значај тога греха, морам вам проговорити неколико речи о нашем мирном граду.

Историја није забележила време кад је закопано наше место. Али месно предање

гласи, да су и наши чукун-дедови били највреднији и најпослушнији народ на свету. Временом је ова прва мештанска особина, у неколико, избледела, али смо другу особину ми, потомци, још више развили. Ми смо били најпослушнији народ, ако не баш у целом свету, оно сигурно у нашој држави. Бојали смо се Бога и слушали смо власт — то нам је била девиза у животу.

Знали смо и ми да се по другим местима народ дели на неке партије, да се гложи с влашћу, али се ми не хтедосмо угледати ни на кога другога, већ остасмо верни науци својих старијих. Како се живело код њих, тако смо продужили и ми. Рек'о бих да су се у самом нашем темпераменту легли узроци ових појава: нама је било немило све, што је доносило собом какву промену. Ми смо одрасли у извесним околностима, па смо желели да у тим истим околностима одрасту и наши праунуци. Ето, на пример — калдрма. Не знамо ко је први поплочао наше улице, али ни наши дедови, па ни ми не изменисмо ни једног камена на њима. Истина, јесмо се понекад и шалили тим. Једаред Станко берберин предложи, да молимо владу и скупштину, да се наше место сматра као неприступна тврђава, пошто непријатељ ни с које стране не може у њега ући. На то Карадин каменар предложи, да поставимо на уласку у варош камени стуб с натписом: „стан', пут-

ниче, и прочитај: ако уђеш у варош на коњу, изгубићеш коња и поломићеш ребра, ако ли се кренеш пешке, — изломићеш ноге. Размисли се, па пођи напред!...“ Ми се овим предлозима свагда слатко смејемо, али нам и улице остадоше какве су и биле.

Како с калдрмом, тако је ишло и у свему осталом. Код нас се у свему живело по порецима, који су нам остали од наших старих. Како је било пре стотину година, тако је и сада, — све под једну меру и на један начин. Због тога су нас све власти веома волеле, а и ми смо, вала, њих слушали. Дође, рецимо, нов капетан, нареде се избори; — ми одмах бирамо људе који су њему по вољи. Нит' он нама што вели ни ми њему: разумемо се и без речи... После дође други, из друге партије, ми и њему чинимо по вољи: стари часници одмах сами иступају, а на њихова места долазе други, за које се зна да су капетану добри. И све тако редом, па — добро и нама и господину капетану.

Овај садашњи наш капетан, господин Мићо Бурмаз, капетановао је код нас још пре двадесет година; после га преместише још на два-три места, па га ставише у пензију. Тако га ми заборависмо, а и он је, ваљада, био заборавио на своје старо господство, — научио се на рахатлук, а и старост га сустигла, па се доста, богме, и променио. Није ни чудо!

Одједном настадоше некакве промене, и једно јутро пуче глас: „Долази нам за капетана стари Бурмаз!“ Да је наша Грабовица обрнула ток уз чаршију, и то нас не би тако зачудило као овај глас, јер смо држали да је господин Бурмаз давно умро. Обрадовасмо се, и Бог зна како, али притајасмо радост, да не увредимо досадашњег капетана, кога су, сиромаха, отпустили из службе. Због тога ми тих дана прависмо веома жалостива лица, а јесмо га, вала, искрено и жалили. Истина, мало нам је незгодан био у почетку: све хоће да мења, да поправља, да руши. Неки пут нас и резили:

— За Бога, људи, изгинућете на оваквим улицама; што ово не оправљате?

— Полако, господине, хоће да буде све, само полагацко, — одговори му чича Ђурђе.

Капетан се још који пут љутне, повикне, па се полагано навикне на нашу тишину и наш рад, те му после и не пада на ум да што мења. Тако смо после и с њим много лепо живели.

Али се много више обрадовасмо господину Бурмазу. Старински човек: миран, тих, прост као и ми, па нам то много више годи. Тако ти ми лепо живимо с њим, слушамо га, па се осећамо да смо одвојени од осталог света. Слабо смо што и дознавали шта се ради по другим местима, док једног дана не пролете Саво Сарук кроз чаршију, вичући:

— Трчите, људи, пред Тапурову механу! чудо с капетаном...

— Шта је, море? — истрчава народ из дућана и пита га преплашено; али он већ одмак'о далеко.

Тако се код нас направи узбуна.

Пред механом, као што рекох, седи учитељ и чита гласно, а до њега, мало у лево, наслоњен на зид мехaнски, седи господин Бурмаз, оборене главе, ћути и слуша, само покаткад повуче из трешњева чибука, задими и одмахне главом, па опет слуша.

И ми се начетили, па слушамо и не дишемо. Истина, многе му речи онде и не разумемо, али сви видимо да нам капетана зорли резиле; кад дође каква крупнија реч, учитељ викне јаче, а попа се намршти и прекине га.

— Не мораш, брате, да узвикујеш толико: чујемо сви добро. Као да и ти грдиш...

— Па тако се чита... — почне учитељ да се правда.

— Ћу'де, попо; не прекидај нам, душе ти, — вичу неки из гомиле.

— Ћути, попо!... читај, учо!... рекне господин Бурмаз, и опет повуче из трешњевака, па сагне главу и слуша као да се сад први пут чита.

Кад учитељ заврши четврто читање, беше их дошло још дваестину људи, који нису чули из почетка.

— Деде изнова, господин-учо, вере ти; нисмо чули оно напред, — виче неколико њих из гомиле.

— Не могу, брате, већ промукох; ево, нека ме одмени ћата, — вели учитељ и пружа новине општинском писару.

— Не, не, Ви боље читате, — брани се ћата.

— Дијете, дај учитељу још један полић, па нека нам чита, — вели газда Митар, који се више од свију заинтересовао читањем.

— Читај, учо, нека види овај свет каквих поганаца има међу нама... — вели капетан и прелеће очима преко целог народа, као да се жели уверити: јесу ли и остали таквог мишљења.

Народ, већ као што је ред, прави погодне за тај случај изразе лица: неко је рад да прикаже своје искрено учешће у капетановој љутњи, неко изражава сету или болећивост, други се мрште и љуте, — како је ко схватио значај самог догађаја...

И опет се настави читање, које се понови равно седам пута. Ја ви ни сад не умем казати све што се ту читало о нашем капетану и његовим „неделима“ и „безакоњу“. Знам да се ту помиње Саво Сарук, кога су пандури, по наредби капетановој, малко продрмусали; али, брате, он је то и заслужио. После му пишу за неке шумске билете, па за гласачке спискове (а ми смо још сви хвалили

капетана, како је он то вешто измајсторисао, — и није човек од нас крио, све нам је сâм причао); па после о неким сеоским бабама, које је капетан везао, и још триста других чуда, — па, богме, да ви'ш јесу му доста и наређали... Истина, ту га све резиле за његов рад по селима, али ми, брате, велимо: зашто је власт, него да село зна за њу; — нама и не треба... код нас, Богу хвала, све иде мирно и по закону. Ако се по неки пут Сарук или ти њему подобни мало излану, — ми имамо општинску власт, која га може добро стегнути...

— Па, шта велите, људи? — рече господин Бурмаз после дугог ћутања.

— Тхе, шта велимо?... да важе мацке, ја бих ти сад казао, — поче газда Митар, — а овако... не знам. — Да сви слошки устанемо, па прво да нађемо тог лолу, а после већ ти знаш како ћеш му судити. Зато се и зовеш власт...

— Јок, брате, не може то тако, — прекиде га капетан, а ми сви удвојисмо пажњу. — Треба све то удесити... онога... како ћу рећи... по закону, — по параграфима, брате мој... А да ја... онога... како ти велиш, — тхи а—а—а!... пуцала би брука на све стране.

— Море лако ћемо за параграф, господине, — вели чича Стојан, — него дај да нађемо лолу, па ћемо ми да му судимо...

Зар свако бене да резили ’вака човека, који је цео век провео служећи државу...

— Тридесет и пет година моје беспрекорне и беспорочне службе, — поче капетан, подбоден Стојаном, да пада у ватру — па то све ’нако... И владаоце сам дочекивао, и министре, и...’нако... свака чуда видео у мом веку, а ’вака чуда не видех до сад...

— Како, болан!... Памтим, господине, кô да је јуче било: стоји Господар ’нако ’ноде, иза њега ађутан’, па овицири и господа, а ти изађе корак напред, па поче... баш знам како си почео: „Ваша светлост! Ми, капетани и пандури, попови и грађани, ми народ“... велиш ти, а светли кнез, обрадован, прекиде, па вели: „Доста, капетане: с то мало речи казао си много“...

Поп се намршти. Овај истинити, али незгодан листак из капетанове прошлости не беше подесан за овај тренутак, стога попа стаде да заговара. — „Jà, jà, брате, ко то не зна. Него шта ћемо, људи са овом незгодом?...“

Капетану као да не би право што му се прекиде сећање на његове драге успомене, па журно прекиде попа:

— Ја знам, попо, шта ћу чинити. Мени.., онога... то није ваше. А ја сам само хтео... како ћу рећи... да овај... да видим: јесам ли ја код вас онај стари Бурмаз који сам и био...

— Јеси, јеси, господине! — повикаше сви у глас.

— Добро, браћо. Сад сваки на посао, а ја ћу гледати… овај… шта ћу и како ћу, рече капетан и диже се. — Попо, хајде и ти са мном.

Поп се диже и оде с њим, народ се разиђе, али нас неколико остасмо, јер нам поп даде знак да га чекамо.

После једног сата поп се врати. Бејасмо готови да „искочимо из коже“ од нестрпљења.

— Шта би? — салетесмо питањима.

— Питао депешом *окружног*, а овај му наређује да одмах напише и пошље званичну исправку.

— Ха — а — а!… Гле!… — оте се из свију грла.

За тренутак сви ућутасмо. Сваки узе да представља себи како ће се писати и како ће изгледати та званична исправка. До каквог резултата дођосмо, најбоље ће се видети из тога, што се, после кратког ћутања, сви [illegible]чесмо смејати.

— Па хоће ли да је пише? — запита неко.

— Мора, и да му се неће, — вели поп. [illegible]

— [illegible] — рече неко.

[illegible]

хуче у заседању, а са чела му лију грашке зноја.

Не говорећи ништа један другом, разиђосмо се.

За неколико минута сва је варош знала шта се сад збива у заседању. У нас уђе некакав демон искушења и љубопитства, па не знамо од узбуђења шта ћемо и куда ћемо. Настаде тајац у целој вароши. Изгледа као да је какав див изишао пред нас и метнуо прст на уста, и ми сви завезасмо. Цветко казанџија остави рад, па оде у кафану и стаде да тражи с ким би играо „жандара“. Миле механџија извади печено сугаре и метну га на пањ, али не смеде ударати ножем, него зове руком сталне муштерије и, облизујући прст, показује им како је масно и младо. Један отрча на крај вароши, да каже Петру ковачу да не клепа данас мотике.

Одмах за тим појавише се сва три среска писара на коњима. Одоше у срез на разне стране. За њима изађоше практиканти и одоше у кафану. Од њих дознасмо да је у канцеларији остао са̂м капетан и да је, за данас, тамо приступ свакоме забрањен, осим каквог изванредног случаја.

Цела варош заустави дах. Изгледа као да се људи боје и да трепћу, да тиме не пореметe општу тишину... Видиш по неког како се провлачи улицом, вукући папуче низ камење, не смејући корачати, да не би папуче

лупале... Жене готово да пресвисну: само претрчавају по мекој трави из дворишта у двориште, проћаскају неколико њих заједно, па, не могући заситити љубопитство, изађу на вратнице и гледају има ли кога да прође, да им што год каже.

Ми људи искупили се код Тапура, па разговарамо и чекамо капетана на ладну. Ту се довијамо од сваке руке ко може бити писац оног дописа, али ништа не могосмо закључити. У једно време бисмо готови да окривимо учитеља, али поп и Митар устадоше тако енергично у његову одбрану, да морасмо ућутати и тражити у мислима другога, на кога бисмо бацили анатему.

— Море, људи, јесте ли при себи! — вели поп. — Зар не знате како уча пева херувику... тај не може 'нако да пише, јер му душа није зла. Хоћете ли ми веровати, кад год износим свете дарове, а он ми поји херувику, мени се све чини да сам међу анђелима...

— Па кад га видиш, брате, 'нако у друштву, — вели Митар, — рек'о би да је анђео. И после тога, он почитује капетана кô год и ми...

И тако ућутасмо, па само погледамо на више од куд ће наићи капетан, али дванаест прође, а њега нема. Видесмо да неће ни доћи. То му је првина, од кад је дош'о међу нас, да не дође пред ручак и вечеру на ладну.

Разиђосмо се оборених глава, жалећи капетана и замишљајући како он сад невољише са оним послом, који му је свакад био с неруке.

Код куће нас дочека друго зло — жене. Не можеш им дати џевапа, ни одговорити им на свако питање. Те зашто ово, те како оно, па најзад и то: зашто данас капетаница није узимала боранију од баштована, кад она редовно сваке среде кува боранију. Е деде сад одговорите!

— Сигурно је добила 'нако од кога, или је можда...

— Није, није, није... знамо ми, — прекидају нас наше верне Ксантипе, па за тим пусте читаву грмљаву прекора и јадања. А ми, грешни, не одликујући се Сократовим стрпљењем, ручамо на врат на нос, па бежи у механу. За нама се сипа читав град псовке, те се тиме у неколико и општи мир ремети, али на крају крајева досади се и женама, те се опет простре тајац по нашим улицама.

Преседесмо цело после подне, чекајући и ништа не радећи. Једва пред вече, кад се већ ништа није могло ни читати ни писати, појави се озго низ чаршију господин капетан. Закуцаше нам срца јаче, и ми бесмо готови да му потрчимо у сусрет, ма не знадосмо, шта бисмо му рекли, кад станемо пред њега. И тако остасмо пред кафаном и ту га сачекасмо.

Како седе и запали џигару, ми одмах отпочесмо разговор, али 'нако поиздаље —

као што је већ код нас обичај... Почесмо о данашњој врућини, па изређасмо све њене добре и рђаве стране, ма ових првих беше више, те донесмо решење да је врућина корисна, али, у себи, нико не жељаше да се она и сутра понови. После неко поче говор о киши, па се, пошто о томе проговорисмо, сагласисмо да би добро било, кад би ноћас Бог дао добар пљусак. За тим се ућутасмо и кашљуцнусмо сви по неколико пута, па да се не би и даље ћутало чича Ђорђе каже:

— Е jȁ.

Други одмах то прихвати, па дода:

— А jȁ...

Тако ми обично радимо, кад меркамо с које ћемо стране да подиђемо. Капетан већ то зна, а видимо да је и он рад да се почне разговор, па му чисто неповољно што не уме нико од нас да нађе почетак, одакле бисмо могли полако прећи на главну ствар.

И ту се Митар први досети. Он поче неки општи говор о писарима, па после пређе на наше среске, и помену како су се морали данас знојити. После се већ напомену како је господин Бурмаз морао радити сâм у канцеларији, како није могао изићи у подне, и ту већ изађосмо на чистину и пређосмо на главну ствар.

— Вала сам га нагаравио... 'нако... па ће да упамти Бурмаза... — поче капетан после неколиких увода и објашњења.

— Е посветила ти се, само ако си га добро опаучио, — вели Митар.

— Биће копрцања, не бери бриге!

— Бога ти, како си му казао? — пита га чича Ђорђе.

— Море, зар ти ја све памтим. Читаћемо кад изађе, па ћеш чути. Само сам... 'нако... како ћу рећи... све у кратко. Нема ти ту... онога... врдања, као код њега, но све кратко, а сече. На његових десет ја једну, али ваљану.

И ту капетан поглади леви брк и повуче из трешњевака, а ми чисто не дишемо.

— Овосреској власти, кажем ја, познати су они... како 'но беше... а ја... они светски изроди, што немају друга посла но пискарају по новинама, те мисле да окаљају беспорочно име једнога дугогодишњег чиновника... хм... не знам шта му рекох после, али му ту казах: „за злато се рђа не пријања!...“

— Е та ти ваља; то си му истину казао, — вели Митар.

— Ја. После већ кажем: што непознати дописник вели то и то, одговарам му да је то лаж и клевета, и за то ћу га тужити суду...

— Зар истина? — истрча неко с питањем.

— Хм, да видим... тек нек се и он уплаши.

— Е, ваљано! Па што му још каза? — — и ту Митар крупно опсова.

— Море каз'о сам му много; каз'о сам му... хм... ко ће то све да упамти. Кажем ти... 'нако... све кратко и оштро.

— Кад ли ће изаћи у новинама?

— Хм... поче капетан да се мисли: — данас сам предао, сутра полази, прекосутра стиже... изаћи ће у суботу или недељу. Тако му вели закон.

Као да нам свима уђоше мрави под кошуљу, те не можемо да се станимо на једном месту од нестрпљења: да нам је да преспавамо све те дане, па кад се пробудимо, да нам одмах падну новине на руке.

Тако се у великом узбуђењу разиђосмо кућама, а сутра дан, рано из јутра, бесмо сви пред кафаном, те видесмо кад прођоше поштанска двоколица и однесоше предмет наше жудње и очекивања.

Наступише дани тешког чекања. Умолисмо нашег телеграфиста да удеси са својим друговима у Београду, да му они јаве жицом, чим изиђу новине са исправком. Каже нам он да ће му бити јављено насигурно.

И ако нам изгледаху дани дугачки, опет некако брзо прође то време, те кад освану субота, а ми сви седимо на зборном месту и чекамо кад ће телеграф да се отвори. Пре осам часова пођосмо к поштанском здању, али сретосмо уз пут капетана и од њега сазнасмо да није тога дана изашло у новинама. Као да нас поли хладном водом. Али куд се све чекало сачекаћемо и до сутра.

Освану недеља. У девет часова дотрча момак из телеграфа с једном цедуљицом и

даде је капетану, који сеђаше с нама пред кафаном. Док капетан разгледа хартију, ми му, не дишући, посматрамо лице, и одмах опазисмо како му лице засија, а усне се развукоше у задовољан осмех.

— Аха, изишло! — рече он.

— Шта? изишло! Дед', прочитајте нам, прочитајте, — вичемо ми.

— Па јављају из Београда само да је изишло!

— Ама прочитајте све. Шта веле?!

Капетан пружи учитељу ону цедуљу, а учитељ прочита.

„Из Београда ми сад јавише ово: „Капетаново писмо изишло јутрос. Шта је то код вас, сви се крсте и чуде?““

— Тако, синови, нек се чуде, имају и чему, — вели капетан и погледа нас тако победоносно, као да је добио колајну.

— Што ли онај из Београда вели „капетаново писмо“, а не каже „исправка?“ — рече неко из гомиле.

— То је све једно, — вели капетан, па малко поћута: — Аха, знам: ја сам уз исправку послао званично писмо, па ваљад' су и њега штампали.

— Ако, ако, нек има што више; само јеси ли и писмо накитио онако... — вели Митар.

— Хе — хе — хе... дабогме!... званично!... — вели капетан и удара гласом на

последњу реч тако, да она објашњава целу садржину писма.

И тога дана и сутра дан, у понедељник, хтедосмо да се поразбољевамо од нестрпљења. Ко ће жив дочекати вече, кад пошта стиже! После ручка дођосмо сви код Тапура, дође и господин капетан, и ту се већ решисмо да не мрднемо никуд док пошта не дође. Седимо ми тако, пијемо и разговарамо се, док тек од једном дојурише пред кафану једна кола и из њих изађе неки Јово, вересијаш из Београда.

Како сиђе с кола, Јово приђе к нама и здрави се са свима, јер готово сви имађасмо с њим по малко рачуна.

Чим се поздрави с капетаном, он ће тек рећи:

— Ама шта је оно с Вама, господине, за Бога! Ко вас оно ’нако обрука?

— Шта, читао си? вели Митар.

— Јесам, брате, па не могу да се начудим. Оно се ником до сад није десило.

— Како ником, болан! Па чиме ти се пуне данас новине него ’наком грдњом! Али чекај још малко. Довече ће стићи новине, па да видиш и капетанову исправку.

— Па о томе ја, брате, и говорим, — рече Јово и маши се џепа, те отуд извуче једне новине, разви их и поднесе капетану, говорећи:

— Јуче на станици купих број, па у путу узех да читам и запрепастих се... Јесте ли ви ово послали?

Капетан погледа наслов, два реда испод њега и свој потпис, па му се лице разведри и узвикну:

— Јест, јест, то је!

Ми да полудимо од изненађења.

— Дошле новине!

— Ево исправке! — повика неколико гласова.

Свет јурну гомилом и све се згрува око једног стола. За тренутак наређасмо се и упресмо очи на капетана, гледајући како намешта наочаре и превија новине на ону страну, где се види, крупним словима, одштампан његов потпис. Наже се над новине светла и весела лица и, наједаред, као да неки невидљив дух дође, те га премаза, промени се и постаде као мртвац. Задрхта му пуначка, глатко обријана брада, усне му постадоше црно-зелене, руке му се затресоше, новине му испадоше из руку.

— Шта је ово!? — узвикну он и некако запрепашћено и плашљиво погледа на нас.

А ми сви бесмо као хладна, окамењена, непомична стена, на којој је извајан врхунац човечје плашње, страхоте, ужаса...

Једва дођосмо к себи. Учитељ дохвати новине, па док претури неколико реда обори их, па и он узвикну као и капетан:

— Шта је ово?!

— Та читај, ако Бога јединог знаш! — повика народ, јер већ бесмо готови да ска-

чемо на стô и да се до мрака отимамо о новине.

Капетан још онако страховито преноси погледе с једног лица на друго, а учитељ положи новине по столу тако, да и ми могасмо видети све оно што ће он читати, па поче својим танким и јасним гласом:

„Господине уредниче! Шаљем вам под ⁄. приложену званичну исправку на допис из Н*, који је против потписаног, а у вашем листу, бр. 121 изишао. Изволећете исту одштампати у вашем листу онако, како то §* наређује“.

Испод тога стоји потпис капетанов, датум и званична нумера, па онда на средини крупан наслов: *„Шта ја имам да радим“*. Испод овога обичним словима пише даље:

„Известити господина министра, да В. — (ово је име пређашњег капетана) — бушкара по народу и буни га, ненадлежно и бесправно пискара и адвоцира итд.“

„Казати Петку баштовану да ми спреми краставаца и паприка за летњу туршију“.

„Поручити Станојци у Б. да донесе чабрицу кајмака, због оно итд.“

„Разговорити се с кметовима за гласачке спискове“.

„Договорити се са овд. председником за Сарука итд.“

„Наћи човека, да повади зазубице ждрепцу“.

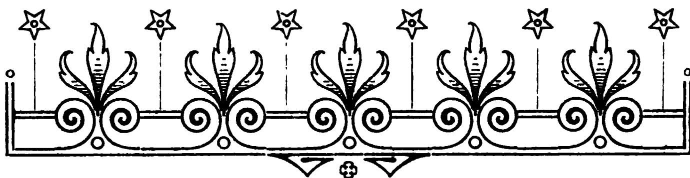
„Спремити оном бунтовнику у А. што треба итд.“...

И учитељ нам изређа још читав тевтер оваких бележака. Али то је све ништа према ономе, што су после тога написали у новинама. Начинили су нашег капетана црњим од ђавола. Море шта ти му нису казали!... А баш хтедосмо сви да прснемо у смеј, кад онај у новинама прича како је дошла ова хартија у капетанову писму.

Господин Бурмаз беше се нешто замислио, па кад се помену ова његова хартија, он се трже, као да се нечему досети, па завуче руку у џеп и извади отуд пуно хартије; разгледа их све пажљиво и журно, па кад не нађе што је тражио, он скочи и брзо оде среској кући. За њим одмах оде и попа, који се после кратког времена врати и каза нам, да се господин капетан помео кад је слао писмо у новине: место написане и готове исправке он савио и послао неку своју хартију, у коју је бележио по нешто, да не заборави, а исправку нађе сад у столу...

*

После месец дана промени се министар, и господин Бурмаз опет оде у пензију. Кад се праштао с нама, плакао је и љубио се са свима, као да је предвиђао да се више нећемо видети. Тако је и било.

СТРАШНА НОЋ

— СЛИКА ИЗ ЖИВОТА —

Звали су га „византинцем“, и чудо што му је тај надимак доликовао. Вазда превијен, трља руке, обара очи, клања се и клања... разуме се, ако је пред њим старији, а ако је млађи, — тхе, у осталом, то и није било баш тако занимљиво...

Сваки акат његов почињао се облигатним: „у понизности јављам...“, а свршавао се са „ово је мој најпонизнији одговор...“ Разуме се да ни хитне депеше нису смеле бити без „понизног“ јављања, а Главна Контрола после има муке док реши: како да рачуна ту „понизну“ реч — у званичну или приватну. Али је све то ништа према ономе, какав је капитал правио његов „подручни персонал“ од те чудне понизности. Зовну на пр. из јутра његовог љубимца, „фамулуса“

Васу, и нареде му, да „у понизности звони“ за улазак, или да „у понизности купи ћевапчића и пењерлија...“ После су ову понизност пренели и у свој кавански живот. Седну у „Трбоњину пивницу“ и траже „у понизности пет пива...“ Најзад су ту понизност некако привезали и за његову „вешерку“, — али о томе после.

А он је у младости, веле, био други човек. Причају да је носио највећи кломпошки шешир, којим би могао покрити три пиљаричке корпе, а батина његова подсећала је на ишчупан, преломљен, неотесан церић... Пио је као смук, пушио као Турчин, улагивао се око женскиња као Грк, лумповао више него што је живео... није знао мере ни чему.

Кад је свршио „правдословије“, добио је за наставника „јуношества“. У том положају продужио је и још више развио весели живот тако, да није ни осетио, кад је дубоко заш'о у четврту десетину. Тада се створио прелом и животу његову...

Његов биограф није могао пронаћи узроке, којима би се могао објаснити овако одсечан прелом у његовим навикама и животу, али се дознало само толико, да му се у том мору раскалаша јавила идеја!... Нико му није могао докучити суштину саме те идеје, али су њене последице биле врло јасне: од необузданог ветрогоње постао је чиновник — роб...

Разуме се, да је ова последња особина морала пасти у очи претпостављенима, и онда није ништа чудно, што га, после краћег времена, видимо као управника једног великог завода. — Као што се види, кратка, проста и обична, за оно време, историја...

Да ли због његове идеје или због наситености животом, тек он је доцније постао врло смешан и необичан, повучен и неповерљив до крајности, тврдица као Цинцарин, лукав као Јеврејин. Због свога личног тврдичлука постао је тврдица и у државним издацима, па чак и онде, где није смео тврдичити. Одреди му се, на пример, за огрев училишта 1000 гроша. Он одмах проба са колико „ћутака“ може да загреје собу, израчуна: колико му кола треба за целу зиму, а колико дневно. Преко тога рачуна није се смео утрошити ни један ћутак. „Цензори“ су кажњавани најстрожом казном, ако би врата стајала отворена неколико секунада, кад је соба загрејана, а о проветравању, разуме се, није смело бити ни говора: „Зар училиште да се луфтира на државни рачун?!“ узвикнуо би он...

Мање оправке државних ствари вршио је сâм својеручно, „да се не баца државна пара узалуд.“

Али што је деловодник и главну књигу водио чисто — то је за причу. Свако писмо мора бити такоједначито, тако равно, као

под лењиром. Сав „директориум“ био је облепљен великим табацима, на којима су нашаране неке муње и громови. То је он звао *„статистиком“*. Чега ти ту није било!... Професори су, терајући шалу, причали, да те скале обележавају и број доње одеће, која се „у понизности упућује прањи на надлежни поступак...“ Али главна његова особина састојала се у чудноватој љубави: волео је — прашину и ђубре... Није се ни чудити: био је нежењен момак...

Има две врсте застарелих момака. Једни су од раног доба навикли на чистоту и ред; она се постепено тако урезивала у њихово биће, у њихову душу, да је постала саставни део њихова живота. Чистота, ред, симетрија — то је њихов живот, њихово дисање... Они им жртвују све. Због тога се они плаше и сваке помисли: да може неко *друго* биће, нека личност *са стране* освојити њихова срца и тиме добити право, да уђе у светињу њихова уређеног кутића, који се за тренут може претворити у гомилу нереда, хаоса... Други су много конзервативнији. Њих су животне прилике немилосрдно бациле у прашину. У њој су они добили појам о свету, о животу, о свему. Кроз густе слојеве праха разговарали су се они са омиљеним научницима и песницима, те су тако њихови појмови о свему везани за — прашину. Она им је тако омилела,

као онима горе чистота. У овај други ред „младића“ спадао је и он.

Иначе се звао: „господин Мојсило“. Било му је око 45 година. Живео је усамљен, као сова у дупљи; никоме није ишао, нити је кога примао. Шетњу је много волео; шетао се много ван варош, и то вечито сâм.

Имао је само једну добру особину: волео је шалу и понекад је сâм заметао смех међу друговима. Од тих шала најволео је оне, које су се некако врзле око сукње... Шта ћеш му — момак је!... Али му је најпосле и сукња омрзнула. О томе ћемо и да причамо.

* * *

Не зна се којим поводом, тек „попечитељство“ нађе за потребно, да пошље господина Мојсила у с—ку основну школу, да тамо неки посао сврши и о резултату извести попечитеља. Господин Мојсило оде у С., добије податке који су му били потребни, али изгуби памет... заљуби се. Зорка учитељка није му излазила из памети. Он се врати у своју резиденцију, али други човек. Подручни персонал одмах опази промену на своме начелнику и тајна постаде јавна. Мало по мало дознаде за све то и Зорка. Отпочеше неки преговори, нека проводацијска посла и одреди се дан, кад је требало Зорка да дође у варош ради личног састанка и дефинитивног решења...

Била је субота. Сутра, у недељу, требало је да дође Зорка.

И ђаци и професори опазили су, да је господин Мојсило врло узрујан. Васа није смео ни привирити у „директоријум“.

Први пут у веку изашао је из канцеларије пре свршених школских часова. Упутио се правце насипу. То је значило, да ће ићи најмање два часа...

У саму ноћ вратио се. Дошао је на вечеру, али није готово ништа окусио. Пио је вина и отишао у свој стан. Уз пут је узео дувана...

Осветлио је собу, запалио цигару, отворио прозор и сео уз њега. Свакога тренутка долазило му је у главу хиљадама мисли...

„Ето, дође и то време, — говорио је сâм у себи, — и ко би се томе надао!... Видео девојку, допала му се и — држ' за руку... О, часни га убио!...“ — ово је била његова омиљена реченица, којом је за тренутак прекидао нагомилане мисли.

У том осети неку лакост у души; као да му је с том реченицом, која је случајно сишла с језика, спао и сав терет с намучене душе. Осети се за тренутак лак и ведар. Хтеде да се врати у кафану, беше већ устао, ал' се предомисли и седе.

Повуче дим и пусти га на прозор. Дим се изви у висину, пролети поред ћерчива и оде на поље; за њим одоше и његове очи.

Сад није мислио ни о чему, већ је гледао у оно највеће црквено кубе и на њему јабуку, како се сија на месечини. Паде му на памет, да се баш на онај прозор од кубета, који је према њему, меће барјак о народним празницима.

„Како ли се попне онде?“ — мислио је, па се сети, како је једанпут видео и проту на врх цркве: ветар је јако дувао, прота се ухватио за карниз од кубета, а коса и мантија, мислиш, одвукоше га са цркве; пред њим нешто загледају два инжињера, а он пружио руку, па им нешто показује...

„Јест, то је била комисија“, мислио је; „али како су се попели?“ Стаде да загледа по крову, док озго с насипа затутњаше путничка кола, зазвонише звонца и пројурише испод његова прозора. Он се трже.

„Та шта, — рече у себи, — обична путничка кола... И то с *друге* стране...“ За тим поћута:

„А што сам баш помислио *с друге* стране... Зар се ја чега бојим? Ах, да, јес' богме...“

И ту му се опет као стеже нешто у грудима, као кад се човек сети нечега врло неповољног. Навуче му се облак на очи и он се намршти:

„Боже, шта ово ја чиним?... И сад под старост!... Шта ће ми то? Шта ми не-

достаје овде?...“ Ту се окрете и погледа по соби.

Све, чим је проживео читаве десетине година, чим је проводио радост и весеље, болест и тугу, све што се саживело с њим, што је постало саставни и нераздвојни део његова живота, његова бића: и онај накривљени сто, с преломљеном ногом, с дебелим слојем прашине, с десетином великих, преплетених томова физике и математике, са оним самоделним физичким справицама, око којих се сâм тако дуго и ревносно трудио... и онај велики дивит на њему, који је био црњи и одвратнији од душе свакога ђавола, у коме су нашле гроб силне муве и комарци... и она једина дрвена столица, и кревет његов, тај најдрагоценији залог његове златне слободе, сведок најсрећније и најбурније младости... све му то дође на очи, и осети тежак сумор; нека магловита туга поче да му се вије око срца, око груди, поче да га дави свега...

Легао је онако обучен у кревет. Пред њим је чкиљила димњива лампа и бацала неку плашљиву светлост на суморне и суре зидове његове собе. И како је нераван пламен горео и дрхтао, тако су и зидови били час осветљени, а час су се њихали и трептали у некој покретној полутами, која је усамљеног човека плашила, улевајући му у душу неки сумор и сету...

„Да продам ову моју златну слободу за неколико тренутака уживања, — мислио је он, — да нестане ове моје тихе, но пријатне самоће, да нестане оних дивних вечерњих илузија, кад једним махом свемоћне мисли владам целим светом, кад је све пред мојим ногама, кад моја уобразиља ствара хиљадама најстраснијих слика, у којима уживам исто онако, као да сам на озбиљној јави...

„И свега ће тога нестати: и мојих вечерњих снова, и моје слободе, и мојих навика, — и ја морам постати роб другога лица, које ће, за тренутак уживања што ми пружи, имати право да ми одузме све, чиме сам се до сад осећао задовољан...

И ту је почео да се сећа своје прошлости и, идући тако у натраг, хтео је да се сети тренутка, кад му се први пут јавила мисао за женидбу. Он је мислио, да ће га тај синтетични поглед на његову прошлост одвести само за годину—две назад, али се он одједном нађе у доба своје бујне младости... Ко би могао тада помислити, да ће он до овога доба остати овако усамљен, као стари грм међу шибљем?... И он је некада дуго и много мислио о својој будућности, мислио је о својој женидби... Сећа се још и сад, како је разбирао за многе девојке, како се, ради њих, чак упознао с једном општом варошком проводаџиком, али, некако, ни једна од девојака, које је он видео, није одгова-

рала његовим захтевима. Он је обично у својој будућој „домаћици“ предвиђао тип праве српске жене, принуђавао ју је некако да личи на његову мајку, скромну, ваљану, пријатну жену, која је сав живот била посветила својој деци...

И мисли га одведоше тако далеко, преко ових горостасних шумадијских брда, у она китњаста сеоца на доглед голом Космају, под којим је угледао свет... Видео је дуге, зелене ливаде и по њима тихе, лепе вијуге Туријине, како су се, по оној равници, распрострле... У једној вијузи, у луци Туријиној, бели се чопор говеда, а међу њима он, ђак — основац, седи и чита, а мајка му шапуће о будућности, о некој великој слави и господству. Занесен у мисли, живо се сети, како га рука мајчина помиловала, топло се Богу молећи: „Боже, поживи мога Мојy (тако му је тепала), дај да одрасте и стекне доброг друга“...

И, ето, одрастао је, а друга није стекао. Да ли је у залуд прошао мајчин благослов?...

Чинило му се, да га суморне зидине његове собе с прекором гледају, и он је тај прекор осећао јасно, као на јави. А, због чега?... Да ли је тај прекор стога, што он намишља да прекине све везе с друговима своје тихе самоће, или му те неме зидине чине прекоре у име оне добре душе, у име мајке његове,

која му је тако много добра желела, која га је тако искрено волела...

Па ко је крив? Зар он?... Та он је тако искрено желео да постане човек, „домаћин“, упознавао се с много девојака и, после краћег разговора, видео је, да свака има само две жеље: да се допадне и да се уда... То га је много плашило. Обично су га такви проналасци коштали много тешких мука, али их је он јуначки савлађивао...

А девојке су срдито пућиле румена усташца, окретале леђа, жалиле се милим мајчицама како је господин Мојсило досадан, несносан, како је неотесан и још триста чуда... А друштво га је звало особењаком, — јест, он то добро зна, — сматрало га је као човека преживелих појмова, а неки су чак држали, да је глупак... И зашто све то? — Само зато, што се није угледао на друге, што није ускакао као овца за гомилом, већ је хтео о свему лепо да размисли и све да одмери... Никако није могао да разуме, како се то други свет жени: док длан о длан — и готова посла!... Нит' мисли, нит' пита, нит' изучава: — гурне у гомилу, па што Бог дâ... А он тако не може. Он хоће да смишља и размишља, и зато је и доживео неожењен овакву старост...

Стаде да му се навлачи нешто као провидан облак пред очи, застаде му нека тежина у мозгу и грудима, цело тело изгуби

ону обичну еластичност и покретљивост, клону и постадо млитаво. Завуче му се у груди нека безузрочна туга, која поче да га мучи, да га мори. Чело му се намршти, очи јаче засијаше, цело лице доби сувише љутит израз. А мука у грудима мори и гњави, и да овако траја дуго — полудео би. Али мало за тим, кад то стање достиже врхунац, наста, природно је, реакција, и њему би лакше. За неколико тренутака облада њиме неко душевно задовољство, коме се и сâм зачуди. Промени му се свет, променише се чак и мисли:

„Па што? мишљаше он. Зар је то баш тако страшно, да човек мора оволико трпети? Толики се свет жени, па се нико не покаја. И зашто баш и он да се каје? Зар то није његова заветна жеља, његов идеал од најраније младости? Зар није он сâм, ето овде, међу овим суморним зидовима, толико пута седео наслоњен на овај прашљиви сто и мислио: да ли ће се наћи која добра, ваљана душа, која би се решила да се сједини с њим, да пође с њим упоредо напред по овом трновитом путу живота? И ето, таква се душа нашла, и само кратко време има да прође, па да он ону лепу и добру девојку назове својом женом...

„Боже мој, та то ће бити живот!... Идеш из школе љутит и суморан, а на прагу те чека љупко и добро лице твога друга, с кога чисто читаш, да је готово да дели

с тобом све што те снађе. Па заседнеш тако са својим другом: све приправно, намештено, чисто, удешено за негу и одмор — само те чека да уживаш... А кад пођеш од куће, прате те њене очи све до онога ћошка, и ти, хтео не хтео, мораш да се осврнеш и насмејеш... Како то мора бити пријатно!... Па ето, у вече, овако, неће бити ове клете самоће, од које се може полудети: она ће бити уз тебе, да те својом шалом, осмејком, разговором разведри и развесели... Па још кад се појаве деца... Пи—ха—а!... ух, чисто ме језа... А да ли ће? — Хоће, што да неће!... И други се жене, па имају деце... Их, па тек кажу: „Чиј си ти мали?“ а он: „Ја сам Мојсилов!“.. О, часни га убио!...“ и да богме, ова му реченица заврши тај низ мисли...

Ћутао је дуго и пушио. Тек после дужег времена чуло се избијање школског часовника. Била је поноћ. Оштар ноћни ваздух допре до њега кроз отворен прозор, пирну га по лицу, и он скочи с кревета, па седе опет уз прозор. Пушио је и седео ту читав час, не мислећи готово ни о чем. Наступила је ненадно некаква резигнација, и он се у тој несаници бавио само о томе, што је разгледао кровове свију околних кућа, или треперење велике тополе, која се, као горостас, по малко њихала пред школском кућом.

Трже га из тог заноса врисак детињи. Одмах до њега становао је неки судија

с породицом. И, ето, дете се пробудило и надало врисак. Чуо се плашљив глас мајчин, који је утишавао малог плачљивка, али без успеха. Најзад се зачу крупан људски глас: то се сâм судија пробудио и псује. Ко зна кога: жену или дете?...

„Ето, дошао човек да се одмори после мучнога посла, да отпочине, па му преседа. Бадава, опет овако боље: сâм си госа и кадија; што не волиш да трпиш — не мораш... — Е јест, мислио је даље, али се и мени спрема такав колач! И ко зна како ће ми бити? Никад је нисам ни чуо ни видео и од један пут, због њене спољашњости, решавам се лако да јој жртвујем све оно, с чим сам се тако сродио, да не могу, без многих својих навика, задовољно живети.“ Наиђе на њега нека плашња, он се узвера, уједе се за усну и прошапта:

— О, Боже, шта да се ради?..:

Тамо у „Трбоњиној пивници“ чујаше се свирка и галама; он беше готов да пође у то весеље, али не могаше да остави ово суморно размишљање, које му је, ако икад оно сад, у очи тако важног дана, врло потребно. Он је и до сад размишљао о тим стварима, а како да не мисли сад, кад је већ на прагу важних догађаја?...

Али ето, осим плашње, ништа му не иде у главу, не може ни једна мисао сад да му дође. Напао га неки немир, нека плашња,

коју ни сâм не може да разуме. Рука му необично дршће, једва држи у њој цигару.

Да би олакшао души, коју непрестано тиштаху нека тешка осећања, навали да пуши... Куљају и колутају се густи димови, као мали облаци, пред његовим прозорем, у који су ударили зраци месечеви, те му кроз густ дувански дим на лице падају, дајући му облик неког фантастичног духа у облацима...

Час за часом избија, а он још стоји и пуши... Најзад поче да осећа, како читава река туге поче да јури у њему и да га плави свега. Поплава је ишла постепено и полако, али је обузимала сваки делић његов, сваки мускул и, како му се чинило, и саму срж коштану... Збиља је осећао неку малаксалост и затупљеност у свему телу, али је зато душа била тако опажљива, тако напрегнута, да се и најмањи осећајни покрет одзивао у њој великим болом... Поплави га свега сумор и досада, а мисли му се наједаред разведрише и навалише читавим потоком једна за другом... Беху то јасне, али тужне мисли:

„И шта могу ја њој дати?... Она хоће да живи, хоће да нађе одзив у мисли на сваки откуцај свога ватреног срца, хоће, без сумње, море љубави... А ја?... Ја сам преживела грађа, ја сам дрво, које је црв све избушио, те се, кад удари бура о њега, крха и из њега испада прах... Осим озбиљне то-

пле наклоности и највеће оданости ја јој не могу ништа више дати, а то је мало. И тада настаје оно, што се често у тим приликама дешава: расејаност, која се брзо претвара у незадовољство... Жива душа, топло срце, тражи хране за себе, тражи љубави, насладе, и кад то не нађе, онда се у њој постепено ствара мржња према ономе, који га је тако оковао, заробио... и настају бурне сцене, отрован живот, — пропаст куће...

„Не, никада ја нећу себе дотле довести... Било је време, мишљаше он даље, ал' шта ћу кад се нисам њиме користио! — Као страховита олуја пројури ми младост и не удари ни на какву препрску, не заустави се, док не изломи мене самог. Био сам створен и за љубав и за живот, али се тај врели пламен угаси, и на том месту, где су буктале огњене страсти, остала је шака врела пепела, којим се титра животни поветарац, те каткад распири неку неутуљену жишчицу и ја мислим: ето ватре, живота, љубави... ал' поветарац стане, и око жишчице се нахвата пу'ор... пепео... Прошло је све!...

„Али сутра, шта ћемо сутра?!... И зар баш никаквог изласка нема?...“

Небо почиње да се мења. Не може се рећи да је виднија, али нека млечна, јаснија боја узима све већи мах. И звезде су малко блеђе. На једном месту шкрипнуше врата. Мало после запева петао; њега прихватише

други и отеже се позната паланчанска јутарња песма...

А он још пуши и тражи излаза своме чемерном стању: закључио је сâм, да, од кад га је мајка родила, страшније ни теже ноћи није провео. И то све због једне девојке, због једног пуког случаја, који хоће да му преокрене цео живот. И он не може да нађе излаза. А и како ће, кад је сâм поручио да дође, да утврде лично све оно, што се још раније утврдило преко разних посредника... И још она лично долази, — место да он иде њој!... Па како можеш ту да се извучеш?!...

Јутарња хладовина све више стеже, и он поче да се здрхтава. Али му ипак то није падало на памет.

Небо побелело, звезде се једва опажају, почиње да пирка јутарњи поветарац, опажа се јасно и магла на реци, — јутро је дошло.

А он је сасвим малаксао. Готов је био да легне одмах, да се испава, али му је то бранила само једна мисао; готов би био сад да пође и на венчање, само да би после тога могао спокојно — заспати. Али судбина је спремала нешто друго. —

Отуд, од гробљанског сокака, зачу се клопарање кола, које се све брже примицало. Он није на то обратио пажњу. Тек кад кола савише у његову улицу и кад већ беху према њему он се трже. Одмах је познао, да је то „Голанфер“, хајдук — кочијаш.

Заустави га:

— Јеси ли ти, Голанфере?

— Ја, господине.

— Куд ћеш тако рано?

— У Мојковиће. — Диван пут, господине! Ако хоћете да се науживате — извол'те.

Голанфер је то рекао од шале, али се врло зачуди, кад му господин Мијсило нареди:

— Па причекај, ето ме.

Мало за тим појави се на капији, уседе у кола и, као човек за којим јури страшна несрећа, а он нема више никаква излаза до бекства, викну:

— Терај!

Коњи пођоше брзим касом. Кад сиђоше кола с калдрме, господин Мојсило се поново намести на седиште, запали цигару, па викну:

— Шибај!

Бич фијукну, коњи се стресоше, изненадише се од ударца и, као ластавице, као бесна крилата страшила, јурнуше и полетеше по равном и убијеном путу, не знајући ни за препреку, ни за растојање, ни за време... Ако је икакав човек могао познати брзину птичјег лета, то га је господин Мојсило познао...

Кад је дан освојио, и кад је оставио далеко иза себе варош, он је узвикнуо:

— О, света, златна слободо!...

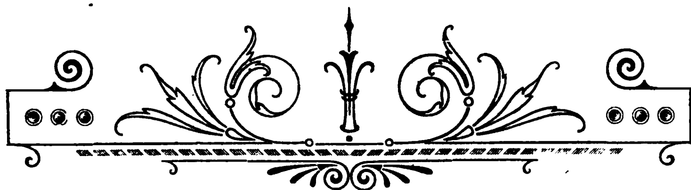
Голанфер није смео да се обрне, ал' се чудио, шта то бунца господин Мојсило...

* * *

Прошао је читав деценијум. Божић је. Студена кошава наноси читаво море снежних облака, који заносе и засипљу улице, дрва, куће — све... Црква пустила, свет се жури кући; свакоме ведро и весело лице: зна да га очекује топла соба, раздрагана лица веселих малишана, који једнако штрпкају око печенице, насмејано и ведро лице његове домаћице, пун, препун сто свакојаких ђаконија... и све то чека само кућног старешину, па да се почну радосна празнична уживања, кад човек у највећој мери осети сласт и благодат породичног живота...

Међу последњима изађе господин Мојсило. Дохвати га кошава и поче да фијуче око ушију и да се игра проседим му прамењем, а он се све више грчи и хита право школској згради, да продужи — статистику...

ПРОПАСТ

— СЛИКА ИЗ ШКОЛСКОГ ЖИВОТА —

Данас је Пера устао веома рано. Некаква неодређена зебња беше га обузела још јуче у подне, кад је опазио да су му најглавније партије из средњег века остале нејасне, збркане, па готово и — непознате. Ужас га обузе, кад му случајно падоше у очи наслови: Видукинд… Канут… Хастингс… и још многи други, о чему он, ваистину, ни појма не имађаше.

„Шта ли то може бити?“ — питаше се он, „да се баш тих имена не сећам?“ Истина, целе му године историја „не иђаше од руке“, и ако су најслабији му другови из ње имали тројке и четворке, али ипак је он, у колико се сећа, редовно пратио и учио све лекције.

Узе да преврће даље, али резултат овога прегледа беше тако неповољан, да је очајно

јаукнуо, бацио књигу на сто и ухватио се обема рукама за главу. Дође му као да ће полудети. Сутра испит, а он ни пола предмета није прегледао, а јадно ти научио.

Поче да мисли. До сада је вредео као одличан математичар и у опште врло добар ђак. Испити су му свагда ишли „као по лоју“. До сада није знао шта је то *пасти* на испиту. Истина, имао је и „среће“: некако се свакад дешавало да буде питан оно, што је понајбоље или бар врло добро знао. Разгледа цео предмет, научи теже ствари, па ако и остане што сумњиво, он је већ знао да то неће бити питан. Догађало се, богме, да је понекад и са зебњом ишао на испит. Пре две године није могао да савлада читава два одељка из историје Срба, па опет — провуче се. Еј, кад би Бог дао да и сад буде тако. И зрачак наде обасја му душу. Опет дохвати књигу и поче да чита, али, чим одвоји листове који су му непознати, збуни га и уплаши количина њихова. Не зна шта ће пре да прочита од онога што му је мање познато. Најзад се реши да чита по реду, па докле дође. Завери се у себи да не преврће листове у напред из љубопитства, јер му то највише смета и плаши га.

Тако је седео над књигом и читао цело пола дана. После вечере опет је дохватио књигу и почеше да му лете кроз главу Лонгобарди, Гибелини, Хохенштауфовци, Капет и Сфорци, папе и крсташки ратови, и сва

чуда из средњих векова... Тако је и заспао над књигом.

Пробудио се и отишао на испит... Стоји он пред столом за којим седе професори и чека да му се стави питање. Професор историје некако се ђаволасто смеши и погледа га испод обрва. „Кажите нам Ви, — вели он, — Ви, Јовановићу... дед' шта најгоре знате?“ „Чек' да га преварим“, вели Пера у себи, па додаје гласно. — „Тс... читао сам све... нисам баш најбоље Византију прешао, али тек... могу...“ — „Хм! можете, а?“ вели професор и опет га онако ђаволасто погледа; „па дед баш да видимо у којој су Вас мери интересовали *зелени* и *плави*“, вели професор и смеши се задовољно. Пера чисто поскочи од радости, па поче да прославља Јустинијана, а професор се заценио од смеха, и што се више смеје и глава му постаје некако друкчија... Кад Пера стаде да описује побуну *зелених*, случајно погледа професора и спази да је то директор, али га ова промена не зачуди. Он продужи, а директор, по свом обичају, погнуо нос, па дрема... Описујући Теодорино јуначко држање, паде му поглед на Даницу, која сеђаше у првој клупи и гледаше га с чежњом. У његову разреду има и женских ђака. Таман он поче да декламује Теодорине речи, којима она укорава Јустинијана за малодушност, а Даница га узе за руку, и они се нађоше заједно на ли-

вади, близу Врњачке Бање... И ту опет седе професори за столом, од некуд дође и његов отац, па стаде пред професоре. „Је л'те да не зна ништа?“ — вели отац му. „Кажем му ја да он батали стихове, па да учи историју; ал' немам коме да говорим“... После настаде некаква тама, и он чује да иде неко у папучама по соби...

— Перо, — зовну га нежан и благ глас његове мајке. Он се трже и пробуди се.

— Што не легнеш, моје дете, него се тако мучиш. Већ је пола ноћи, болан брајко, а сутра треба да пораниш.

И он леже. Спавао је мало, те устаде зловољан и нерасположен. На доручку му отац опази да нешто није све у реду, због чега нађе за потребно да му добро припрети.

— Море, ти ми нешто онако... како да кажем... нешто сумњиво изгледаш...

— Није... седео сам синоћ дуго, — одговори Пера и обори главу.

— Хм... добро, добро... само пази: ако не положиш, пресешће ти ово лето. Место да се проводиш у бањи, окапаћеш ми над књигом.

И ако су се очеве претње понављале, из године у годину, скоро у очи сваког испита, ипак сад оне беху озбиљније и чињаху се Пери страшније. Он се диже и, с дебелом књигом у руци, оде у школу.

...„Како то да се деси?“ већ стоти пут стављаше себи питање Пера. Ствари које је

синоћ прешао, јутрос му опет изгледаху збркане, помешане. А има и тако лаких ствари, па им он ипак не може да ухвати ред. Ето, *сеоба народа*. То су прве лекције, које је он знао „као воду“, а сад су му направили читаву збрку у глави Келти, Финци, Хуни, Вандали, Готи, нарочито ови последњи са оним проклетим *ост* и *вест*. Па онда војсковође тога времена: Аларих и Стилихон, Гензерих и Атила, Ајеције и Одоакар... Хајде већ Атила и Гензерих — нису га тако бунили, али оној првој двојици није могао да одреди народност: час му је Аларих — Римљанин а Стилихон — вођа готски, после му се са Стилихоном мешају некакви Свеви и Вандали... На сред улице стане, отвори књигу и — лупи се по глави. — Стилихон је Вандалин, али је римски војсковођа!...

И опет питање: „како то?“ То су бар просте и лаке ствари, које не траже велико умно напрезање. — Обичне приче. А он је у стању решити такав математички задатак, да онај, вечито намрштени, професор математике само поцупкује уз таблу и смеши се од задовољства, гледајући како пршти креда при његову брзом и правилном раду... И што је најчудније: док чита који одељак, он га тако лепо разуме и зна као и своју математику, али чим пређе неколико одељака, већ изгуби сваку свезу и ред у догађајима и лицима. Ето, синоћ је могао врло

тачно изређати све Стилихонове заслуге, а јутрос му не зна ни народност...

А шта ће бити ако буде запитан из... например... ето, сад не зна чак ни то, шта му је најнепознатије; и ако се сећа да немачке државе у другој половини средњих векова није добро ни разгледао, ипак не зна од чега би се поименце могао највише плашити. На пример... шта би га могли запитати?... Крсташке ратове?... Како би му то испало? Хајде баш да проба!... — Поче да се сећа. Знао је шта треба рећи о Светој Земљи и поводу ових ратова. Сећа се да је Готфрид Буљонски душа првог рата, али се не сећа ни једнога од осталих учесника у рату... Ово га веома уплаши и побрка му и оно мало реда што га је имао у познатим му историјским догађајима.

Плашња му рашћаше све више, а глава, које због неспавања, које због напрезања, а нарочито због плашње, беше му тако тегобна, мисли тако збркане и неодређене, нервно стање тако узбуђено, да не могаше никаква реда наћи у томе хаосу од појмова и осећања.

„Сигурно ми не иде историја у главу“ — мишљаше он у себи. Причање, само по себи, не задаје му никакве тегобе, али чим се какво лице уплете у историјски догађај, онда је — мат!... А пошто сви догађаји зависе од лицâ, као својег узрока, и пошто је цела историја већином састављена из догађаја, онда

и ови догађаји морају стајати у „печалним“ односима с његовом мишљу...

Сећа се прошлогодишњег испита. Учили су се стари векови. То су већ тако просте и занимљиве ствари, да и нема ништа лакше од њих за ђака. И при свем том да га не запиташе о Киру — ко зна шта би било. Па и ту није могао да се сети онога вавилонског цара, што га је Кир победио и погубио... Јест, тада је имао среће; добио је најлакше питање. Али да л' ће га и сад срећа послужити?... Понови у памети све досадање значајније испите, и дође до закључка: да га до сад није срећа остављала. Па ваљада неће ни сада! Кад је могао до сад добивати најлакша питања, можда ће моћи и сад...

„А шта би сад *могли* да га запитају?“ помисли у себи. — „О Јустинијану. То је веома лако и занимљиво... — „Ах!...“ узвикну гласно, јер се беше сетио ноћашњег сна. „То је сигурно предсказање!...“

Тога часа спаде му неки велики терет с груди и обузе га свега нека нагла и топла милина. Свану му пред очима. Постаде му сјајан цео свет. Он весело подиже главу и поче да се смеши на људе који пролажаху поред њега. Он је сад желео да сав свет буде срећан, као што је и он срећан. Потрчао би од радости, да час пре угледа своје другове, јер зна да ће се међу њима још више расејати и развеселити...

„Јустинијан!... зелени и плави!...“ Како се то још јутрос није могао сетити, те се бар не би морао до сад овако мучити. И то се још *над књигом* сањало! Па јутрос је, кад је изишао на вратнице, прво угледао Асу Циганина, а то је добар знак, као и свака претпоставка коју је двадесет факата узастопце потврдило. Дакле, нема сумње: биће питан о Јустинијану.

Весела и задовољна срца уђе он у школску зграду.

— Јеси ли све прешао? — запита га сусед у клупи, кад седе до њега.

— Преко половине, — одговори му Пера, — а ти?

Јутрос би се Пера зачудио овоме одговору, јер му словенске државе беху тако нејасне и збркане, да им није никаква реда знао, али сад му беше све једно. Он се осврте и стаде немарно да разгледа другове.

Један иза њега отвори „преглед садржине“, па разгледа и шапуће у себи: „Ханзански савез... ха, знам... немачки градови Хамбург, Бремен... Даље: Хабзбурговци... знам... Рудолф... чешки Отокар... војводство Аустрија... За тим: Швајцарска... Албрехт... Геслер... Тел...“

Други се попео на клупу, па декламује Цицерона: „Докле ћеш, о Катилина... Зар ни стража, која по целу ноћ бди на Палатинском Брегу“... А један му с катедре одговара:

„У твојим годинама он је (подразумева се професор историје) био на Лицеју, а ти понављаш шести разред“... Сви се ђаци смеју овој духовитој пародији; и Пера се смеје, а срце му све веселије и радосније.

Један, кудраве црне косе, зажмирио очима, па корача живо од једнога зида до другог и бележи стопама градове које је Џингис-Хан прегазио, описујући гласно јунаштва и дивљаштва његова.

— Перо, како се зваше оно место, где је Едуард III победио Филипа IV? — запита га један.

— Не знам ти ни Едуарда ни Филипа, а о њиховим ратовима немам ни појма, одговори он.

— Стогодишњи рат. Како да не знаш!

— Аха, јес' богме. Ту су Енглези употребили барут. Али ти даље ништа не знам.

— Лако је теби: ти ћеш сигурно добити Византију или тако нешто.

Перу штрецну нешто у срцу... „Од куд сада он да ми то прорекне? — Е *сигурно* ће то бити!“ И он се беше том мишљу тако освојио, да друге претпоставке и не имађаху места у његовој глави. У том уђоше девојке. Пера скочи и пође на сусрет једној, која се упутила к њему. То је *она*.

— Шта си урадио? — запита га она смешећи се.

— Ништа. А ти?

— Једва мало пре доврших. Али сам сад сигурна! А ти, болан, зар баш ништа?

— Готово ништа.

— Ти се надаш у стару срећу. Сети се Солона.

Њега опет штрецну, али ово ново осећање беше нека изненадна зебња, која хтеде да га обузме свега и да га поврати у јутрошње стање. Али он не подлеже овој новој навали.

— Ноћас сам те сањала, рече му Даница.

— Та није могућно! — викну он и прêну од чуда. Како си то снила, кажи ми, молим те?

— Говориш на испиту о некоме цару и царици, али нисам упамтила о коме.

— Да није о Јустинијану?

— Могућно, али ми је цео сан био нејасан, — рече му она, насмеши се и побеже међу другарице.

Он остаде још више зачуђен и уверен у своју стару срећу.

Седе у клупу, отвори књигу и поче да разгледа *Византију*. Око њега брује и узвикују гласови, пред очима му трепере црна слова, а мисао ми отишла далеко — у VI век. Он и не чу како се другови договорише о знацима за саопштавање *година*. А имена беху исписана плајвазом на табли, на катедри, на зиду, па и на поду. Таблу наместише тако, да ће се исписана имена видети само оданде где ће стајати ђаци, а од стола и катедре табла изгледа чиста.

Све беше спремно. У школи настаде оно обично брујање пред долазак наставника. Тек по неки нервознији ђак устане, обрне се и разгледа око себе, па кад види да сви седе мирно и он се стиша и седне. Само један стоји замишљен код прозора и посматра пиљара пред школом како се погађа са симиџијом. Пиљар му даје шаку трешања за симит, а овај пружио капу и по свој прилици хоће да му се она напуни. Најзад се погодише за две шаке, па обојица седоше да једу трешње и симите. Онај код прозора поче да пљуцка, пипну се по џепу па, сигурно не нашавши тамо ништа, узе да хода по школи...

Један изађе на врата, да види „иду ли“.

— Има ли који двојку резултат? — запита један.

Сви ћуте.

— Добро је, — продужи он. — Чича заседава, а тај не даје двојке из историје.

Пера обрати пажњу на ове речи и прими их к срцу.

— Пст! Иду! Чича! — викну онај с врата и дотрча на своје место.

Женске побледеше. Обузе их трема, и ако је свака била сигурна са испитом. Мушкарци се само утајаше. Брава шкљоцну, врата се нагло отворише и на њима се појави, ако не Цицерон, а оно Чича, који се трудио да личи на Цицерона. Одлучним, младићским кораком,

приђе он катедри и побожно скрсти руке. Ђак изговори молитву.

— Седите, — рече он, рашири испитни списак, па и сâм седе.

Професор историје седе за сто, протрља чело, па, немајући шта друго да ради, узе да глади косу на глави, и ако је била добро углађена. За то време Чича преко наочара разгледа ђаке, не би ли опазио кога да се уплашио, те да га прозове првог. Видећи да су девојке збуњене, прозва једну, па стаде да тражи једног мушкарца.

Пери закуца срце и стеже му се дисање. Али он погледа у црне наочаре слободно и отворено, знајући да ће га то спасти. Један који је био добро спремљен за испит, а рад је да што пре скине „беду с врата“, наже се сасвим над клупу (као да хоће да се сакрије), и то му поможе. Угледаше га и прозваше. Поче испитивање.

Женска говори као „оченаш“. Прича о пропасти римске царевине. Чича се одушевио, па сваки час ставља своје напомене.

— Тако, ћерице!... Дед' на прилику, погоди нам још само годину, кад се Ромул отказао престола.

Девојка одговори, па оде на место.

Испитивање иде „као по лоју“. Ђаци расположени, па само пљуште одговори. И Пера се ослободио, и само чека да га ста-

рац погледа и мрдне главом. Узе да разгледа још једаред своју Византију, нарочито да понови године догађаја.

Разгледајући тако једну по једну страну, он се удуби у садржину, те и не беше у могућности да чује шта се говори тамо код стола. Цео му тај говор изгледаше као куцање часовника у мрачној соби. Он чита и као кроз сан чује нешто налик на оно: тик-так... тик-так... Наједаред настаде тишина, и њему се учини да га неко зовну по имену. Он и не обрати пажњу на то и поче даље да чита, али га друг, што седи до њега, јако повуче за рукав и рече:

— Излази, прозван си!

Он изађе без икаква осећања. Стаде и случајно му паде поглед на брилијантско дугме на кошуљи професоровој. Он се загледа у дугме и стаде да га посматра.

„Сигурно му је то дар од покојне жене“, помисли он и стаде да чека кад ће овај дићи руку са чела. Учини му се да ће рука још неко време остати на том месту, па погледа на прозор.

„Што се мисли толико, — рече он у себи, — кад знам шта ме *мора* питати... Почећу овако: После Аркадија...“

— Који је најзнатнији владалац из Луксембуршке династије? — проговори професор и управи очи на њега.

Пера се беше толико задубео у Византију, да му ово питање, и ако га је чуо, не оста у свести. Он усвоји последње речи, те на основу њих поче мислити даље.

„После Аркадија... нема Луксембуршке династије. Каква Луксембуршка династија? Ње нема у Византији; она је тамо негде... та, ко ће то знати, и шта ме се то тиче... Главно је: после Аркадија...“

— Дакле? — запита професор очекујући одговор.

Пера га погледа зачуђено, па после тога чуђење пређе у забуну и неку нејасну зебњу... Он стаде да мисли, и наједаред, као муња, засветли му цело питање у свести. Он се пренерази, пребледе и осети како почеше да му клецају колена. У исто време осети да му глава некако незгодно стоји: као да је сувише погнута. Он опроба да је исправи, али му тај положај беше незгодан, тежак... Не зна како да намести главу... Најзад је опет саже, па покуша да што год мисли...

Луксембург... Луксембуршка. . то је тако нешто нејасно, тамно, непознато... У осталом, само то име није му непознато; он се сећа да га је негде чуо и можда чак и прочитао, али с којим народом и догађајем стоји у свези — то није у стању ни из далека да одреди. Све му је то магловито као заборављени сан... А Византија.... Јустинијан... шта то би?... А сан?...

— Е, ђав'ла! Шта се мислиш, синко? поче старац да га опоравља. Знаш: Карло... но? .. који?...

Пери се сад разиђе тама испред очију; он јасно разумеде да не зна ништа о томе, да нема појма о ономе што се пита. Само му једна мисао сијну кроз главу: „А, ово се *пада!*... Дакле и ја?...“ Али му још беше неверица да се то од истине догађа.

Пошто његово лице и ћутање јасно казиваше да он не може дати никаква одговора на ово питање, Чича замоли професора да га пита што друго.

Професор метну руку на чело, а Пери поче да свањује, појави се нада, он се сав претвори у пажњу.

„Сад ће сигурно о Византији“, — поче да мисли; — „тако и бива кад се сни... то мора да буде напослетку...“

— Е, па онда нам кажи, који се оно Плантагенет борио с духовништвом, — запита га професор.

„Сад сам *пао!*... свршено!...“ — помисли он и осети како му се пење нешто уз грло, па застаде баш под вратом и поче да га дражи. Он познаје ту појаву. Сећа је се из свога детињства, али није мислио да се може у овим његовим годинама јавити...

„Како ли би било да паднем као проштац пред њих?“ — помисли он. — „Ето овако, ниже... ниже... па — буп!... Умео бих се

добрю претварати, а то би ми сигурно помогло... Дај да пробам..."

— Хенрик, синко, Хенрик II... но? — поче старац.

— Испричај нам зашто је он водио борбу с Томом Бекетом — рече професор и намршти се.

„Да паднем... сад је време... Али — срамота! Зар да ме гледају другови како се ваљам по прашини. Нећу!... Дакле: *пао!... ја* пао!..."

Професор погледа Чичу.

— Доста! — рече старац и прозва другога.

Пери се замрачи пред очима. Обрте се несвесно и погледа другове, али кад виде њихове зачуђене погледе, обори главу и седе у клупу. Стеже вилице, очи му се помутише и он погледа професора тако душмански, као да би га тим погледом смождио, уништио...

„Ах, наплатићемо се!" — рече у себи гледајући га, а у исто време знађаше и осећаше да се он неће и не може с њим наплатити. Бескрајна мржња према томе педантном и чисто и лепо одевеном човеку, коме није могао ни мрвицу друге замерке наћи, кога је и сâм до овога тренутка волео, разли се у сваки делић његова тела, у сваки живац. Мисао поче да му ради електричном брзином, те је за неколико тренутака нашао бар двадесет начина, како би се могао томе „зло-

твору“ осветити. Али је те начине напуштао истом брзином којом су му се они у мисли јављали. У овако тешким тренуцима требало му је да ма чим занима свој дух, управо да заварава себе сама, да не мисли о својој несрећи, и он је почео да мучи себе и да злоставља своје добро и племенито срце. Мислећи тако, он узе да преврће листове у књизи и, нашавши обадва питања, увери се да их није ни прочитао, и то му још више удвоји мржњу према професору.

„И куд баш то да нађе!... Као да је нарочито бирао најтеже ствари, а зна да ми само историја не иде најбоље. То се види да је хтео нарочито да ме обори... Ах!...“ И он стеже песницу, али је одмах за тим и отвори. Мржња беше достигла врхунац и почела да се блажи и стишава.

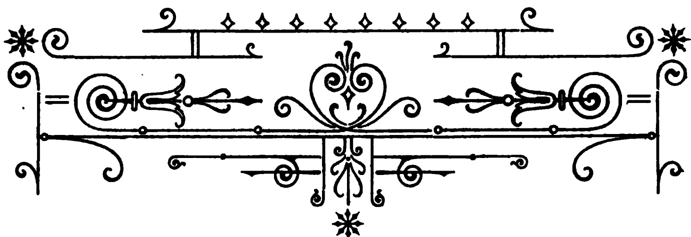
Он стаде да мисли о себи, о самој несрећи својој. Чисто не може да верује да је он пао. Као војник у боју, који непрестано пролази поред рањеника и смрти, и на све то гледа нарочитим погледом: то је све далеко од његова *ја*. Али куршум удари њега, — он се пренерази од чуда, од тог за њега новог, изненадног случаја. И он се пита у чуду: како да то баш *њега* снађе!... И Пера беше сломљен, убијен...

Сети се оца. Шта ће му он рећи и како ће му на очи изаћи! Пројури му кроз главу стотине слика мучења, које ће имати летос

да издржи, и то му удвостручи тежину и бол, који му беше на души легао.

Кад изађе из школе, грејаше благо и топло јунско сунце које и најмученијој души даје полета и живота, али њему на души беше тамно и облачно, њему све изгледаше црно и несрећно. И људи што пролазе улицом, и ђаци што трчкарају пред школом, и небо над њим које се плави и трепери у топлом и нежном зраку, — све је то црно, јадно, ништавно. Нема сунца, нема живота, — пропаст!...

ЉУДСКА НЕСТАЛНОСТ

— ПРИЧА —

Мала Коса необично воли своју тетицу. С њом једе, пије, спава, забавља се... проводи целе дане и ноћи. Од кад зна за себе, од кад су јој урезани у памети први свесни догађаји у животу, од тада је и тетица вечито пред њеним очима.

И онај вечно весели, живи, девојачки осмех, што вазда трепери на уснама лепе, високе, танане девојке; и оне сјајне, вечно покретне, велике црне очи, што тако милостиво, тако љубавно и слатко гледају, како не гледају нигда ни бабове, ни мамине, ни чије друге очи; и она густа, смеђа, мека као свила, миришљава коса; и онај вазда погнути послени стас, — јер се тета непрекидно налази

у некакву послу; и они чести, дуги, ватрени, другарски и љубавни пољупци, што их тета, без броја и без реда, дарује својој љубимици... све, све то стоји и живи пред очима детињим, од кад оно зна за себе.

Миле су јој биле негда мајчине груди, али је и тада, чим стаде разазнавати понешто око себе, радосно пружала ручице на први поглед милостивих очију. Слива јој се слатко топло млеко из груди на обрашчић, а она весело маше ручицом и смеје се гласно својим невиним, анђелским смехом, гледајући необичне, љубавне тетине очи.

Отац јој је својим вазда озбиљним, натмуреним погледом ретко привлачио пажњу. Он је нигда није помиловао. После га је, кад напуни шесту годину, често слушала кад виче:

— Што ће ми девојчуре!...

А њој није било ни мало криво што је отац не воли. Није на то навикла, није знала за његову љубав, па јој је и његово понашање било обично. За оним што никад нисмо имали не можемо ни жалити...

А мајка јој, кад дете стаде разумевати много што шта, већ савила руке око треће сестрице. Шта је било у несвесном детињству, не зна; али од кад зна мајку, вечно јој је пред очима њен слабомоћан изглед, њен забринут, готово плашљив поглед... Мајка је често помилује, пољуби; али је то све некако узгред, уз други какав посао... И нај-

горе је, што она баш тада тражи поглед мајчин, да из њега, као из тетина погледа, прочита бескрајну, нежну љубав. А мајка баш тада увек гледа некако послено, забринуто...

Деца су као и неке животиње: ко им нуди више љубави, она се уз њега привијају. Зато се Коса и њена тета спојише душама и постадоше као једна душа, као двоје милосника, које је чиста небесна љубав саставила.

А ради чега је тета волела своје „мало маче“?... Можда стога, што је сама она била последње дете очево, па није запамтила мале деце у кући. Можда је привукла племенска крв. Све то може бити... Али може бити и друго. Тета је ушла у оно доба, кад се живи само љубављу. И срце, и душа, и сваки жива̂ц у њој ври читавом буром таквих осећања, жудних љубави... Та се навала морала одлевати, да је не потопи као поводањ, да је не угуши... А „мало маче“ пред њом. Ето згоде!

И тета је волела искрено. Држала је да се нигда неће растати од своје љубимице.

Кад би помислила што тако... о растанку, обузео би је очајан страх, срце би се скаменило и она би, после кратког размишљања, одлучно махнула главом:

— Не, не!... С њом се не могу растати... никад!...

Прође једна година.

Одједном дете опази, после неколико, често поновљених случајева, како тетица сваког дана, у једно исто време, седа крај прозора и гледа... гледа... не дише.

— Тетице!... Начини ми, болан, Зорки шешир. Оно старо перо не ваља... И нога јој се покварила.

На оваку молбу тетица би се до сада пренула живо и одмах стала намештати велику, испрљану и изобијану лутку. А сад само ћути, и као да сања, и у сну гута некога жудним погледом...

Шта је ово?!...

Коса пођe тетки, па тек застаде... Приђе малом сточићу, на коме је мало пре понамештала своје мале играчке. Обрте главу тетици и гурну сто... Зазвонише и залупаше судићи од тенећке, а тетица само нервозно мрдну раменом и још жудније наже главу напред...

Севну неколико секунада.

— Тетице!... врисну дете одједном.

Тета се већ беше прибрала. Трже се на врисак и скочи. Гледа некако збуњено, као кривац, али у дубини саме зенице сија срећа, бескрајна, невина, пуна неког новог, живљег, озбиљнијег значења...

Дете се збунило...

Али зар је тешко умирити расплакано, ожалошћено „мало маче“?...

— Воле њу тета... срце моје!

И врући, узбуђени, нервозни пољупци падају на образчиће детиње, утишавајући, рекао бих, подједнако обоје заљубљених...

После два месеца тета, опет у одређено време, истрча на вратнице, освркући се бојажљиво, да је ко не опази. Дете запази баш ту плашљиву опрезност, па стаде и само истрчавати до вратница, и кроз отшкринуту половину гледати шта се то збива на улици. А оно баш ништа! Тета постоји мало, климне главом некоме ко јој се јави, после гледа подугo све на једну страну... И онда уђе у двориште весела, и очи јој опет, онако исто као пре на прозору, севају чудним, запаљивим огњем...

Ама баш ништа друго! Дете је врло марљиво пазило...

После неколико дана дете опази, да све један исти младић пролази баш онда, кад тета изиђе. И он се то редовно јавља тети...

Али какво је оно лице?!... Леп је, млад, танких црних брчића, али гледа збуњено, уплашено... као калфа њихова суседа бакалина, кад га оно потераше жандарми. Јест, баш исто онако, сећа се!... Само је онај био зелен, блед, а овај се црвени као Зоркина доња сукњица и... гле... што се онако спотиче?...

Дете шмугну кроз вратнице.

— Тета... гле како се онај спотиче! Ха — ха — ха...

Тета јој поклопи руком уста, а главу носи све за оним смешним младићем, као што Коса неки пут прати очима занимљиву сцену на улици, која пролази крај њена прозора.

— Ено, окренуо ти се!... Јавља ти се, Бога ми!...

— Мир, маче... није мени! шапће забленута тетка, климајући и сама весело главом. — То он, знаш... Марици. Ено је пред капијом.

— Није, тетице, жива ми ти! Баш сам видела како те погледао... А Марице нема.

— Добро... Кад ја лажем, онда...

— Јесте!... Све како ти кажеш... слатка!... „А баш сам добро видела!“ мисли Коса. „Што ли то тета крије од мене? Да ли ме више не воли? Или је што друго?... Морам дознати!“...

И дознала је брзо.

Младић стаде застајкивати пред вратницама, поче некакав плашљиви шапат, изнајпре кратко, а после све дуже.

Једног радног дана, пре подне, тетици паде на памет да прошета по парку. Сестра је пусти с Косом. Беше јако узбуђена...

— Маченце... кад дођемо у парк... хоћеш да послушаш твоју тетицу?

Дете је погледа чудно. Не рече ништа, али му живе и радознале очи говораху:

— Зар још питаш?

— Наћи ћу ти лепо, заклоњено место, па се ту играј. Ако ме видиш с ким, немој ми прилазити, срце моје!...

— Ни са оним, што се саплиће?

Девојка се збуни... Оћута, па онда настави:

— А ако мислиш казати мами... ако што видиш... онда ћеш изгубити тетицу...

— Слатка!... Рођена!... Ником, жива ми ти!...

После неколико тренутака дете стаде извиркивати из свог заклона, и брзо угледа како се примиче тетици онај сплетени младић. Али сад не беше сплетен. Иђаше журно, право... исто као и Коса, кад потрчи да узме од тетице какав леп поклон.

Руковаше се, пођоше једно поред другог, он све полуокренут њој, и брзо их нестаде за густим жбуњем. Детету остаде у памети само слика њихових готово састављених глава које пливаху тако, једна другој окренуте, као приковане магнетом...

„Шта је ово?!... Нешто ће да буде... али шта? Да питам тетицу?!... Свеједно, биће штогод лепо, занимљиво, чим тетица нешто шушка, крије... па тек изнесе ми лепу играчку. Али, шта то они раде?“...

Дете отрча до краја стазе, пружи вратић иза жбуна и — замре... Не сме више помолити главу, јер би је опазили. Али и кроз густе гране виде обоје, и још не верује себи

да види добро... Можда то тако само изгледа кроз грање, а није у истини?...

Седе обоје, ту близу ње, на једној зеленој, увученој дубоко у шибље клупи и... баш се не види добро шта чине... Детету изгледа, као да је видела тетину главу на његовим грудима... само за кратко време, па после опет нема... И чује се глас:

— ...Па да се никад више не растајемо!...

Дете рашири очи од чуда. Ко, од кога да се не растаје? А Коса?... А мало маче!... Хтеде бризнути у плач, али је исти глас поврати.

О, па то не говори тетица, него он!... Чекај да видимо кога више воли тетица!... Он и не зна за мало маче! Питаће тетицу. Да се не растаје од тетице!... Ха — ха — ха... Баш је погодио!

Дете дође лагано до једног закључка: неко хоће да заузме њено место код тете, хоће да га тета више воли него њу. Мора се то све расветлити, све дознати, па ако буде опасности, мора се бранити своја позиција.

Дођоше кући.

Чим угледа мајку, дете у себи говори: „Нећу јој казати... нећу!... Заклела сам се!...“ и у исто време осећа, како би славно било наћи маму где насамо, да не опази тетица...

— Нећу казати... нећу!... жива ми тетица!... шапће дете и непрестано обилази око мајке... Ала је ово мука велика! Нешто је на

срцу мори; она већ неколико пута отвара уста и гори жељом да викне... Ако не оде тетица, казаће пред њом...

Тетица оде.

— Нећу казати!... шапће, а лице јој се искривило, пребледело, ручицама чупка кецељицу... као да се спрема на убиство...

— Мама... који је онај што се саплиће? па и не чекајући одговор (питање је требало само као увод, да се лакше *почне*), дете исприча све.

Али опет није ништа дознала. Мама је слушала, распита побоље за неке појединости, па ућута и замисли се.

— Мама, шта ће то да буде?... Хоће ли ме тета опет волети?

А мама брижно и плашљиво гледа некуд, не чујући тужно престрављено питање. Родитељи јој оставише малу сестрицу у аманет... Шта ли је сад чека, Боже?... Да ли ће бити боље судбине, него што је њена?...

Једног дана отац узе дете за ручицу и, погледавши је подсмешљиво, с већ познатим изразом, кад је вољан расплакати ћерчицу, рече јој:

— Шта ћемо сад, мазо?!... Тета се удаје... оде у другу кућу.

Дете отвори очи јако, па их тек крете у страну... А тамо иза стола гледају је она иста два љубавна, светла ока, али сад гле-

дају онако, као кад Коса разбије чашу, па је зову на признање кривице... Па опет ове очи гледају друкчије. Као да им кривица, због које се крију, доноси највећу срећу, блаженство...

И Коса, тек једним крајичком памети, стаде поимати, да наступа нешто страшно... и као у сну види да се тетица удаљује од ње...

Врисак!...

Очајно, конвулсивно бацање из краја у крај... и опет врисак без суза... Родитељи већ помишљаху на лекара... Али тетине благе као мелем речи, уверавања, заклетве, учинише своје...

Поче долазити младожења.

Дете се, као сенка, прикраде у какав згодан кутак, па гледа, гледа... По том изиђе из заклона, седне с њима и, кад су они у најживљем разговору, запита што тетицу.

Ах, како се расејано тета окрене, прелети очима преко детета, промрмља нешто нејасно, и опет се занесе тамо... с њим!...

Сад је већ јасно... Изгубљена је позиција. Други је заузео њено место у тетину срцу.

Али шта ће сад она? Шта ће са овим необичним болом, што је непрестано гризе, гризе?... Чија ће милошта то залечити? Та и њену срцу треба љубави; навикнуто је на

њу. Неће зар остати сасвим усамљена, без топла погледа!...

Ах, кад би некако тетица хтела, па да воли и њу и њега заједно!...

Јадно дете! Сад би јој и *деоба* тетине љубави добро дошла. „Нека воли и њега... није вајде... кад већ тако она хоће". Али само нека не остави њу, своје мало маче, јер ће умрети без њене љубави.

А тета све веселија и према Коси све немарнија... Управо, тако се детету чини. Јер од пре се нису растајали, нису уста отварали једно без другог. По цео дан су заједно. Све нешто имају да кажу једно другоме.

А сад!... Или је ту онај сплетени, или долазе жене и девојке на честитање, или тета иде по чаршији ради неке куповине... Тек, мало маче је по цели дан само... Деси се дватри пута дневно, да је тета пољуби, али су ти пољупци сад узгредни, исто као и мамини. Нема више онога дуготрајног, заносног миловања, ни оне среће, ни оног живота... Оде све!...

Дете изиђе у двориште, завуче се у неки кутак, гледа... гледа... и тек почне се чиме забављати. Нешто шушну у дворишту. Дете диже главу и усијаним, жудним погледом стаде мотрити: „да није тета...?"

Ах, тешко је!... Вуче се као сенка, оборене главе, помућених влажних очију, бледа

лица. Неки пут одједном јурну сузе, па лију, лију...

Освану злокобан дан.

Ала се тета променила. Само јој прелећу оне чудне очи преко предмета, главу обрће збуњено, бесмислено, пође некуд, па стане и врати се. Девојке је непрестано нешто питају, саветују, задиркују. А она гледа, рекао бих, из саме дубине душине, и као да тај поглед нема везе са околином. У њему је нека жива журба и затајена неизмерна среће...

У дворишту бруји: свирка, игра, смех, говор. Дошли сватови!

Све се ускомеша. Журба, трчање, узвици, сновање озбиљних, или веселих, или по мало забринутих девојака и жена... У соби све као на иглама...

Само се крај прозора, иза тешке завесе, згурило и шћућурило једно мало маче. Севају му ужагрене очице грозничавим сјајем. Не скидају се са оног чаробног лица, које се чини тајанствено, кроз дуг, бео провидан вео... А бели цветић мартин трепери и шапуће о блаженству...

Све сија срећом. Само лице малог маченцета прешло у конвулсивно стање. Искривљено, нагрђено пакосном злобом, тешком тугом, самоћом... Нема ни суза. Бар да оне потеку!... Само лизуће врелим језиком запечена, огњена уста и гледа уплашено, чудно, као да очекује катастрофу.

Најтеже је што се на њу, у овим бôним тренуцима, срушила бескрајна, страшна самоћа. Толики народ око ње, а она је тако усамљена, тако далеко од тога народа. Дође јој да врисне.

„Ах, кад би ме тета повела!... Па нека *њега* много воли... више од мене. Само да сам уз њу!...“

Наместише девеi беo вȩзен јаглук. Поведоше младу из одаје. Дете истрча на двориште...

Опет журба, сновање, намештање, поздрави, пољупци...

— Напред, сватови!

А мало маченце заборавили...

Разлеже се изненадан, очајан врисак, који испуни ужасом цео народ.

— Тетице... не иди!... Тето... узми ме!...

Тета се осврте. Хтеде потрчати очајном детету, али је задржаше.

— Стој. Не ваља се враћати!

Поднеше јој помодрело, обнезнањено, онакажено тугом дете.

Ах, превелика своја срећа не допушта човеку да разуме туђ бол...

Повраћено дете крете очима око себе... на души му је тако лако, чини му се да ће сад бити све друкчије, лепше... Али кад опази да се ништа није променило од мало-

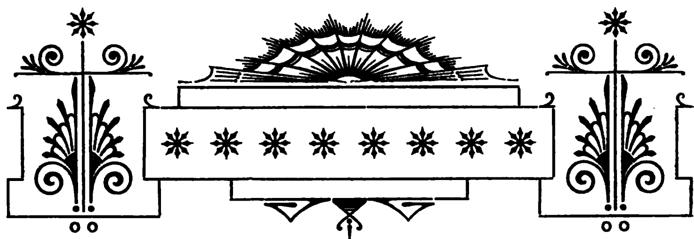
пре, кад виде да се сватови крећу, оно подиже главу...

Нежни паучинасти набори од бела вела, у које утања beo венац од мирте, високо се носе, и као да пливају у гомили разноврсних сватовских глава...

Злобан, пакостан поглед паде на ту украшену главу. Мало маченце фркну и помоли своје оштре ноктиће...

Добро утувљена лекција из живота!

ПРИЈАТЕЉИ

– ИСПОВЕСТ ЈЕДНОГ ЂАКОНА –

Чудим се ја шта је то!...

Господе Боже милостиви и свети Атанасије, славо моја, и сви Божји угодници!...

Не живимо заједно од јуче, браћо моја... Ово је већ девета година... и свакад се знало да сам ја ђакон: млађи сам, па то ми је... „Оче Јово“, рекне ми господин прота; „видидер сутра на пијаци каквог доброг шарана... штогод масно, знаш... па донеси мојој кући“. Ја одмах по јутрењу, и не сачекавши да се очитају часови, трчим на пијацу и прелазим од корита кориту, мерећи вичним оком који би од ових белотрбаца био понајподеснији за мог проту... Што?... Млађи сам, па нек носим!... Чудна ми чуда!...

Или ме отац Сима затекне у цркви, па одмах промени лице: начини се љубазнији... „Оче Јово“, рекне ми и хукне као да је џакове носио, а ја већ знам да је до сад цедио шљивовицу с братијом у кафани „код плована“ (отац Сима је пио само шљивовицу, а комовицу, вели, није могао ни омирисати, док су сви остали оци одавали велико поштовање само комовици) и гледам само како ће да ме укеба... „Јово, дете моје, испишидер ми ово часком... Кхе, кхе... нешто ме глава боли, па не видим добро...“ Кад а оно цео списак „крешчајемих“ и „умерших“ и још једна венчаница... Видим да се ту мора писати до мрака, али шта ћу кад сам млађи?... Слушам и ћутим...

Или ме отац Петар, кад га господин прота одреди да беседи, замоли да му нађем и препишем сходну беседу из ког штампаног зборника... А поп Јовица ме, у оваквом случају, моли и да прочитам слово народу. Вели обневидео је... После он узме беседу од мене и својом руком испише у врху: „Сочинио и пред благочестивим христијаном изговорио слово сије у храму свјатаго Преображенија свјашченик Јовица Цуца“, па то преда господину проти, да, по надлежности и дужности, пошље Преосвећеном на оцену.

И баш ми нико не понуди ни марјаша части за толике услуге!... Хајде већ господин прота... чим је прота, — мора јести ша-

рана, а ђакон је зато, да уме наћи добру рибу... А ја, вала, не бојим се ни самог устабаше рибарског... Jâ... И после тога, брате, оно ми је старешина, њега морам послушати. Али и он је, брате, хришћанин и стар човек, па зна шта је ђаконов стомак!... Бар да ми одвоји репић с којом кашиком истопљеног лука и пилава...

А они други, што?... Њих не морам слушати... Нарочито вребам прилику кад поп Тома замакне у кафану, па одмах за њим и на стô положим цело туце „извода“, а он... шта мислите?... Ни чашицу комовице да ми понуди!... Још да није сâм ђаконисао многе године, па да не зна!...

Само ме поп Јовица, оног дана кад му предам изговорену беседу, позове на чашу комовице, али чак његовој кући. Где су обе палилуле, помислим се и увиђам јасно да нема смисла ићи... Али пусто ђаконско срце: зна да му нема више од једне чашице (поп Цуца је велика цицијa), и опет вуче, вуче...

Елем, тако они мене, као и сваког млађег, слабо зарезују, а добро товаре... А ја се видим да сам млађи, па ћутим... Само по неки пут у себи помислим: „Нека вас, обући ћу и ја кадгод тај епитрахиљ, па ћете ми онда платити све ове муке“... Тако то ја мислим, док се одједном све друкчије окрете...

Обукли се на краљев дан ми сви и одслужили службу. Кад би при крају, поврвеше

у цркву официри и чиновници... Звецкају сабље по глатку камену, по неке ципеле шкрипе, а по неки се ђонови јако вуку преко камена, па се чује само че́пање прстију, шушти и бруји она множина народа сама собом, а ми се овамо у олтару устумарали, па се само ћушкамо раменима и грабимо место пред огледалом. Зачешљасмо дуге косе, само господин прота, по обичају, не дирну своје гргураве седе власи...

Изиђосмо кроз царске двери и почесмо благодарење... Ја весео, као обично кад је много света; глас ми звони као чисто сребро, само удешавам да сам у једноме тону с хором. Најпосле изиђем са свећом на амвон и загрмим многољествије... Тада осетих како нека електрична ватра јури кроз мене: горња усница гори као жеравица, па одједном ватра прелети у велики прст десне ноге, па у длан леве руке. Ређам ја: „долгоденственоје и мирноје житије“, ништа... иде добро, али кад подигох глас и узвикнух оно „одољеније“, а тек у грудима нешто пуче, откиде се и баш на самој средини закркља нешто... Ја стрчах са амвона, па у олтар, и ово идење дође ми налик на оно, кад сам у детињству први пут ишао да видим лафа, слона, тигра... И сад ми изгледаше да ћу видети нешто ново и необично страшно. И видео сам... читаву локву крви...

Лежим код куће и једнако се чудим чуду: како то Бог милостиви преметну срца моје старије братије, па су сад тако добри, тако услужни и пажљиви према мени!... Обилазе ме сваког, ама баш сваког дана. И како, како ме чудновато гледају!... Чисто не смем да изговорим на шта то мени личи... Као да ја нисам сад ђакон и... буди Бог с нама — као да сам већ мртав или сам, рецимо, осуђен на смрт... Тако нешто...

Мене, до душе, неки пут тȅкнê у срце, нарочито кад зажмири својим малим зеленкастим очима поп Цуца, па ме погледа с много саучешћа, као да би рекао: „Еј, веселниче; још ово који дан си међу нама, па после — со свјатими упокој“... Али ја опет ћутим и радујем се у себи, што су ми ови честити људи тако добри пријатељи...

Кажем жени: „Сад се не бојим да ћу вас оставити самохране, код оваквих пријатеља“. А она ме некако уплашено погледа, засијају се оне лепе црне очи и почну јој тећи бистре вреле капљице низ образе... Ех, што ме је то болело!...

Жена ми је права лепотица. Кад идемо улицом, свако се у њу загледа и видим баш на свачијем лицу мисао: „Лепа женица!“ А ја се топим од радости. Па како ми је кад помислим на растанак!...

Прво ми дође у походе поп Цуца. Жали се како је код његове куће невоља: жена му

већ две године не устаје с болесничке постеље... Мучи се човек, шта ће!.. Лепо је тешио моју жену, миловао моју дечицу и дао им шаку ораја... (Поп Јовица има обичај да „лори“ деци ораје, кад их затекне да играју на улици, али одмах тај плен раздаје другим малишанима које сретне на путу!) И са мном већ не може боље бити: као да нисам ђакон... И све ме пита, једе ли ми се што. Ја поменем грожђе из туршије, знајући да је оставио јесенас пуну качицу, а појка врдне очима и промени разговор... Али ме бар теши очински и каже да се не бојим ничега, док ми је оваквих пријатеља... А ја срећан, Боже, и само се чудим како се то људи тако продобрише!

И други ме оци не остављаху, него све један за другим (никад неће по двојица, — чудио сам се и томе) долажаху мојој кући. И сваки вели да је дошао да се наужива, гледајући моју примерну супругу и дечицу... Том приликом се сви жале мојој жени, како им се не мили своја кућа, како их све нешто вуче овамо...

Истина, и тешко им је, није вајде. Прота је удовац, а поп Сима се раздвојио са својом женом — онако међу собом, на леп начин, а већ Цуца мучи муку две године. Поп Петар има добру жену, али за њега причају свашта... Тако се, ето, само у моме дому живи како је Бог заповедио... То виде људи,

мило им, па ми за то и долазе... Али опет се чудим оној необичној промени код моје братије: како ме то одједном сви заволеше!

Тако ти ми живимо мирно и славимо Бога; ја се по мало опорављам, а моја жена послује по кући. Свако ми јутро она, кад се врати с пијаце, данесе поздрав или од поп-Симе или од поп-Петра, па често и од самог господина проте. Виђа се с њима на пијаци редовно, и сви јој чине велике услуге... покажу јој где је најбоља говеђина, где је добра и јевтина зѐлӗн, и тако... Истина, једном јој недостао грош да плати пасуљ, и она затражи од поп-Симе на зајам, а он се изговори да нема и побегне...

А ја лешкарим тако и ћутим и мислим. Управо не мислим, јер за тај посао слабо марим, него 'нако некако осећам да ми се срце ледӣ и сте́же, кад погледам моје малишане. Заигра ми јабучица, затрепћу капци на очима и сузе саме потеку... Чудна ствар! Како сам пао у постељу, осећам да могу плакати кад год хоћу. А пре, док иђах на пратње, слушах сваки дан јаук и писку сирочади, која остају без хранитеља, па ништа, — то ме није болело...

Једаред нам дође у походе поп-Петрова жена. Донесе ми понуде, поразговарасмо мало о мојој болести, па се она и моја жена одвојише у кујну, да седе тамо саме и ћаскају. Женска посла! Мени досади лежати самом,

а, право да кажем, заголица ме и нека радозналост: шта ли жене говоре кад су саме. Уђем у другу собу и наместим ухо на врата што воде у кујну... Моја жена прича и хвали се нашим пријатељима како нас обилазе и воле... Попадија нека вешта жена, па је стаде запиткивати: те ово те оно, док сазнаде што јој је требало.

— Ама, здравља ти, Кајо, зар сте обоје тако слепи, да не видите са чега је то? — узвикну попадија и пљесну длановима.

Моја жена ћуташе, али су јој морале бити очи речите, кад попадија настави:

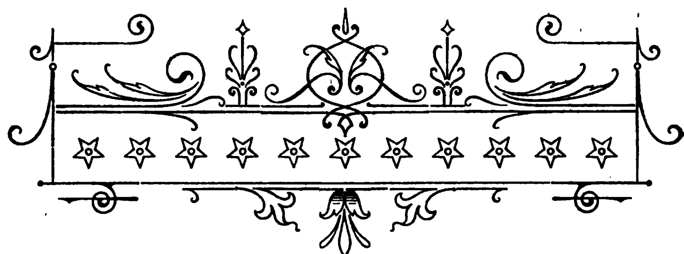
— Нашли сте пријатеље!... Они се смуцају ту због тебе, сејо моја, и једва чекају да онај јадник издахне...

Више нисам слушао... Отрчао сам на свој кревет, покрио се чак преко главе и тако сам ћутао, ћутао до мркле ноћи... После сам почео да мислим, није — вајде, мора се!... Али како да мислим! Пред очима непрестано играју и пролећу неке црне лоптице, а глава штрѐцâ и завија, завија, завија... И осетих се самохран и немоћан као сухо дрво у пустињи... Све око мене мрачно, пусто, одвратно... Ни једне искрене душе, ни једног топлог срца, ни једног пријатељског погледа!... Сâм, одвојен, избачен из велике заједнице, кроз дан два можда уништен сасвим... Је ли могуће!?... Живота, живота хоћу!... Скочих с постеље, обукох се и одох лекару...

И ево ме. Ко је мислио да ћу се после оноликих јучерањих мука данас овако весео враћати од Преосвећенога!... Та ја ћу сутра добити епитрахиљ и добру шумску парохију. На част им грâд с многобројним пријатељима и познаницима!... Лекар ми јамчи да ћу се опоравити.

Хе—хе... а господин прота и братија мишљаху друкчије... хе—хе—хе... Ђаволи смо и ми ђакони, и ако смо млађи...

ЗВОНАР

— ЦРТА —

Спушта се тихо вече. По целом небу расклопио се широки, беличасто-сиви застор од лаких облака, па заклонио заранке сунчеве. Ваздух је непокретан, тих, као опчињен. И град се необично ућутао. Наступио је онај редак тренутак, кад не projуре његовим улицама ни једна кола, не projаше бесна парипа гиздави поручник, не пронесе воће или бозу прљави Битољац.

Тајац!...

Одједном се кроз њену тишину проломи онај злослути громовити глас великог звона, од кога се ваздух затресе, а људи, макар били у највећем послу, застану за тренутак и ослушну, као да први пут чују овај дубоки

потмули звук. Он пресеца електричном брзином весео смех старица и укочи, као конвулсијом, њихова насмејана уста. Свако се плаши од онога, што му је тако близу... зебе од пута, којим мора неминовно поћи...

А смртно звоно грми свечано, и његово брујање одјекује суморно преко прљавих кровова, и губи се тамо далеко иза првих брежуљака, што су опколили пространи град.

Два звонара црквена, Марко и Станко, подскакују заједнички уз дебело уже, које виси о великом звону. Тргну конопац и обојица се сагну до самог пода, па одједном одскоче обојица као на дроту...

— Ујаа!... викну Марко и обојица повукоше уже из све снаге и полетеше у висину скоро до самих греда. Звоно стаде. Тако поновише још два пут.

Сад дође ред на децу, свакидање госте високе звонаре. Свако је дохватило по једно уже, па с грозничавим нестрпљењем очекује команду Маркову. Онај што стоји под најмањим звоном већ се почиње љутити: он треба први да повуче, а Марко, како му се чињаше, и заборавио на звоњење.

— Прво! рече Марко, а нестрпљивко подскочи, подиже руке и заљуља звоно... За њим осуше редом друго, треће, четврто... и опет се проломи кроз те разнолике сребрнасте звуке громовски глас петог звона.

Ваљало је дуго звонити. Умр̂о је богат трговац, познати ћир-Никола. Звонари ће се, по обичају, сити насањати...

Обојица су старци, од преко шездесет година. Марко је мали растом, вечито иде раширених руку и погнуте главе. Лице му је као печена јабука, а из њега му штркља ретка проседа брада. Нико га не виде да се смеје, вазда је озбиљан, управо строг. Није волео мислити о стварима, које су далеко од њега. Био је, што веле, човек позитиван, па је имао неколико својих кућа и сигурних облигација.

Станко је био човек друге мере. Висок, повијен, сед и сух као дрво. Иђаше вазда замишљен, а кад с ким проговори, лице му се на мах разведри, а усне се развуку у топал старачки осмејак. Имао је две махне: сваки час је узимао од тутора аконто своје плате и кад почне са̂м звонити, није умео стати. Замисли се тако, па оде, оде... и не би стао, да не дотрчи који Марков питомац и повиче му на ухо: ујаа!...

И сад се по Станковим очима види, да су га многе мисли салетеле. А Марко само ћути и гледа у под. И ако је сада весник смрти, он о њој не мисли. Управо, о смрти он никад не мисли, и држи да се та „ствар“ њега ни мало не тиче. Кад има да објави чију смрт, он приступа послу са истим мислима и расположењем, с каквим одлази да звони на вечерњу. Проста ствар: треба само

одзвонити по реду, сићи доле и прочитати посмртну листу слушкињама, које чекају пред вратима. Шта ћеш друго!

Сад се баш сетио како се покојни ћир-Никола оклизнуо једне зиме на глатким степеницама црквеним. Марко се десио ту, па помогне старцу да устане и одведе га кући. Почастише га добро код трговца и дадоше му дводинарац. Ето, зар није лепо сетити се тако красног догађаја из живота покојникова и, у исто време, гласити његову смрт!

Сећа се Марко и других случајева с покојним Николом, па ништа. Доста је он примио његових грошева за разне услуге, али Марко не жали покојника. Сва лица у граду изгледају као путници, који морају да прођу испод ове звонаре. Њега не изненађује кад му који дође на ред да га огласи. Дошао је човек на ред, па квит! Шта бива после, о томе није мислио. Тек зна, кога он једном овако огласи, више се тај не виђа у црквеном столу.

„Хе, ово смо се ми заборавили!“ трза се Марко и вади из џепа пожутео стари часовник. Добро је, таман колико треба!

— Ујаа!... разлеже се његов сипљив заморен глас, и одједном се почеше звона устављати.

Свршено је! Деца трче низ степенице, да прва објаве име покојниково, а звонари се погледаше и седоше уморни пред полуокругло

окно, с кога се види цео град. Одједном се пробише топли сунчеви зраци кроз облак и обасјаше ова два суха и смежурана лица. Сад се могла јасно разликовати жута као лимун кожа и многе бразде, испрекрштане тамо и амо по њој. Марко сеђаше као прикован с погледом на под, а Станко весело обрте лице сунцу.

— Сиромах ћир-Никола, не дочека црквену славу!... А он је свакад први на бденију, рече Станко, гледајући далеко на више уз реку, која се преливаше под сунчевим зрацима.

Марко не одговори ништа, само мрдну раменом нервозно, што је могло значити: „којешта, лудорије!“ И доиста, он у себи помисли: „Па што?... Ако нема њега, наћи ће се ко ће бити први на бденију... Хм, зар мора баш он да буде први. Ко би онда умирао? И шта би радили звонари, кад не би нико умирао!... Одлупај јутром и вечером, па квит. Којешта!...“

И звонари се дигоше, па, стењући и кашљуцајући, стадоше силазити низ степенице.

Прође недеља дана. Умро поп Коста, парох ове цркве. Случајно је Марко ступио у службу као звонар баш истог дана, кад се поп Коста ђаконио. Сећа се добро, и ако је то било пре... хмм... колико ће бити?... двадесет и... јест, и седам... пре двадесет и седам година!... Онда поп Коста беше та-

нак, сух и висок као ова звонара, а после, хе... једва уђе кроз јужне двери. Па ето, поп Коста умре, и ако је појео безбројне ћуране с тртицама као песница, а Марко ће још и даље да се превија овако, једући лук и пасуљ. Јуче је и поп-Косту лепо огласио, баш сасвим лепо... И за тај посао треба вештине... Може звоно одједаред да се заљуља, па му оба ударца иду брзо један за другим. А може да се задржи уже на првом ударцу, и онда се одјек његов проломи изненада и таласа се дуго по ваздуху, док не стигне други ударац. Овако је поп Коста оглашен.

Сад треба звонити „на скуп“, али нема деце. Редовни гости звонаре добили су рипиде, јер им је то једина награда за труд око звоњења. Ваља примамити оне млађе љубитеље, који са завишћу погледаху кад старији дохвате ужета. Марко је ударио једаред малим звоном — то је обичан позив за децу — па сад чека.

— Жгадија једна! мумла он под нос, не гледајући Станка, који посматра како се народ креће улицом. Кад ти не требају — пуна звонара... Треба то јурити... батином то треба. Видиш, време је да се већ звони. Удари де још једном.

Станко се диже лагано и повуче добро за уже, не давши му да се уздигне. Клатно удари једаред.

„Поп Коста... и он оде! мисли он у себи, седајући опет на дебео зид пред окном. Онако пун човек. И весељак, за причу!... Стоји за часном трпезом и чека док певачи довршe славословије. Мрдне ли прстом, а ја већ знам шта је и прилазим... „Станко“, вели и смеје се. „Знаш да је субота; биће ћурана као плеве. Ткрни часком, мој голубе... пипај само за тртицу. Нека буде као твој нос, па доста!...“ Попови се смеју сви, а ја, у забуни, кријем нос руком. А вала није ни његов мањи. Ако ја пијем ракију, не скомрачи ни он вином. Али шта ћеш... и нос се у сиротиње боље види“...

Врата се отворише и звонара се за час напуни гостима. Станко прекиде размишљања.

Одзвонише на скуп, па кроз пола часа за полазак и напослетку дочекаше пратњу звонима. Онда сиђоше обојица доле у цркву, да се, по обичају, нађу око попова. Поп-Косту већ наместили на средини цркве и бољи певачи попови искашљују се, бацајући очи у косо на владику, који ће почети опело.

Марко завирује испод црног простирача, да ли су ногари добро намештени. Очи му прелећу преко поп-Костина лица, али се не заустављају дуго на њему... Обична ствар: умро човек, треба га опевати и однети на гробље. А што је то баш поп Коста — ништа... дошао му ред. Више неће никад бити његова „чреда“ за вечерњу и јутрењу, и то

је све. Али ће се и даље вечерња и јутрења служити у цркви, а он ће, као и до сад, малим звоном, објављивати рујну зору и сјајне заранке... Неко мора звонити, па што да не звони *он,* кад има још снаге!...

Однеше поп-Косту. Марко му одзвони последњи опроштај...

Умирало је још доста народа, а ова два друга сложно повијаху ужетима, вршећи марљиво своју једноставну службу. Прође цела зима и наступи пролеће. Воде се разлише, и пред полуокруглим окном високе звонаре отвори се читаво море. Требало је само бацити поглед кроз окно, па да се човек не одвоји лако од ретка призора. Станков је поглед често блудео по глаткој површини разливене воде. Бог зна да ли је он тада што мислио, или је само одмарао очи на тој сјајној, глаткој као огледало, површини.

А Марко се опет мрштио и мумлао својим загушеним гласом:

— Белаја!... узвикује он (у младости је волео узвикнути: „до ђавола!“ али га прота одучи од тога); ако овако устраје, доћи ће и до мојих чатрља.

— Ти све мислиш о чатрљама, прекори га Станко. А о себи не мислиш... Гле, све више нестаје наших вршњака, нема их. Ове што се зову зрели људи знам све као дечурлију.

— Хм, беспослен човек, одговори Марко, махнувши љутито главом. Мора бити да си се где добро најео! Јутрос није било парастоса... Ако ти је до смрти, иди код ње.

— Море, да видиш, нисам ни далеко. Целе зиме нешто не ваљам, а има недеља дана како осећам велики терет под грудима... Све ме нешто дави, а не смем ником да кажем... Овако под лажицом, баш овде ет'... Па кад почне да жмијâ, жмијâ... буди Бог с нама!

— Којешта, као баба! Зовни кога, нека те истрља, па да видиш...

— Трљали су ме, вала, многи, па ништа... Све гòре...

После недељу дана Станко пође да звони на вечерњу, али не може да изиђе уз степенице. Врати се кући и поручи Марку да одзвони.

Кад се сутра дан Марко, по јутрењу, заложио хлебом и почео нешто по баштици да чепрља, дадоше му знак са звонаре да пожури горе. Требало је звонити. Марко не прекиде свој посао, нити се запита: „Кога ли то ваља огласити?“ као што би сваки други на његову месту учинио. Треба лепо довршити посао који је започет. Што да га прекида? А ко је умро, дознаће сад од најстаријег црквењака. Шта има да нагађа?...

Кад доврши посао, упути се полако цркви. Врата црквена затворена; он окрете уз

степенице на звонару. Иде лагано, кашљуца и мршти се, кад опази на степеницама огриске од цигара. Отвори врата и уђе. На средини стоје четири дечака, и сваки држи по једно уже. Само дебели конопац од тешког звона виси слободно. На лицима дечјим исписано необично узбуђење, готово страх.

— Умро чича Станко! викну један, што држаше конопац четвртог звона.

— Наредио господин владика да звони и пето.

Намрштене Маркове очи раширише се, и он погледа по деци некако необично. Као кад повичу човеку да му је за вратом сабља... Он приђе махинално слободном конопцу, дохвати га и стаде... Како ћемо сад? До сад га је са Станком зањуњивао. Он се осврте плашљиво и погледа преко дечјих глава, као да нешто тражи. „Где је тај Станко да звонимо!“... Махну руком и она му се некако нађе у џепу на бурмутици. Повуче руку с кутијицом, па се трже, остави бурмутицу и опет стаде зачуђеним погледом зверати по дебелим зидовима.

Сâм, сâм... мора звонити сâм. Нема Станка!... И никад га више неће бити, и рука се његова неће никад дотаћи овог конопца. А он мора сâм зањуњивати... Али како?...

И он повуче за конопац из све снаге...

Далеко одјекну самртни весник, задрхта миран јутрењи ваздух од његове грмљавине

